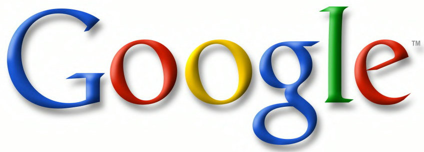
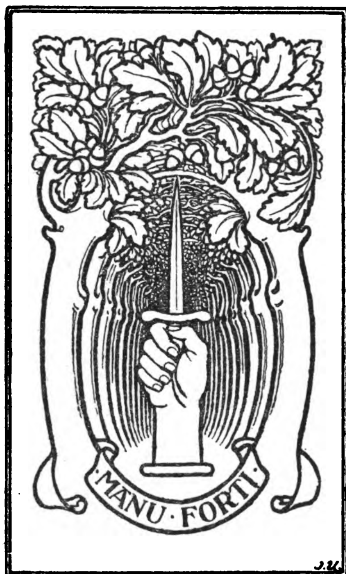

Google

LIFSLINJER

FÖRRA DELEN

II

·MANU·FORTI·

LIFSLINJER

AF

ELLEN KEY

FÖRRA DELEN

II

STOCKHOLM
ALBERT BONNIERS FÖRLAG
[illegible]

STOCKHOLM.
ALB. BONNIERS BOKTRYCKERI 1908.

VII.

Samhällsmoderlighet.

Vid ett ej länge sedan hållet kvinnosaksmöte sjöngs en kantat som förkunnade: att släktet under mannens välde famlat i mörker och brott. Men ur kvinnornas själ skulle släktet nu pånyttfödas, soluppgång skingra det nattliga mörkret och Messias' tillkommelse vara viss![1]

Att männen under sitt väldes tidräkning dock åstadkommit några småsaker — exempelvis religioner och lagar, vetenskaper och konster, upptäckter och uppfinningar — att deras vinternatt således åtminstone ägt en vintergata, detta behagade hennes majestät kvinnan att glömma!

Om mannen vore nog hämndgirig att börja efterforska hvad kvinnan under tidernas lopp åstadkommit, som kan berättiga hennes svindlande självkänsla — eller med andra ord uthärda jämförelse med mannens nyss nämnda verk — då funne han endast ett!

När naturen skapade släktdriften, omdanade kvinnan den till kärlek; när nödvändigheten danade bostaden, skapade kvinnan däraf hemmet. Hennes stora kulturinsats blef således ömheten.

Och detta verk är i sanning stort nog för att uppväga mannens insats — men ej för att göra denna värdelös!

*

Lyckligtvis tystnar allt mer talet om att mannens »förtryck» plundrat kvinnan på möjligheten att äfven inom hans områden pröfva sina krafter. Mer och mer inser man att under kampen för tillvaron nödvändigheten gaf kvinnans samhällsarbete formen af hemarbete. Samma nödvändighet har nu — i stort sedt — frigjort de i hemarbetet bundna krafterna, ehuru kvinnan aldrig, under någon tid, varit utestängd från bruket af sin andliga begåfning. Detta bruk blef dock självklart ett tillfälligt, så länge hela hufvudsumman af hennes kraftförbrukning tillhörde ett annat område.

Det är ur den nu frigjorda kvinnliga personlighetens synpunkt, som kvinnorna — och många män för dem — begära rätten att sätta in dessa personligt-mänskliga krafter i samhällsarbetet. De visa särskildt på statens försummelser inom det pliktområde, som redan i hemmet är deras, det att skydda och stegra de spädas eller svagas tillvaro. Och männen börja inse att ju fastare samhället organiseras, dess oumbärligare blir samverkan mellan alla dess delar, ifall den sociala organismen verkligen skall fylla sitt ändamål, allas välfärd; de inse att de nya former af såväl statshjälp som själfhjälp, man nu allt mer målmedvetet söker, icke kunna afpassas efter de verkliga behofven om ej kvinnan kan samarbeta med mannen på alla områden och deltaga i stiftandet af de lagar, som afgöra hennes egen som hennes barns välfärd.

Men att samhällsorganiseringen nu kommit så

långt, att mannen ser sig om efter kvinnans hjälp, detta borde ej utgöra skäl för kvinnorna att ge mannen hela skulden för samhällets långsamma utveckling! Långsamheten beror i lika grad af kvinnans som af mannens hittillsvarande natur, af bådas begränsning, bådas bundenhet af utvecklingens lagar. Fortskridandet till högre tillstånd beror i lika grad af omvandlingar i bådas väsen, bådas ideal, bådas kulturmedel och kulturmål. Dessa omvandlingar börja allra först i och med den uppfostran kvinnorna ge det nya släkte, som sedan skall stifta lagarna, ordna arbetet och bestämma förbrukningen efter de behof, de föra med sig ut i lifvet, de värden de i hemmen lärt sig älska.

Vår tid är den om sina egna brister troligen mest medvetna af alla. Men intet är mer upprörande för rättskänslan än när detta medvetande tar form af kvinnors storhetsvansinne i fråga om egen maktfullkomlighet till att vända världsförloppet!

Efter naturens grofindelning af släktet, ha natur och kultur i förening åstadkommit en finare sådan, den af skapare å ena sidan, stoff å den andra. Näst efter att själf vara en skapande, är det stort att bli ädelt stoff i en skapandes hand. Och kulturstegring i andlig som materiell mening sker genom att skaparna lyckas vinna makt öfver stoffet. I fråga om människoämnet betyder detta att skaparna — eller ledarna — lyckas göra de öfriga till verkligt viljande och vägande medarbetare. Hjordar framdrifna af herdar, eller massor med dem likavärda hufvuden i spetsen, ha aldrig gjort varaktiga verkningar i kulturförloppet. Dessa inträda först när en skapare eldar de många för nya mål eller lär dem förädla de medel, genom hvilka de nå allt jämt eftersträfvansvärda mål.

Om kvinnorna skola lyckas ge samhällsutvecklingen en helt annan riktning än männen gjort, beror detta sådeles på om bland kvinnorna ledare uppstå, som visa mot högre mål och som bruka renare medel.

Men hvad ger oss anledning att af kvinnorna vänta detta? Anledningen kan ej sökas annat än inom området för deras egna skapelser, kärleken, moderligheten, hemmet, hushållet. Om det visar sig att kvinnorna gifvit alla dessa områden hela den fulländning, hvaraf de äro mäktiga, då finns verkligen fullt skäl att tro på deras underverksmakt inom samhällsorganisationen.

Men äfven om man fullt erkänner de hinder, mannens samhällsordning, hans lagstiftning, hans natur lagt i vägen för kvinnorna — finnes det en enda tänkande kvinna, som kan påstå att hon själf, att kvinnorna i allmänhet dock gjort allt hvad de kunnat inom sitt säregna område; att de till det yttersta brukat alla tillfällen de ägt? Hvilken samvetsgrann kvinna inser ej att de flesta ännu förfuska sitt köns stora uppfinningar, genom det sätt på hvilket de verka som barnens vårdarinnor och fostrarinnor, som älskarinnor, hustrur, hemdanarinnor, husmödrar! Inom hvarje område sakna de konst och vetenskap, klarsyn och omtanke. De äga ofta ej de första villkoren att fördjupa och förfina en kärlekslycka; att föda och fostra värdefulla barn; att med de minsta utgifter af krafter och medel nå den största summa af materiellt välbefinnande för hemmets medlemmar; att ordna den andliga inkomst- och utgiftsstaten så att den högsta möjliga lifsstegring blir dess behållning. Alldeles såsom männens flertal endast långsamt och endels upptar och omsätter de tankar, de skönhetsverk, de upp-

finningar, deras ledare tillföra dem, upptaga äfven kvinnorna långsamt och endels de ledande ideerna inom sitt område.

Det måtte således finnas något, ej endast i mannens natur utan äfven i kvinnans, som försvårar fullkomligheten och fördröjer framsteget?!

Om så är — och antagandet borde ej anses allt för djärft? — då torde man kanske äfven våga undra om mänskligheten verkligen varit så mycket längre hunnen, i fall kvinnorna under de gångna århundrandena haft ledningen? Och har man redan vågat sig så vida, torde man äfven djärfvas spörja: om dessa samma kvinnor — som så föga fullkomnat sina egna verk — när de nu komma att ta del i samhällsorganisationen genast skola fullkomna hvad mannen förfuskat; omdana svärden till plogbillar och skapa det messianska rike, där frid och rättfärdighet kyssas?!

Det är först sedan hon frånsagt sig hvarje gemenskap med kvinnoförhäfvelsen och kvinnoförhärligandet, som en kvinna med intellektuell anständighetskänsla kan befatta sig med frågan om sitt köns samhällsarbete.

*

Sakförerskorna inom kvinnofrågan bilda inom alla land en höger och en vänster, hvardera med en yttersta flygel.

Högerns egentliga kult är kvinnan som idealväsen. Därjämte omfattar dess dogmatik kristendomen, engiftet och den bestående samhällsordningen i öfrigt. Det är inom de gamla formerna de vilja göra kvinnan likaställd med mannen. För de yttersta inom denna grupp, äro plikten, arbetet och nyttan lifvets stora

ord; lyckan, kärleken och skönheten falla ej inom området för vare sig kvinnans rättigheter eller skyldigheter! Att hvitmena fläckarna på den nuvarande samhällsbyggnaden; att för sig öka utrymmet med en flygel till höger — detta är deras högsta syfte; själfva hufvudbyggnaden vilja de bevara i oförändradt skick.

Vänstern har äfven sina gudomligheter — men »kvinnan» hör ej till dem. Dess lifsåskådning är radikal, det vill säga evolutionistisk och social. Den vill omskapa det nuvarande äktenskapet genom en ny sedlighet, det nuvarande samhället genom en högre organisation, som uttrycker en djupare solidaritetskänsla. Den ser således kvinnans som mannens rätt och frihet i samband med det helas välfärd. Ur denna synpunkt anser den kvinnans frihet till kärlek och rätt till moderskap lika viktiga, som rätten att rösta och friheten att arbeta.

Här inträder emellertid en skillnad mellan den yttersta vänstern, som vill ge kvinnan full personlig rörelsefrihet genom att lämna barnen åt samhällets vård.

Gammalfeminismens yttersta flygel möter sålunda nyfeminismens däri, att för båda kvinnans kraftutveckling är själfändamål i den grad, att dess rätt blir oberoende af om kraftutvecklingen sänker eller stegrar hela organismens lifsduglighet.

I allt öfrigt är motsatsen diametral, utom på det plan där alla grupperna mötas: i krafvet på kvinnans juridiska och politiska likställighet med mannen.

De, som begära politiska rättigheter åt kvinnan som vederlag för hennes skatteplikt och modersmödor, äga goda skäl för sitt kraf.[2] Än starkare blir dock ställningen när krafvet stödes på samhällets behof att

hvar medlem inom detta medverkar för att främja sina egna behofs tillfredsställande. Ty det moderna samhället motsvarar allt mer begreppet af en allt högre organism, där hvar del blir mer och mer väsentlig för det hela; med sina kraf och krafter allt mer bestämmer organismens välfärd eller ofärd och själf, i sin ordning, har allt mer gagn eller skada af hela organismens befinnande.

Samhället är människorna — män, kvinnor och barn, döda, lefvande och ofödda — icke mer men ej heller mindre; människorna, sammanslutna för att sålunda högre stegra den enskildes och allas lif. Denna sammanslutning tar först enkla, sedan allt mer sammansatta organisationsformer: enkla, så länge behofven äro det, efter som endast behofven sätta människan i rörelse för att organisera. En stigande kultur innebär ett allt fullkomligare tillfredsställande af allt mer sammansatta och förädlade behof. Men efter som behofven sätta oss i rörelse, medför äfven hvarje hämning af rörelse omedelbara lidanden genom att vi ej kunna upphäfva orsaken till vår olust; medelbara genom att vi gå miste om den lustkänsla, rörelsen kunde medfört.

När samhällets syfte inses vara att hvarje dess medlem skall få bruka och utveckla sina krafter till det högsta möjliga mått för de högsta möjliga mål, då blir det icke längre i abstrakta statsrättskonstruktioner utan i människolifvets lagar, man söker kriterierna på ett samhälles hälsa.

Samfundsordningen måste då gynna de enskildes lifsstegring; de enskildes frihetsinskränkning måste gynna det helas lifsstegring — detta blir för evolu-

tionisten motiven att ena gången vidga, andra gången begränsa individens rörelsefrihet.

Parallellismen med den mänskliga organismen är påtaglig. De enskilda cellernas daning och verksamhet afgöra organismens byggnad; den grad, i hvilken deras behof tillfredsställas, organismens hälsa. Organismens samtliga lifskraf begränsa cellernas »maktutvidgning» och »självbestämning», ty utan hela organismens sundhet skulle äfven cellerna tyna.

Hvarje stark samhällsrörelse — och kvinnans rösträttskraf är redan en sådan — åstadkommes genom många enskildas vilja att i något afseende modifiera samhället, för att bättre tillfredsställa sina egna behof och därmed det helas. En sådan rörelse tillbakavisas i början alltid ur synpunkten af det helas sammanhållning, jämvikt och hälsa. Och efter som en omvandling i ett samhälle aldrig sker liktidigt eller likmässigt; efter som behofvet af nya former således länge är föga utbredt, ha de konservativa i regeln rätt vid början af sitt motstånd; rätt ända tills omvandlingen fortgått så länge, att hela organismens sundhet fordrar att samhällsklassen, trossamfundet eller meningsgruppen erhåller den frihet till kraftutöfning, utan hvilken den befinner sig illa. Ty mångas illabefinnande skadar det hela. Konservatismen får således till slut orätt genom det alltid sig upprepande rönet: att när lifskraften ökas i något betydelsefullt organ, då ökas den äfven inom hela organismen.

Kvinnans rösträtt bör framför allt begäras ur synpunkten af de kvinnliga krafternas samhällsvärde och således äfven deras rätt till rörelsefrihet. »Ingendera,» svara motståndarna, »faller det oss in att

bestrida. Kvinnan har redan samma makt som mannen till graden, ehuru ej till arten, lika visst som hjärtat är ett lika lifsviktigt organ som hjärnan. Men hela organismen ginge under, om hjärtat ville tillvälla sig hjärnans funktioner. Kvinnan har blifvit känslans organ inom människolifvet — men känslorna kunna ej äga en ledande uppgift inom det offentliga. Kvinnan måste där antingen bli sig själf otrogen eller komma att sakna betydelse. Det vore en oerhörd kulturförlust om hon tvingades in i den manliga egoismens banor, i stället för att lägga hela sin kraft på de blifvande männens fostran. Så komma nya släkten af storsinnade och stort seende män att omdana samhället enligt kvinnans ideal, i stället för att hon själf nu skulle förlora idealen i partistrider, där seger med alla medel men icke målet blir hufvudsaken. »Om», yttrade sålunda en tänkande ung arbeterska, »gossen såge både mor och far som maktsträfvare, med all den hårdhet och hänsynslöshet detta medför, då vore idealismen snart utdöd i världen, medan däremot kvinnorna genom att hänsynslöst ställa de högsta ideala kraf på fäder och bröder, män och söner, småningom kunna framkalla idealare tillstånd.»

Denna åskådning, som inom samhällsorganismen ger kvinnan det ena centralorganets, mannen det andras uppgift, motsvaras dock ej af verkligheten. Liksom individen från hufvud till fot är bestämd af sitt kön, så är äfven samhället från toppen till botten tvåkönadt; hvarje styrelses funktion påverkar därför alla kvinnor lika väl som alla män. Det är dock nu endast de senare, som äga möjlighet att omedelbart afhjälpa sin lifshämning och främja sin lifsstegring

genom att äfven taga del i de funktioner af hvilka de påverkas.

Emedan hvarje »cell», hvilken medelbart eller omedelbart uppbygger samhällsorganismen, är en manlig eller kvinnlig, är det otänkbart att ej en högre organisation af samhället slutligen med nödvändighet måste komma att uttrycka denna dess tvåkönade karaktär. Liksom familjen — den första »staten» — torde den slutliga staten komma att te sig som en enhet af den manliga och kvinnliga principen. Eller med andra ord bli ett »stats-äktenskap», icke såsom hittills endast ett statscelibat! Blott genom att själfva funktionera, ej låta de manliga cellerna göra det å sina vägnar, kunna de kvinnliga numera som samfundsmedlemmar erfara sin högsta möjliga lifsstegring. Så länge kvinnorna nöjde sig med att männen företrädde dem, störde kvinnans rättslöshet ej organismens välbefinnande. Nu åter är störingen inträdd och kan endast aflägsnas genom omvandling. Men hvad organismens hälsa i högsta grad fordrar, det är däremot att — när de kvinnliga cellerna socialt börja funktionera — de bibehålla sin könskaraktär, ty annars vore ingen högre utvecklingsform uppnådd. Icke det manliga könet, men väl samhällets styrelse kan med sanning liknas vid dess hjärna, liksom representationen vid dess nervsystem. Det nuvarande samhället lider af ensidig lamhet, så länge halfdelen är utesluten från möjligheten att genom nervsystemet till hjärnan bringa bud om sina kraf. Och samhället lider under detta tillstånd lika mycket, som kroppen skulle göra af ett motsvarande. Man kan bäst inse det genom att iakttaga det samhälle, där hela kroppen är lam och endast hjärnan verkar, nämligen Ryssland. Där

är det blott sårmunnar, som tala om att organismen i sin helhet lefver. Men alla Europas samhällen hafva nu inom sig ett Ryssland, den del af samfundet, som Camilla Collet med rätta kallat *de Stummes Lejr*. Med samma inre nödvändighet, som en del af männen i de land, där tillståndet en gång liknade Rysslands, afskuddade sig den landsfaderliga omsorgen och togo sig friheten att själfva tillkännage sina behof, själfva afgöra villkoren för sitt välbefinnande, måste kvinnorna — och arbetarna — vinna denna rätt. Detta betyder icke att den kvinnliga halfdelen kommer att arbeta fullkomligare eller under mindre faror än den manliga. Men det betyder att hela organismen kommer att arbeta mera, befinna sig bättre och utvecklas till ett högre tillstånd. De nuvarande rättsinnehafvarna jäfvas af kvinnor som af arbetare, när de påstå sig fullt tillgodose de orepresenterades behof och väl leda deras krafter. Och det torde ej vara de, med sin makt och med sig själfva belåtna, utan de missnöjda man bör lyssna till, ifall högre tillstånd skola uppnås!

Till dessa allmänna synpunkter komma — för de små folken — ännu den, att ju mer lefvande och allt igenom verksam hela samhällskroppen är, dess mer motståndskraft äger den i kampen för sin tillvaro. De folk, där hvarje människa kan tillvarataga sina egna i och med samhällets intressen, skola — under annars jämna villkor — lika mycket öfverträffa de andra, som en här af idrottsmän en här af invalider.

*

Samhället står inför allt mer sammansatta uppgifter. Sin medverkan att lösa dem erbjuder nu

en hittills obrukad kraft, den till samfundsmedvetande vaknade kvinnan.

Allt hetare önska alla tänkande nya tillstånd. Men dessa uppstå ej genom nya yttre förhållanden allena, såsom socialisten allt för villigt tror. Icke heller genom nya tankar och uppfinningar, såsom vetenskapsmannen allt för ensidigt menar. Nya tillstånd uppstå framför allt genom nya människor, nya själar, nya känslor. Endast dessa dana nya lifsplaner, nya handlingssätt; endast dessa omvärdera de värden, dem otaliga enskilda sedan dag ut och dag in eftersträfva. En ny tanke blir känsla och drifkraft först hos en enskild, så hos några, så hos många, så för det hela. Den, som i fråga om någon viss idé kunnat bevittna det, vet att det är som om våren, då först en ensam björk åt solsidan vecklar ut sin gulgröna fana; sedan det gula, rödbruna och gröna drar ett allt tätare flor öfver det grå, tills slutligen alla kronor rundats i fyllighet, alla färger dämpats till entonighet och man knappast minnes, huru det var under den färgskiftande tid, när häggen skummade hvit i grönskan, maskrosorna i vild solglädje spredo sig i gräset, konvaljerna pärlade fram ur bladgömman och göken ropade in sommaren!

Känslorna äro den saf, som stiger när det mänskliga landskapet sålunda byter färg och form. Därför har aldrig en djup andlig omdaning lyckats utan att kvinnorna varit med. Det är på denna kvinnans stora, redan medelbart verksamma makt, man med rätta kan grunda hoppet att hennes omedelbara maktutöfning torde bli än verksammare — ifall hon inom denna behåller sin kvinnliga egenart!

Kvinnor ha sedan urminnes tid ej endast medel-

bart, nej äfven omedelbart deltagit i folkens styrelse som i deras strider utan att därigenom göra någon ny insats.

Det är i detta fall belysande att i Frankrike som England kvinnorna — i och med jordbesittningen — under äldre tider ägde en form af rösträtt, som de miste vid den stora revolutionen i det förra, vid den stora parlamentsreformen i det senare landet. Men denna deras rösträtt har ej lämnat synliga spår i deras lands lagar, politiska idéer och samfundsförhållanden. Allt gick då som sedan efter männens ledning. Icke kvinnornas rös*trätt* således, endast deras röst*sätt* kommer att bli det betydelsefulla.

Alldeles som den strängare könsmoralen gjorde kvinnans kärlek själfullare — tills hon nu kan kräfva kärlekens frihet, emedan hon därmed har en ny insats att göra — så indämde hindren för kvinnans yttre verksamhet hennes känslolif. Under arbetsdelningen i ett »manligt» och »kvinnligt» område, blef kvinnans egenart fastare; hennes känsla djupnade i den riktning, där hon nu står färdig att bruka den omedelbart i mänsklighetens tjänst. Ömheten präglar hela hennes sätt att tänka och känna, att vilja och verka. Så har hon nått den olikhet med mannen, som hon nu inom det offentliga måste häfda.

Det är lika naturligt som lyckligt att kvinnan framträder med sitt kraf på delaktighet i samhällsplikt och samhällsrätt just i vår tid, då sammanhangets begrepp, solidaritetens känsla blifvit allt medvetnare inom hvarje folk, liksom folken emellan. Ty ett klarare begrepp om sammanhanget kommer att rädda kvinnan från en del manliga misstag; en djupare fattad solidaritetskänsla från en del kvinnliga svag-

heter — medan den kvinnliga egenartens yppersta drag bli ovärderliga för solidaritetskänslans fördjupande. Nutidsmänniskan har blifvit allt känsligare för sina egna lidanden och detta är första villkoret att bli känsligare för andras. Men nu gäller det äfven att verkligen också fördjupa och till den grad förfina känslan för andra, att samhällsorganismen ej längre kan uthärda att någon af dess lemmar lider en lifshämning på ett sådant sätt, som kan afhjälpas. Det är i detta afseende kvinnans djupare känslighet, hennes rikare ömhet erhålla sin stora uppgift. Visserligen börjar det — som i fråga om kärlekens evolution framhållits — bli mer och mer omöjligt att tala om »mannen» eller »kvinnan» i allmänhet, emedan individualiseringen gör hvardera könet allt olikare inom sig, medan utvecklingen gör dem allt likare sins emellan. Dussinkvinnor som dussinmän ha mer förstånd än känslighet. Men där känslighet hos mannen finnes, är den häftigare och mer öfvergående, däremot innerligare och verksammare hos kvinnan. Flertalet män som kvinnor tänka sällan. Men när man och kvinna tänka, då är mannens väg i regeln deduktionens och analysens, kvinnans intuitionens och syntesens. Hon förenar instinkt och reflexion så som diktaren gör det: bådas tänkande bildar en sammanhängande ljuslinje endast så som en perspektiviskt sedd lyktrad gör det. Hennes handlingar äga — som hans dikter — ingifvelsens omedvetna målmedvetenhet.

Dessa allmänna särmärken upphäfvas visserligen i många enskilda fall. Det är sålunda visst, att de mest strålande uppenbarelser af den kristliga barmhärtigheten varit män. Detta hindrar dock ej att hos

kvinnorna *the milk of human kindness* flödar rikare än hos flertalet män.

Denna öfverlägsenhet är den naturliga följden af moderligheten, som småningom inom kvinnans kön utvecklats till omedelbar känsla för allt svagt och hjälpbehöfvande, allt spirande och vardande.

Men häraf följer att om kvinnan, genom sitt deltagande i det offentliga lifvet, skall bli en stor, ny, framstegsfrämjande insats — då bör hon ej allenast intet förlora af den medkänslans makt hon redan äger: hon måste tvärtom fördjupa och utvidga den. Moderlighet finnes icke hos alla, som redan äro mödrar, och vi befinna oss ju i det underliga läget att — medan mannen börjar inse huru väl samhället behöfver moderligheten — en del kvinnor ej längre vilja vara mödrar, emedan deras personliga utveckling och medborgerliga uppgifter sålunda hämmas. Intet är behöfligare än att kvinnan intellektuellt bildas för sin nya samhällsuppgift. Men förlorar hon under tiden sin kvinnliga egenart, då kommer hon till samhällsuppgiften som en landtman med fullkomnade åkerbruksredskap men — utan utsäde!

I all enskild verksamhet är individualiteten det yppersta utsädet, medan däremot på det samhälleliga arbetsfältet kvinnorna länge torde betyda mest genom sin allmänkvinnliga egenart. Tyvärr gäller det nämligen ännu inom det offentliga lifvet, att individualiteten ofta blir ett hinder för samarbetet, som där äger rum snarare genom partigemensamhet i intressen och åsikter, än genom samverkan af olikheter. Endast i sällsynta fall har »en vilde» möjlighet att gripa in i besluten. Mindre såsom enstaka personlighet, snarare som en ny och stark princip, som en

stor insats af ett där dittills obrukadt värde, torde kvinnan tillsvidare kunna påverka samfundet. Visserligen skola enskilda kvinnor — genom andlig öfverlägsenhet, intellektuell utveckling, viljestyrka och arbetskraft — för samhällsvärfven bli en stor tillökning af allmänmänskligt värde. Men det blir dock ytterst på artskillnaden mellan man- och kvinnoväsen, man måste stöda sitt hopp att kvinnornas deltagande i samhällsarbetet skall medföra en djupgående verkan.

När kvinnorna — med en atavism från den gamla kokboksföreskriften att »taga efter behag» — mena sig skola förmå, hvad hela summan af manligt mod, snille, hänförelse, offervillighet och idealism hittills ej mäktat; när de vid hvarje meningsstrid om man- och kvinnoväsen tillägga hans äfven alla kvinnliga fel men för sitt göra anspråk på äfven alla manliga förtjänster, då blir man endast viss om kvinnans — umbärlighet tillsvidare!

Det vore dock illa ställdt med kvinnans rätt att deltaga i det offentliga lifvet, om hon ej kunde tillföra det något verkligt oumbärligt, nytt, egenartadt.

Detta nya är ej hennes idealism och entusiasm, huru vackert och lätt de än uppflamma, emedan kvinnan är så mycket antändligare än mannen, så mycket ifrigare att i handling omsätta sin hänförelse.[3]

Ty betydelsefull blir endast den entusiast och idealist, som kan bära sin hänförelses flamma i sin bara hand, bära den trots brännskador, hålla den brinnande trots vindkasten och sålunda steg för steg nalkas idealet. Men sådana entusiaster och idealister — vare sig kvinnliga eller manliga — äro sällsynta, mycket sällsyntare än snillena. De äro lifvets vin och lifvets

salt. Det dagliga brödet åter på samhällets bord blir endast de värden, flertalet kan uppvisa.

Se vi då på flertalet, så torde rättfärdighetskänslan hos männen, ömhetskänslan hos kvinnorna vara de största värdena. Detta betyder ej att icke männen både tåla och begå oerhörda orättrådigheter, liksom kvinnorna grymheter. Men det betyder att den känsla, som för mannens offentliga handlande — i revolter som revolutioner — varit den starkaste drifkraften, det är rättfärdighetskänslan, medan ömhetskänslan däremot sätter hundra kvinnor i rörelse, när rättfärdighetslidelsen framdrifver en. Intet är vanligare än att redan från gossens läppar höra orden: »det var rätt åt honom»; från flickans däremot: »det var i alla fall synd om honom!»

Det har endast varit den manliga känslan, som blifvit afgörande inom samhällsdaningen. Först när den kvinnliga får samma utrymme som den manliga; först när hvardera kan motväga den andras ytterlighet, hans det för veka i hennes, hennes det för hårda i hans, då skall samhället verkligen genom faderlighet och moderlighet tillgodose alla sina barns berättigade behof.

Men växer den kvinnliga ömhetskänslan bort — då stå vi som vi gjorde innan kvinnan kom med i leken. Då skola vi allt jämt *flytte Brikker*, ej lyckas *vælte Spillet.*

Någon har framhållit att den sociala hjärnan under tidernas lopp utvecklat sig mer än den enskilda: genom att känna och tänka mer gemensamt, har äfven förmågan ökats att finna medel för främjandet af samfäldt väl!

Det är troligt att de kvinnliga hjärnorna komma att visa sin duglighet framför allt i att finna de medel, som stegra och bevara lifvet, detta som för kvinnan är så mycket betydelsefullare än för mannen. Ty hvarje lif har kostat någon kvinna oändligt mer än någon man; en hvar, på krigets eller arbetets stridsfält söndertrasad, har en gång lyckliggjort någon kvinna med sitt barnaleende, efterlämnar alltid någon kvinna i tårar.

Men för att sålunda bli uppfinningsrika måste kvinnorna förbli hvad de nu äro: våldsamma i sin kärleks styrka, snabbt vibrerande, annars skola de ej motväga mannens ensidigheter inom kulturarbetet. J. S. Mill's bok *On the subjection of women* har inga ypperligare sidor än dem, där han framhåller kvinnans förmåga att — ledd af sina individuella iakttagelser — intuitivt finna en allmän sanning och, ohindrad af teoretiserande, tveklöst och klarsynt tillämpa den i ett visst föreliggande fall. Kvinnan håller sig, menar han, till det verkliga, när mannen förlorar sig i abstraktioner; hon ser hvad ett beslut kommer att betyda i det enskilda fallet, medan han förlorar denna blick inför de allmänsanningar, han abstraherat ur verkligheten, som han vill intvinga i abstraktionen. Dessa kvinnans egenskaper göra henne i god mening hänsynslösare, snabbare, omedelbarare i sitt handlande, på samma gång som hennes innerligare eller lidelsefullare känsla ger henne mer uthållighet och tålamod inför mödor, missräkningar och lidanden.

Och denna Mill's mening motsvaras af Ibsens, hvars grundsyn på kvinnan just är att hon blir starkare i själfhäfdelse och hänsynslöshet, så snart det gäller personlighetens värden men äfven mer hängifven

och offervillig på det personliga området. Han anser henne mindre hämmad af religiösa eller sociala dogmer, men med större fromhet och djupare samkänsla än mannen; ser hos henne mer enhet mellan tanke och handling, mer spontanitet i handlandet, ett säkrare grepp på lifvet, mer mod att lefva det. Med ett ord: han menar att kvinnan oftare är något, emedan hon ej sträfvat att bli något; att hon oftare vågar det orimliga, emedan hon ej kan nöja sig med det möjliga.[4]

Ej fullkomligare således men — lyckligtvis för lifvets fullhet — annorlunda blef kvinnan, redan när lifvet gjorde moderns och faderns naturfunktion olika; gjorde dem till skilda väsen, ingendera öfver- eller underlägsen, endast ojämförliga. Det är denna differentiering, som måste fortfara — ej minst inom politiken. Ty annars komme kvinnornas röster endast att fördubbla röstetalen, ej att ändra besluten, och deras deltagande i politiken skulle således endast spilla deras dyrbara krafter.

Äfven i det offentliga måste kvinnan sålunda bevara sin kärleks underverkstro, dess mod till det skenbara oförnuftet, detta mod, som redan i folkens sagor fått de skönaste sinnebilder. Hvad det enskilda lifvet lärt henne, måste hon nu åter lära det offentliga!

Uppgiften är den svårast möjliga. Ty det gäller här att bevara sin känslas snabba harm eller hänförelse men befriad från godtycke och orättrådighet. Det gäller att lita på sin känslas sömngångarsäkra vägfinnande men trygga den mot dumdristighetens faror. Det gäller att unna sin känsla dess rörlighet men lösa den från sambandet med nyck och opålitlighet. Det gäller att behålla blicken för det enskilda men dock mäkta lyfta den till det hela!

För att kunna allt detta måste kvinnan vara villig att lära af mannen, där han har sin styrka, utan att låta det manliga hånet öfver kvinnliga svagheter, de manliga anspråken på öfverlägsenhet förleda sig att söka den slags styrka, som ej kan vara hennes. Ty hon kunde sålunda endast förlora den, som blef hennes egen.

*

Tyvärr äro ej alla tecken gynnsamma för hoppet att kvinnan skall genomgå akademier och sköta statstjänster utan skada för snabbheten i blick, finheten i iakttagelse, gifmildheten i själ som väsen. »Vetenskapens resultat», »historiens lagar», »samhällssäkerhetens kraf», »kompromissens opportunitet» och allt detta andra, som männen stapla upp på nydaningens väg, skrämmer äfven kvinnans handlingsmod, gör äfven henne beviskräfvande i stället för aningsstark.

Också kvinnosjälen kan i universitetssalar, ämbetsrum och affärslokaler löpa faran att bli ämbetsmässigt torr, småaktigt formskärande, böjlig inför den offentliga orättrådigheten, nykter gent emot entusiasmen. Sådana ämbets- och yrkeskvinnor bli lika rädda som män att misstänkas som drömmare eller folkuppviglare; lika logiska i att bevisa framtidstankarnas orimlighet. Med ett ord: då kvinnorna bära männens bördor, få de äfven deras krökta ryggar; när de söka sitt bröd på de allmänna arbetsfälten, blir huden hårdare äfven i deras händer. Men man kan hoppas — och allt hänger på detta hopp — att kvinnan når sin samhällsmakt, innan hon i det stora hela hunnit förlora sin egenart och att hon då lägger all sin håg på

att möjliggöra nya förhållanden, i hvilka hon skall kunna bevara sin hand mjuk, sin hållning upprätt.

Om detta hopp slår fel, då kommer kvinnans inträde i det offentliga lifvet ej att hindra att man där ännu ett tusen år framåt ställer säkerheten framför vågsamheten; låter klokheten kyla hänförelsen; fakta stäcka ingifvelsen och praktiska hänsyn släcka ideerna. Då skall man alltjämt aftrubba sin mänsklighetskänslas kraf genom det med många delade ansvaret; ja, man skall äfven se kvinnan förena sig med flertalet för att göra de idealistiska galningarna kloka eller — om detta ej lyckas — oskadliggöra dem!

Man har i detta sammanhang en sorglig anledning att minnas huru flertalet franska kvinnor voro anti-Dreyfus; flertalet engelska mot boers; huru svenska kvinnor 1895 med lidelse ville krig med Norge!

Dessa vittnesbörd — samman med otaliga andra samtida eller tidigare — rosenfärga ej hoppet att kvinnornas flertal redan nu står öfver männen i offentlig moral. Hoppet för framtiden hvilar på att kvinnan blir klart medveten om att hon har en annan väg att gå, en annan verkan att uppnå.

De finnas, som af kvinnan i offentligheten hoppas en så mycket högre moral än mannens, emedan hon enskildt redan skulle vara så mycket bättre än han. Man visar på de 70,000 svenska män, som blifvit brottslingar när endast 4,000 kvinnor blifvit det eller på de 20 proc. män, i en af våra storstäder, som försummat betala sina utskylder när endast 5 proc. kvinnor gjort det! Men man glömmer i senare fallet att kvinnorna, inom den klass där utskylderna försummas, sällan äro uppskattade. Man glömmer i förra fallet att, när mannen af nöd eller njutningslust

blir tjuf, blir kvinnan en inskrifven — än oftare en oinskrifven — prostituerad. Man glömmer att när mannen i ruset blir brottslig, ha vanskötsel och kif i hemmet ej sällan fört honom till ruset; man glömmer att när mannen mördar af svartsjuka, har en kvinna i regeln gjort honom ursinnig; när han försnillar, har ofta en hustrus, en älskarinnas penningkraf drifvit honom därtill. Ett hvardagsord är ju att vid mannens brott fråga efter kvinnan och på samma sätt är vid hennes mannen sällan långt borta. Äfven brottet är i regeln tvåkönadt, ehuru den erotiska lidelsen mer omedelbart afgör mannens, den urartade moderligheten kvinnans brottslighet. Liksom smittosamma sjukdomar sällan angripa den vardande eller ammande modern, hålla sig de andliga farsoterna lättare borta från de moderliga naturerna, medan de i bokstaflig eller andlig mening ofruktbara ofta bli lastbara. Men deras laster hålla sig — af rädsla för följderna — inom oåtkomligare områden än mannens. Sålunda är kvinnans hand redbarare än hans, men ej hennes öga eller öra, ej hennes läppar! Det finnes tyvärr ingen brottmålsstatistik på — äretjufvar!

Kvinnans och mannens inbördes förhållande till strafflagen har dessutom endast en medelbar betydelse för värdet af hennes rösträttsutöfning i förhållande till hans. Ty det är hvarken brottslingar eller de för utskylder häftande, som välja och väljas till riksdagsmän! Jämförelsen blir betydelsefull endast mellan de å ömse håll oförvitliga, ifall den då äfven utfaller så, att man kan anta att kvinnorna bli mindre bestickliga — af fördelar eller fraser; mindre lätt ledda till medgifter mot sitt samvete; mindre fallna för ränker, mindre eggade af afund. Men kvinnomöten,

kvinnopress, kvinnoföreningar — liksom äfven damers röstvärfvande i England, Amerika och annorstädes — visa tyvärr att kvinnor bli manligt hänsynslösa vid tillämpningen af satsen om ändamålets makt att helga medlen; manligt snara att tumma sanningen till anhängares fördel men motståndares skada; att böja fakta efter »omständigheternas kraf». Och medan kvinnorna sålunda synas sorgligt läraktiga i fråga om särskildt manliga svagheter, har ingen akademisk bildning ännu gjort dem immuna mot den obildningens allmänmänskliga åkomma, som en själfull kvinna kännetecknade med ett enda ord: ondtrogenheten.

Det hjälper ej att kvinnorna påvisa huru äfven män kringsprida rykten, förråda hemligheter, misstyda bevekelsegrunder. Ty erfarenheten af att männen sålunda motverka hvarandras bästa sträfvanden, borde bli en våldsam väckelse för kvinnans samvete. Icke genom lofsånger till sitt köns ära, men genom stora och obevekliga kraf på sig själf och på alla andra kvinnor, kan hvar enskild kvinna bäst medverka till sitt köns uppfostran för det offentliga lifvet. Endast den själsbildning, en hvar ger sig själf, skall inom politiken hindra felaktiga värdesättningar och förvillade rättskänslor. Ty det politiska lifvet ger sannerligen i detta afseende intet åt den, som intet har: där, om någonsin, gäller tvärtom att han, som intet hafver, honom varder ock fråntaget det han hafver! Offentligheten i och för sig gör ingen vidsynt eller vidhjärtad; därpå lämna våra sockenstämmor och landsting, våra stadsfullmäktige och vår riksdag fullgoda vittnesbörd. I förmågan att göra de stora frågorna små, men de små stora; i bevissvaga omdömen, i blindhet för tingens

sammanhang torde till och med vår första kammare vara fullt jämförlig med ett — kafferep!

Det är ej endast obildningen, som har sina säregna skuggsidor, utan i lika grad halfbildningen. Och sådan är den bildning, skola och högskola ännu ger flertalet: examenskunskap utan personlighetsdaning, facklärdom utan själskultur. Denna halfbildnings tecken är att den uppsuger individualiteten och uppgrundar instinkten.

Detta onda blir framför allt farligt för kvinnans säregna gåfva, intuitionen. Hela den nuvarande bildningsplanen syftar att skärpa mannens egenart och lyckas däri, så att han blir stark ehuru ensidig i sin halfbildning. Kvinnan åter blir svag i sin, efter som den plundrar henne på hennes egenart utan att dock ge henne mannens. Man finner ofta hos en bokligt olärd kvinna en instinkt för väsentligheten, som den halfbildade förlorat eller åtminstone ej längre vågar anförtro sig åt. Och framför allt gäller detta de för kvinnan själf väsentliga egenskaperna. Samhällsnyttigt verkande kvinnor visa sålunda ofta sin ovilja mot andra, unga och behagfulla, kvinnors glädjeskapande makt äfven inom samhällsverksamheten. Endast långkatekesens form och innehåll kunna öfvertyga dem om en ung flickas allvar. Vare sig dessa skönhetshatande tillhöra kristendomens eller kvinnosakens »läserskor», äro de eniga om att den intagande kvinnan också är den mindrevärda och att männen visa sin omdömeslöshet genom att så lätt låta sig tjusas af henne. Allt är dock ej på tok med männens vett, om de än ofta taga skenet för väsendet. Ty hvad mannen framför allt söker hos kvinnan — och djupast älskar, när han finner det — är godhetens glädje.

Det är denna, som i allt äkta behag blir synlig och vinner sin berättigade seger. Och endast när kvinnorna äga denna godhetens glädje och veta att meddela något af dess behag åt det offentliga lifvet, skall deras deltagande där försköna det.

När man bedömer sakläget i denna stund måste man minnas: att det ej är endast svärmödrar utan äfven sonhustrur, ej blott husmödrar utan äfven kokerskor, som skulle erhålla allmän rösträtt. Men hvarken den ena eller andra af dessa grupper synes benägen att anse den andra tills vidare utrustad med de tänkbarast största fullkomligheter — i det enskilda lifvet! Det torde således ej vara för djärft, om en utanförstående undrar ifall de komme att visa större fullkomligheter inom det politiska?!

Med ett ord: vi måste minnas att de utvecklade kvinnorna ej äro fler i förhållande till de outvecklade, än förra slaget män i förhållande till det senare. Samma eller andra fördomar, egennyttor och dumheter, som från manligt håll försena framsteget, skola möta det från kvinnligt. Liksom man nu ser flockar af manlig »valboskap» på orätt ställe, komme man att få se flockar af valhöns. Och orätt ställe betyder här hvarken höger eller vänster utan den plats, dit man drifvits utan personligt val och där man dock utan blygsel kvarstannar.

Kvinnan får emellertid den fördelen att kunna lära af mannens misstag och hon lär snabbare än han. Men endast makten att vara själfverksam, där man skall ansvara och rätten att besluta, där man skall handla, äro uppfostrande. De utvecklade kvinnorna komma naturligtvis att förete sina ensidigheter liksom de utvecklade männen; men först när hvardera kan

komma fram med sin egenart, bli lagstiftning som förvaltning allsidiga. Men allsidighet är ännu ej sammanhang. Om man klinkar med ett finger eller med alla tio på ett instrument, blir däraf dock ingen musik. Först när hvarje finger kan sin sak — och kan samspela med de öfriga — uppstår harmoni, vare sig det gäller den instrumentala eller sociala musiken!

Med afseende å den senare är det nuvarande politiska tillståndet — under upplösningen af gamla och daningen af nya välfärdsbegrepp — så kaotiskt, att man vid hvarje stor frågas behandling minnes Geijers utrop: att redan en skymt af sammanhang vore lycksalighet!

Innan detta »sakernas eget sammanhang» — med andra ord socialpolitiken — aflöst egenintresse- och klassinstinktpolitiken, torde många lifskrafter komma att ödas och bland dem äfven många kvinnors, om dessa under tiden inträda i det politiska arbetet. Men hvarken det skälet att kvinnorna äro för goda eller det att de äro för omogna, blir tungt vägande för att hålla dem undan från det politiska lifvet. Ty i den mån de bevara sitt värde skola de påskynda utvecklingen; i den mån de deltaga i denna erhålla de den mognad de sakna. Endast såsom verkande bli verktyg allt mer afpassade och fullkomnade för sin uppgift; endast såsom funktionerande utvecklas organen för sina ändamål. Och till detta kommer det lika viktiga skälet: att de redan nu, för utvecklingen behöfliga, kvinnorna lika litet som männen finnas på ena sidan om ett penningens eller bördens eller bildningens streck. Endast den stora demokratiska grundsatsen: — lika möjligheter för alla — innebär trots sina brister den största utsikten att rätte mannen, rätta kvinnan

slutligen hamnar på den rätta platsen. Det är betydelsefullare för det hela, att en man eller kvinna genom valrätt och valbarhet komma i den ledareställning, naturen ämnat dem, än om ett hundratal andra såsom väljare begå misstag. Om än kvinnorna — och i Sverige blefve detta säkert fallet — tillsvidare komme att tjäna reaktionen, vore dock deras omedelbara inflytande ofarligare än nu deras medelbara och ansvarslösa. Ty det funnes en möjlighet att det offentliga lifvet öfvertygade dem om att, så länge en social och ekonomisk maktägargrupp bevarar de förhållanden, som göra otaliga andra samhällsmedlemmar till militarismens och industrialismens, prostitutionens och alkoholismens offer — så länge blir hvarje samhällsarbete en sådd i snön. Men äfven om kvinnorna ej läte öfvertyga sig, utan endast blefve ett stöd för nuvarande maktägare, bör detta dock ej bli ett hinder för deras rösträtt. Liksom intet gör oss uthålligare än att arbeta för rättvisan, finnes intet bättre vittnesbörd om renheten i våra egna rättskraf, än när vi vidhålla dem ehuru vi äro vissa att deras uppnående under lång tid komme att gagna, icke oss själfva men — våra motståndare!

*

Hvarje med ögon seende inser i vår tid allt klarare, att nya vägar måste sökas. Äfven kvinnor äro nu allt oftare bland dessa seende, om än det kvinnliga flertalet genom sin okunnighet, sitt oförstående, sina små syften, ännu ställer en törnhäck i vägen för manliga fränders och arbetskamraters röjningsmödor.

Men äfven bland kvinnor, fullt medvetna om de

sociala frågornas vikt, finnes ringa insikt om deras innebörd. Det gäller att höja denna insikt, men framför allt att fördjupa samhällsmoderlighetens begrepp, genom att i grund och botten skilja det från välgörenhetens. Denna må äga sin rätt i det enskilda fallet. Men allt samhällsarbete, som riktar sig på det hela, måste äga som mål att nå så långt i *rätt*-tänkande att allt *väl*-görande kan försvinna. Samhällsmoderligheten måste komma att verka mer som evig underjordisk eld, mindre som högt stigande men snart förbrunnen offerlåga. Det är icke nog att den ömsesidiga hjälpens och medkänslans drift är mer omedel bar hos kvinnan än mannen. Liksom ömheten ej gör tillfyllest vid barnets vård, om insikter i kroppens och själens lifslagar saknas, så behöfva kvinnorna äfven inblick i samhällets biologi och psykologi, för att fylla sina enskilda uppgifter i folkhushållningen, och förstå de problem, som med ett ord kallas samhällsorganisationens. [5]

Endast så kan medkänslan med samhällets offer leda kvinnorna till allt kraftigare motstånd i fråga om samhällets offerväsen. De skola sålunda till en början — och ganska snart — få makt att inskränka detta åtminstone där barn och ungdom fostras; där barn och kvinnor arbeta eller dömas; där gamla och sjuka vårdas; där för alla dessa lagar stiftas. Flertalet kvinnor — som ännu stå på kristlig grund — predika i bästa fall barmhärtighet som de gynnades plikt, tålamod som de icke gynnades. Men lika litet som den enskilda modern nöjer sig med barmhärtighet för sitt eget barn, utan vill full rättvisa — hvilken innebär fulla utvecklingsmöjligheter, full tillfredsställelse af sunda behof, fullt bruk af personliga krafter

— lika litet kan samhällsmoderligheten för något barn af samhället nöja sig med mindre.

Först när begreppet fattigvård bytes mot samhällsfrämjad men stolthetsbevarande självhjälp, barmhärtighet mot rättvisa, tålamod mot fordringsfullhet — då skall man närma sig en människovärdig tillvaro för de många. Vi behöfva ej befara att barmhärtighetens och tålamodets dygder därför skola försvinna: en hvar torde dagligen ha öfvernog bruk för dem — så väl i fråga om Gud, som sig själf och sin nästa!

Men på samhällslifvets område är deras tid förliden — eller blir det åtminstone, allt efter som tron på en faderlig försyn ofvan jorden bytes mot vissheten om den mänskliga försynens makt på jorden. När kvinnliga hjärnor och hjärtan börja öfva denna försyn på sådant sätt, att deras lifsåskådning och deras samfundsgärning ej längre strida mot hvarandra, först då skola dessa hjärnor och hjärtan bli en omdanande makt.

Nu till exempel frukta flertalet kvinnor socialismen, om hvilken dock endast en mening borde råda: att den som partipolitik under den närmaste framtiden är utvecklingens oumbärligaste drifkraft, medan den som åskådning — frigjord från olika skolors sins emellan stridande satser — i sin vidaste mening uttrycker samhällets allt fastare sammanslutning till en allt innerligare enhet, hvarunder den gamla psalmens trohjärtade försäkran: *den enes väl den andres är*, småningom kommer att förverkligas i och genom hela samfundsorganisationen. När denna gjort sanning af den sköna bilden om alla lemmarnas lidande genom den ena lemmens lidande — då är den sociala staten uppnådd!

Fruktan för socialismen hindrar nu de ledande kvinnorna inom öfverklassen att bistå de öfriga under den strid, som ensam kan medföra seger åt det goda, dessa kvinnor vilja främja. De äro ängsliga för blotta ordet kraf — bakom hvilket de se de stora arbetarskarorna myllra fram med sina röda fanor! De tala därför hellre om röstplikt än om rösträtt. De hoppas att politiken skall kunna skötas lika fredligt som ett lärarinnekollegium, ett folkmöte lika lätt disciplineras som en skolklass! Men denna saknad af proportionskänsla förfelar mål som medel.

Kvinnorna vilja sålunda — och med full rätt — afskaffa prostitutionen. Men det första villkoret är en genomgående höjning — för minst 50 proc. en fördubbling — af de nuvarande yrkesarbeterskornas och handelsbiträdenas löner. Denna höjning kan endast ske genom fackföreningar och då så behöfves strejker. Men för båda delarna fasa de kristna kvinnosakskvinnorna.

Dessa vilja — och med full rätt — hindra rusdryckernas missbruk. Men de inse ej att detta icke sker genom förbud och temöten; att endast genom rikligare tillgång på och höjd njutningslust i fråga om hemtrefnadens, bildningens, skönhetens och naturens glädjeämnen, skall lifsberusningen kunna ersätta alkoholberusningen. Men dessa höjda lifsmöjligheter framgå först ur den ihärdigt förda klasskamp, som de kristna kvinnorna i allmänhet ogilla!

En del kvinnor vilja afskaffa krigen. Men samma kvinnor förmå icke inom uppfostran afsäga sig de slags maktmedel, som underhålla råa lidelser och låga rättsbegrepp; de tro allt jämt att barnasjälar rengöras såsom mattor: genom piskning. Det är förgäfves alla

de yppersta pedagoger, liksom flera af vår tids främste kriminalister, åter och åter utdöma kroppsstraffen — dem en af samtidens främste på rättsvetenskapens område kallat århundradenas »gagnlösa blodsarbete» — emedan erfarenheten ovedersägligt visat: att fysisk fruktan aldrig skapar sedlighet i ordets verkliga mening. Kvinnorna göra sig dock allt jämt arbetet lätt i barnkammaren genom skräckmedlen. Med andra ord: de utöfva själfva — och inöfva barnen i — våldshandlingar, sådana som i folkens lif motsvaras af de krig, dessa samma kvinnor vilja afskaffa!

Dessa exempel kunde mångfaldigas. De bevisa ej att kvinnan är mer okunnig, mera sammanhangslös än mannen i sin samhällsverksamhet. Men de bevisa att kvinnor som män komma att betyda mycket litet genom sin offentliga verksamhet, så länge de arbeta ej i sammanhangets, endast i styckeverkens tjänst.

*

Till en början torde det således bli de enstaka kvinnorna, ej kvinnornas flertal, som komma att företräda den på en gång vidsynta och varmhjärtade samhällsmoderligheten. Och dessa kvinnor kunna lika litet som de enstaka männen vänta sig att gå från seger till seger. De, som — med sina mot all orättrådighet heligt glödande själar, sina af medkänsla heta och oroliga hjärtan — komma in i den kalla verkligheten, de måste bereda sig att där upplefva hvad otaliga manliga nytänkare och nydanare redan upplefvat: att de vunnit det för sig själfva bästa, martyrskapet — men ej det för samfundet bästa: segern. Och det blir då en ringa tröst att det ofta är de bästa, som

bli martyrer, de näst bästa som bli segrare! De förra äro de, som vid rättfärdighetens eller människokärlekens eller frihetslidelsens maning kasta sig in i striden — utan att fråga sig om de skola segra eller åtminstone utan att veta svaret på denna fråga. De senare åter bli oftast de, som inom sig bejakat den. Ty denna segervisshet ger dem makten att bakom sig fylka en här, modet att i denna gjuta sin anda.

Björnson brukade en gång för att skildra idéernas vägar, bilden af de fina streck, som på världskartorna beteckna ångbåtslinjerna, streck, som vid storhamnarna löpa samman i ett enda tjockt sådant. Och det var särskildt på freds-, arbetar- och kvinnofrågans linjer, han manade till flitig, mellanfolklig samfärdsel. Men en hvar, som iakttager dessa tre linjer, skall finna att icke heller »hjärtepolitiken» är en säker lots; att äfven oceanångare, som den befraktar, gång efter annan stranda på — guldkusten!

Äfven föregångskvinnorna skola bland de andra bevittna sådana skeppsbrott. De komma att erfara huru outsägligt svårt det är att aristokratisera demokratien, hvilket ej endast betyder renare händer och finare vanor, men renare handlingar, finare tankar. Och om de behålla sin känslighet — som de måste — då komma de ledande kvinnorna sålunda att lida ej blott af sina egna sår, men af blygseln att se äfven många inom sitt eget kön lika ur stånd som männen att offra egna fördelar — eller sitt lands inbillade fördelar — när mänsklighet och rättvisa kräfva det. Och det skall gå dessa kvinnor — som så många män före dem — att den rena viljan, den rika personligheten, som ej kan böjas, nödgas brista.

En hvar, som stått politiken nära, torde ha sett

något af dessa sorgespel då ett högsint hjärta styckvis brytes, och vet då huru blodiga dessa oblodiga strider i själfva verket äro.

Skola de bästa kvinnorna stå ut att bevittna dem? Skola de stå ut att åse huru politiken och pressen — medelbart, om ej omedelbart, bestämda af penningintressen — år från år lyckas åstadkomma det mesta möjliga antal halfåtgärder eller det största möjliga stillastånd, under det oundvikliga själfuppgifvandet å de bästas sida, det obetingade själftillgodoseendet å de öfrigas? Stå ut med att se huru i de kulturfrågor, där egennyttan intet kan betyda, den allvisa dumheten afgör de stora folkliga lifsintressena?

En samling människor kan i de nationella helgdagsstunderna tillsammans känna och handla större än hvar enskild för sig. Men i folkens hvardagslag är den enskilde ofta bättre än han blir i samverkan med flera. Hvad massdumheten, massfegheten och masslögnen tillsammans utan blygsel åstadkomma i det offentliga, skulle nästan en hvar, som bildar massan, tveka för inom sitt enskilda lif. Att rädda de enskilda samvetenas verkningsförmåga — men ändå för de stora stunderna bevara det samfällda samvetets makt — detta vore den stora uppgiften inom den politiska moralen!

Man frestas önska att framtidens manliga och kvinnliga riksdagsmänniskor valdes på samma dag — genom insändandet af valsedlar från alla välfrejdade män och kvinnor — och att den sålunda valda kammaren ofördröjligen inspärrades i ett som cellfängelse byggdt riksdagshus, utan all möjlighet till samband medlemmarna emellan — ens genom knackningar i väggarna! Sålunda tvangs en hvar att för sig

pröfva hvad som sedan, på några stora gemensamma tal- och beslutdagar, afgjordes! Detta slags riksdagsskap blefve dels ett ypperligt prof på den fosterländska offervilligheten, dels ett medel att i hög grad förkorta riksdagarna! Och på fullt allvar måste man önska att motioner och propositioner komme att beredas, ej af våra nuvarande riksdagsutskott men af dels tillfälliga, dels ständiga utskott, utsedda af de kårer och samfund, som företräda alla stora hufvudnäringar och kulturområden. De borde väljas utom som inom riksdagen, bland i hvar fråga sakkunniga män och kvinnor. Sålunda blefve byggnadsfrågor utredda af arkitekter men ej af lagkarlar; skolfrågor af skolfolk men ej af landtmän, medan nu den mångfrestande gemensamheten får den ansvarslösa ytligheten till följd. Erhölle dessa utskott hvartdera för sin del suspensivt veto mot den folkvalda kammarens beslut, kunde de sålunda bilda den enda nödvändiga första kammaren, sakkunskapens, som dock ej borde få öfva sin återhållande makt längre än tills folkmeningen — efter en ny valperiod, genom en ny kammares upprepade beslut — gifvit sitt utslag i meningsstriden. Ty äfven sakkunskapen har sin begränsning!

*

Tills denna och andra vackra utopier bli förverkligade, måste emellertid kvinnorna vara beredda att deras deltagande i det offentliga lifvet kommer att kosta dem, ej endast åtskilliga oberättigade fördomar, utan äfven många lidanden. De måste dessutom inse att det skall taga mycken tid från deras hem. Ty det hela är ej så enkelt som att man endast lämnar sin

röstsedel, läser ledaren istället för följetongen och går till valmöte istället för på supé! Lämnar man sin röstsedel utan att veta huru man röstar, då betyder deltagandet föga. Vill man åter veta det, då innebär detta att man måste offra tid. Och har man en gång börjat ta del i det offentliga, tvingas man ofta af omständigheterna allt längre in i dess hvirfvel.

Familjefäder, som »ligga i» politiken, utgöra redan nu sina familjers förtviflan. Och om så familjemödrarna äfven börja?!

Detta är frågans hjärtpunkt. Som familjemor måste den politiskt deltagande kvinnan komma att ställas i valet mellan, å sidan en för hemmen och barnen olycklig utåtvändhet, å den andra en för henne personligen plågsam osjälfständighet. Sina enskilda nöjen kan hon offra, ej de enskilda plikterna. Men det blir inför denna senare frestelse, kvinnan i de obemedlade klasserna kommer att stå. Arbetarhustrun vill gå på valmöte med mannen — men småbarnen? Tjänare finnas inga. Grannhustrun? Också hon vill gå på mötet. Barnkrubban? Den är stängd om aftnarna, ty äfven dess föreståndarinna har allmänintressen! Det finnes således ingen annan vån än — att denna hustru måste nöja sig med mannens omdöme!?

I rösträttsfrågan — som städse då det gällt kvinnans rätt — har man allt för ensidigt sett saken ur de ogifta öfverklasskvinnornas synpunkt. Men dessa äro så långt ifrån de mest betydelsefulla, att man snarare kan påstå att en mor inom arbetsklassen, som — under alla de mödor och umbäranden detta för henne innebär — gifvit sina barn en god, kroppslig och andlig vård; åt dem och mannen skapat ett lyckligt hem och därunder själf skaffat sig bildning och

insikt i samhällsfrågor — en dylik mor utgör en så utomordentlig samhällskraft, att det mest rättvisa af proportionella valsätt vore att ge henne — som alla andra mödrar till utmärkta barn — dubbel röst!

Man står här på nytt inför den förut betonade svårigheten: att det just blir de yppersta, de för uppgiften mest oumbärliga kvinnorna, som komma att ställas i valet mellan samhällsmoderlighetens och moderskapets plikter, liksom mellan dessa och den individuella kraftutvecklingens. Ingen kvinna skall under barnens späda år väl kunna fylla dessa båda moderskall. Och hon skall nödgas erkänna att, om något kunde kallas att gå öfver ån efter vatten — och därtill att bära det i danaidernas kar — så vore det att åsidosätta barnen för samhällsuppgiften.

Fåvitska jungfrur orda om att det naturliga moderskapet endast bör vara en sinnebild af det allomfattande andliga! Lika gärna kunde man kalla trädens rötter symboler af deras kronor. Men lika visst som trädets skuggande hvalf ej vore till utan roten, lika visst är trädet fullvuxet först när rot och stam bära den breda kronan — och en kvinna fulländad efter sitt väsens lag först när ur moderligheten som naturkraft höjer sig samhällsmoderligheten som kulturmakt. Detta betyder ej att hvarje kvinna måste varit verklig mor för att kunna bli samhällsmoder. Men det innebär att hon i sig måste äga detta, som — enligt madame de Girardins ord — »kommit henne att bära sorg efter de barn, hon aldrig burit». Det betyder ej heller att modern, medan barnen äro späda, måste undertrycka sin mänskliga personlighet. Det betyder tvärtom att hon i sina hemuppgifter bör utveckla en

statsmans, en själasörjares, en fältherres, en lagstiftares, en nationalekonoms, en konstnärs egenskaper för att uppehålla den stilla och starka myndighet genom hvilken alla bli styrda, medan alla tro sig följa sin egen vilja; för att sola fram allas rätsida, för att sålunda fostra barn och husfolk, ge arbetet fart och fröjd och förnya hvardagslifvet genom feststämningar. Därunder kan hon från morgon till afton upplefva ett spännande drama, hvars trådar alla löpa samman i hennes hand. Hon skall se huru hela utvecklingens förlopp återspeglas i den droppe, som blifvit hennes värld! Hon erfar att den personlighetsinsats, hon här gör, är den oumbärliga, medan den offentliga insats hon tillsvidare kunde göra i de flesta fall vore umbärlig. Och därunder lär hon den öfver- och underordnandets konst, liksom den möjlighet att samla och stegra fysiska och psykiska krafter, som hon framdeles ämnar bruka i det offentliga lifvet.

Sålunda skall hon lugnt kunna stanna hemma från möten, nöja sig med att rösta som hennes meningsfränder göra och afsäga sig allmänna uppdrag, så länge hemmet har fullt bruk för henne.

Därunder måste hon dock behålla känning med alla stora tidsrörelser och hålla sig vaken — för att framdeles kunna bli omedelbart verksam. Och hon måste detta äfven därför, att hon endast så för mannen och de uppväxande barnen blir, i djupare mening, lifsstegrande.[6]

Rundt om i världen möter man redan nu en och annan af dessa det tjugonde århundradets starka, stolta och sköna mödrar, som intet förlorat af sin fullblodiga kvinnlighet, endast fördubblat den genom

en personlig egenart, som årsring efter årsring tätare sluter sig kring deras väsens kärna.

Människa och kvinna, medborgare och personlighet — mindre får framtidens samhällsmoder icke vara! Hon har rifvit alla bryggor, som kunde återföra henne till äldre tiders kvinnoideal: den kraftiga men småsinta husmodern, den tanklöst eftergifna hustrun. Men hon har heller intet gemensamt med den kortsynta kvinnosakskvinna, som sätter sin ära i att vara den rastlösa arbetsmaskinen eller det facklärda men halfbildade examensljuset.

Hon har lärt något af de äldre liksom af de nya typerna. Men hon liknar ingendera, ty endast lifvets fullhet är för henne lifvets mening.

*

Mången liten flicka torde, lutad öfver sin historiebok, ha harmats öfver äldre tiders sätt att räkna människor: efter så och så många män — »förutom kvinnor och barn»!

Det dröjde länge innan kvinnorna alls började räknas och ännu äro de detta endast till hälften. Barnen äro alltjämt »förutom». Men vi torde en gång nå så långt i känsla för det vardande, att vi omvända ordningen och räkna »så och så många barn — förutom kvinnor och män». Vi skola då genom vår behandling af barnen betyga vår vördnad inför dessa djupt visa och hemlighetsfulla väsen, dem vi aldrig utgrunda. Vi skola bakom hvarje barns gestalt se gångna släktens oändliga led, framför det alla kommandes lika oöfverskådliga. Vi skola i alla våra handlingar minnas att barnet är summan af dessa döda, hoppet om

dessa ofödda. Vi skola låta barnen själfva uppenbara sig och mottaga dessa uppenbarelser med en nu oanad försynthet.

Ännu vänta barnasjälens tragedier på sin Shakespeare, ehuru litteraturen redan låter barnen framträda såsom aldrig förr.[7] Och som alltid är litteraturen här föregångare till den stora frihetsrörelse, hvilken skall medföra barnets rättighetsförklaring och göra slut på den andliga och kroppsliga barnmisshandling som måste synas framtiden lika oerhörd som negerslafveriet nu synes oss.[8] Äfven barnen torde erhålla sin rösträtt, lika väl som sina representanter och sin justitieombudsman!

Det borde bli samhällsmödrarna, som sålunda slutligen frigjorde samhällsbarnen. Det skall sedan visa sig, att barnasjälens oktav var lika oumbärlig som kvinnans och mannens, för att det stora strängaspelet, mänskligheten, skulle ljuda fulltonigt.

När så sker är det tredje rike kommet, hvars Messias tiden nu förbidar. Men det blir dock ej i samhällsmoderlighetens sköte han kommer att bäras.

Åter och åter skola åt mänskligheten frälsare födas. Men städse af någon ung kvinna med liljeren panna och djupa ögon. Och Bethlehem förblir alltid där, hvarest en nyblifven mor i andakt knäböjer vid barnets bädd.

Många kalla denna visshet reaktionär. Ord äro emellertid ofarliga. Det betyder föga om en mening kallas grå eller svart, endast den i verkligheten är röd.

Och denna purpras ej endast af det blod, som flutit genom den förvissades eget hjärta. Detta behöfde

intet bevisa — efter som mycket rödt blod hållit lif i stora villfarelser!

Men den här uttalade vissheten får sin färg ur den källa, som för hela mänskligheten är och förblir lifvets.

VIII.

Fri skilsmässa.

Ungdomens vilja att afskaffa prostitutionen genom kärlekens frihet, är redan framhållen som ett af bevisen för könssedlighetens högre utveckling. Ett annat sådant är nutidens vilja att afskaffa äktenskapsbrottet genom den fria skilsmässan.

Engiftesförkunnarna frukta att denna vilja skall bana väg för ett öppet månggifte, i stället för det nu åtminstone hemliga. Från press och predikstolar, i skol- och föreläsningssalar ger man nutidslitteraturen skulden för denna »nya osedlighet».

Månne dessa predikare glömt — eller endast vilja glömma — sederna före »genombrottet» under slutet af 1870-talet? [1]

Fanns det vid den tiden ingen prostitution i norden? Voro alla barn lagliga? Alla äktenskap lyckliga? Inga kvinnor öfvergifna, inga makar otrogna?

Vi känna svaret. Samhällssamvetet var då ännu så sofvande, att könsosedlighet ansågs naturnödvändig och oangriplig, så länge den endast genom yttre anständighet erlade tull till engiftesmoralen.

Alla veta att de äkta männen och sönerna på

herrgårdarna förförde de underlydandes hustrur och döttrar liksom husets tjänarinnor. Dessa herrars hustrur och mödrar voro ofta ej okunniga härom — men de prisades som visa när de låtsade sig intet ana! Alla veta att äkta män, liksom äkta hustrur, hade älskarinnor och älskare inom sin egen umgängeskrets. Alla veta att i städerna männen, under eller före äktenskapet, ägde sidofamiljer, ja, att makar, söner, fästmän ofta omedelbart från familjefesten besökte otuktshusen!

Men denna tids anda var »idealistisk». Det betyder att dessa samma män besjöngo »kvinnan» och den »rena» kärleken; höllo skåltal för »makan och modern» och att litteraturen endast vittnade om lifvets dagsida — helst söndagens — medan dess nattsida var förtigen!

En afton i slutet af 1870-talet afhandlades i en högadlig släktkrets en där timad skilsmässa, med ett följande omgifte. Männen som kvinnorna ägde ej ord nog hårda mot den frände, som lämnat sin hustru för en annan kvinna. En enda i sällskapet, en ung nygift grefvinna, sporde de manliga talarna huru de djärfdes döma det öppna, sina följder bärande »brott», som de själfva — i hemlighet, under lägre former och mycket oftare — begått!

Af de närvarande männen vågade ej en enda tillbakavisa anklagelsen!

Denna stund var en af dem, då de klingor första gången korsas, som sedan komma att mötas på alla de slagfält, där striden står om ny eller gammal sedlighet.

Den sistnämnda har med stort lugn tålt polygamien, från och med tronen hela samhället igenom.

Men när för en kunglig eller vanlig människa kärleken blifvit lifssak — då har hela samhället känt sig djupt kränkt i sitt sedliga medvetande! Denna gamla sedlighet har ännu makten — sålunda äfven äran och härligheten — på sin sida. Den talar i riksdagen och i stadsfullmäktige; den står ordensprydd och bredbröstad såsom den mot »tidens upplösande tendenser» samhällsbevarande makten.

Men detta oaktadt äro många gifta män, inom öfverklassen i landets städer, stundom regelbundna abonnenter året om hos någon fal kvinna; detta oaktadt meddela enligt öfverenskommelse föreståndarskor vid utförsäljningen vissa familjefäder hvar gång friska varor inkommit. Detta oaktadt äro af de — enligt en uppgift ända till 80 proc. — män, som äfventyra att erhålla och sprida könssjukdomar, ett stort mindretal gifta!

Allvarliga sedlighetspredikanter svara visserligen: att de lika litet godkänna dessa hemliga som öppna äktenskapsbrott; att de i de ena som i de andra se en yttring af den syndens makt, som endast religionen kan besegra. Man har då rätt att spörja: om inom deras egna led — bland präster, missionärer, kolportörer — inga liknande synder förekomma?

De ärliga svara ja men betona att detta väcker blygsel hos de medkristna, liksom att dessa troende själfva erkänna sig ha syndat. Detsamma göra äfven sådana världsmänniskor, som hyckla för att bevara sitt anseende. Men den stora samhällsfaran inträder först när fritänkare utan samvetskval begå, författare utan sedlig harm skildra synden. Det är detta som sänker sedlighetsidealet!

Här är själfva korsvägen för den gamla och den nya sedlighetens riktning.

Den senares målsmän fortsätta att fråga om verkligen alla äktenskapsbrytare — världsbarnen som gudsbarnen — känna sig som syndare i sitt innersta medvetande? Det kraf, som drifvit dem, har kanske varit så befallande, att det inför deras eget samvete rättfärdigat dem att välja ett mindre ondt framför ett större, då de i sitt äktenskap — af ett eller annat skäl — ej kunde eller borde tillfredsställa krafvet?[2]

Och om så är, då torde den nya sedlighetens förkunnare ha skäl för sin mening: att självbehärskning icke kan och icke får vara enda svaret på alla könslifvets problem; att en lösning måste sökas, som småningom skall hindra männen att vare sig i otukt eller i ett, af äktenskapet förklädt, celibat öda den kraft, som tillhör släktet. Lösningen kan endast bli den, att man ej blott häfdar kärlekens frihet att förena utan yttre band, utan äfven människans rätt att friare än nu lösa de band, där verklig enhet icke längre är möjlig.

Vid frågan om kärlekens urval framhölls: att en växande insikt om släktstegringens värde och villkor torde medföra fall, då ett äktenskap kan komma att öppet brytas utan att därför upplösas.

Men självfva utvecklingslinjen blir helt visst den: att äktenskapsskilsmässan blir fri, beroende endast af bådas eller enderas, under viss tid vidhållna, vilja; att allmänmeningen, i fråga om upplösta äktenskap, erhåller den vidare uppfattning, som man redan nått i fråga om den brutna förlofningen, hvilken en gång ansågs lika nedsättande som nu en skilsmässa.

Med allt mer växande allvar göres det nya sedlighetsbegrepp gällande: att släktet icke är till för engiftets skull utan detta för släktets; att mänskligheten

således är herre öfver engiftet för att bevara eller upphäfva det.

Äfven den fria skilsmässans talsmän veta väl att denna skall medföra missbruk. Men de veta också att intet bättre bevisar människans otroliga själslättja, än den oro, som uppstår vid tanken på de genom en ny samhällsform möjliga missbruken, medan urgamla missbruk tålas med slöaste lugn!

Hvilka missbruk den fria skilsmässan än kan medföra, svårare än dem äktenskapet medfört och alltjämt medför, torde den aldrig kunna åstadkomma! Äktenskapet, som neddrages till de råaste könsvanor, den oblygaste handel, de kvalfullaste själamord, de grymmaste misshandlingar och gröfsta frihetskränkningar, dem något nutida lifsområde kan uppvisa! Man behöfver icke gå till kulturhistorien, endast till läkaren och advokaten för att få veta hvad det »heliga äkta ståndet» brukas till — ej sällan af samma män och kvinnor, som prisa dess sedliga värde![3]

Man må svara, att missbruken dock intet bevisa mot värdet af någon viss samhällsordning, så länge endast dennas rätta bruk väl motsvarar det ändamål, för hvilket det kom till.

Flertalet menar att detta allt jämt är fallet med äktenskapet. Mindretalet anser däremot att dess tvång nu motverkar dess eget ursprungliga ändamål, en höjd könssedlighet.

Detta mindretal menar att — så snart man erkänt kärleken som äktenskapets sedliga grund — blir det en oeftergiflig följd att man måste tillerkänna den, som upphört att älska, sedlig som laglig rätt att gå ur sitt äktenskap, om han vill bruka den rätten.

Och samma mindretal vet att kärleken, oberoende

af människans vilja, kan upphöra; att därför ingen med förbindande makt kan lofva mera, än hvad som faller inom handlingens.

Intet är naturligare än att kärlekens evighetslängtan drifver älskande till löften om evig trohet; intet sannare än att det blir »en satanisk list af samhället att taga fasta på detta löfte och därpå grundlägga en laglig institution» (Carpenter). Intet är nödvändigare än att upphäfva människors lagliga rättskraf på hvarandra, med stöd af kärlekslöften och trohetseder.

Ju mer människorna inse sitt eget väsens lagar, dess mer börja de samvetsömma tveka att ge löften, dem de kanske en dag af inre nödvändighet nödgas bryta. Allt fler finna det omöjligt att ingå, liksom att af den andra parten begära, äktenskap — eller äktenskapets fortvaro — sedan kärleken slocknat eller vaknat för en annan. En fästman eller fästmö kunde — för en mansålder sedan — afslå sin trolofvades bön om frihet med svaret: att han eller hon hade kärlek nog för båda!! Inom motsvarande kretsar voro detta nu otänkbart. Men då ansågs ännu en offentlig förlofning som ett bindande band och — giftermålet ägde rum! Det var efter en flerårig förlofning en »hederssak» för mannen, att ej låta en kvinna löpa faran att bli ogift. Och hon nöjde sig om han endast betalade hedersskulden!

Sådana råheter i känslan äro lyckligtvis allt ovanligare, ehuru de långt ifrån äro försvunna. Allt mer inse människor, att man har lika liten rätt att ingå äktenskap endast för att fylla trohetsplikter, som rätt att stjäla för att fylla försörjningsplikter; att man ej har mer skyldighet att stanna i ett äktenskap, där

man känner sig gå under, är plikt att självmörda sig för en annans skull.

Detta blir en gång allmänsanningar, lika visst som de nu äro misskända sanningar — åtminstone då de efterlefvas!

De behöfva ej ens längre uttalas — emedan de redan länge efterlefvats — inom hvarje krets af erotiskt förfinade människor. Så skedde under Goethes och romantikens tid i Tyskland; så har det skett i Frankrike, så sker det nu öfverallt i Europa. Den mest utvecklade ungdomen erkänner ej annan trohet än kärlekens, ej annat äktenskap än det i frihet slutna.

Det faller nu mera inga vänner in att svärja fostbrödralag, lika litet som det någonsin fallit föräldrar och barn eller syskon in att sinsemellan aflägga offentligt bindande löften om eviga känslor. Inom alla dessa områden vet man att inga löften betrygga de känslor, som lika väl bestå utan dem och som ej kunna bevaras genom dem.

De nya människorna mena att den erotiska känslan på samma sätt kan öfverlåtas åt individernas egen vård. Äfven när dessa människor af samhällshänsyn ge sitt förbund laglighetens form, ingå de den öfverenskommelsen: att hvardera är fullt fri att lämna den andra, när han eller hon så önskar. Båda ha medvetet utsatt sig för möjligheten att *Elskov, Livets Lue* äfven kan bli *Elskov, den dunkle Død!*

Hvardera är således beredd för lidandets lika väl som för lyckans möjlighet.

Äldre tiders kärlek fruktade framför allt att den andre parten ej skulle känna sig nog bunden. Nutidens finaste erotiska känsla bäfvar att bli ett band; ryser för medkänslans ömhet, skyggar tillbaka för

möjligheten att vara ett hinder. Detta själstillstånd vet om ingen annan rätt än den fulla ärlighetens. Att lagligt begränsa hvarderas frihet, för att endera ej skall ådraga den andra lidande, blir under dessa förhållanden meningslöst. Ty hvardera lede lika mycket genom en utan full ömsesidighet bevarad förening.

Så ställer sig för de nya själarna skilsmässofrågan, där barn ej finnas. Där detta är fallet — och så är ju regeln — mena äfven de att föräldrars misstag ej lösa dem från plikten att samverka för fostran af de barn, de gifvit lifvet.

Men de hålla före att detta ej alltid behöfver ske genom ett fortsatt samlif. Ofta kan detta däremot bli nödvändigt och de underordna då sina personliga lyckokraf för släktets. En sålunda tänkande anser den, som ger samma svar en gång för alla — vare sig detta är »frihet till hvarje pris» eller »försakelse till hvarje pris» — endast som en moralautomat.

*

Det är sant att de nya människorna mindre tåla olycka i sitt äktenskap än äldre tiders gjorde. Detta bevisar att den äktenskapliga idealismen är mer kräfvande än förr.

Vår tids medvetna lifsvilja reser sig mot de meningslösa lidanden genom hvilka forna tiders människor, framför allt kvinnorna, läto sig förnedras, förslöas, förbittras. En finare självkännedom, ett starkare personlighetsmedvetande sätter nu gränsen för det egna lidandet, då man känner faran att taga skada till sin själ. Denna individualismens beslutsamhet gör det omöjligt för nutidskvinnan att eldas af Griseldis-

idealet — redan därför, att hon känner huru det allt tålande saktmodet ökar orättrådigheten. De »gamla, goda», af hustrurnas offerglädje burna, äktenskapen försvinna — detta är lyckligtvis sant! Men att de nya, goda komma istället, det märker man icke. »*Ty hälsan tiger still*».

Om de, som nu girigt räkna skilsmässor, äfven räknade alla lyckliga äktenskap, skulle det visa sig att nydaningen är mer framskriden än upplösningen!

Man måste inse att frågan om skilsmässa är fullföljandet af protestantismens utvecklingslinje. Med den under behandlingen af ett kulturproblem vanliga utbildningen af en vänster- och en högerhand, förmådde reformationstiden endast häfda sinnlighetens rätt i människolifvet. Att det är själens rätt inom könslifvet, frågan nu innerst gäller, detta vill man ej inse. Mot individens rätt ställer man barnens. Finnas ej sådana, då medge vissa kristna det stundom berättigade i en skilsmässa. Olyckliga föräldrar däremot måste hålla samman för barnens skull.

Men nutidens erotiskt förnäma människa kan ej — utan den djupaste förnedringskänsla — tillhöra den hon ej älskar, eller vet sig ej älskad af. För den ena eller bägge makarna kan således ett — utan enderas eller bådas kärlek — fortsatt äktenskap, antingen bli ett djupt lidande genom denna förnedring eller genom ett lifslångt celibat.

Detta är frågans medelpunkt, som alla kringgå, hvilka i omsorgen för barnen glömma att föräldrarna dock måste betraktas som själfändamål. Man fordrar ej att de för barnens skull böra begå andra brott; man skulle sålunda ogilla en kvinna, som förfalskade för sina barns uppehälle. Men man dömer lugnt

andra kvinnor »att för sina barns skull» år efter år känna sig som prostituerade inom sitt äktenskap!

Att makar finnas hvilka fortlefva som vänner, emedan båda äga ringa erotiska kraf; att andra ej känna förnedringen i ett samlif utan kärlek; att de förra som de senare troligen handla bäst för barnen genom att åt dessa sammanhålla ett hem — detta hindrar ej att andra under dylika förhållanden lida så, att lifvet förlorar allt värde. Och det blir dessa, som antingen sluta med äktenskapsbrottet eller äktenskapsskilsmässan.

En ung hustru, som utbrast i ogillande öfver en äktenskapsskilsmässa, fick af sin morbror, en gammal naturforskare, ett svar, som hon aldrig glömde och alla med henne borde minnas:

»Du bör ej förnedra dig genom omdömen i en sak, där hvarken du eller några andra än makarna själfva kunna veta något! En skilsmässa afkunnas visserligen i domsalen — men den börjar alltid i sängkammaren.»

Äfven om en fiende till skilsmässan medger dessa svårigheter, svarar han: att den enskilde dock måste lida för sina erotiska som för sina andra misstag, ty endast så fostras människorna att ej begå misstag.

Men saken torde förhålla sig så, att liksom morden i äldre tider blefvo fler, ju fler halshuggningar folket bevittnade, så uppstå allt fler olyckliga äktenskap, ju fler som bestå. Ty det är framför allt hela den anda, som råder omkring oss, hvilken afgör vårt handlande. Är ungdomen van att se de äldre finna sig i fula och falska förhållanden, lär den sig göra detsamma. Ser den åter rundt omkring sig sträfvan efter ideala kärleksförhållanden — en idealism, som ena gången uppenbaras genom ett skönt samlif, den

andra genom upphäfvandet af ett oskönt — då ställer äfven den sina ideal högt.

De åter, som själfva en gång tagit miste, bli kanske mer klarsynta om de välja en andra gång.

Men hvarken de, som begå misstagen eller de som bevittnat dem, kunna genom andras olycka räddas från den stora anledningen till misstag, den erotiska förbländningen. Och tills den erotiska sympatien hunnit bli mer förfinad, äro dessa misstag de oskyldigaste af alla. Hvarje älskande tror sig vara undantag från illusionens offerväsen och ingen erfarenhet af att andras erotiska misstag blifvit ohjälpliga, gjorde någonsin älskogsrusige klarseende!

Då man anser att samhället bör göra allas lif så värdefulla som möjligt, innebär detta också krafvet att oskyldiga misstag bli så litet ödeläggande som möjligt.

Äfven på äktenskapets område måste man göra allvar af den moderna grundsatsen: att straff måste förbättra de felande och förbereda ett högre rättsbegrepp. Men detta är att äktenskapet bör ingås under allt bättre förutsättningar, ej fortvara under allt sämre verkningar!

Tvångsäktenskapet nödgar människor att fortsätta sitt samlif, att ge barn lifvet under ett själsuppror, som måste sätta märke i deras varelse och sålunda i deras framtida öden. Men detta är ej ett »välförtjänt straff» för ett misstag: det är den djupaste kränkning af personlighetens och af släktets helgd.

Man måste med G. Brandes undra: *hvartill folken egentligen bruka sina stora diktare?* när man snart en mansålder efter *Dukkehjemmet* och *Gengangere* ännu vidhåller makars ovillkorliga plikt att fortsätta sitt äkten-

skap för de redan födda barnens skull! På de möjliga barnen tänker man icke!

Här står en hvar svarslös, som håller på den »personliga kärleken som äktenskapets grund» men på den »obetingade troheten som personlighetens verkliga uttryck!»

Följdriktig är här som alltid endast den fulla individuella friheten eller den obetingade underkastelsen.

Den katolska kyrkan framhåller — och ur sin synpunkt med full rätt — att enär äfven äktenskap, ingångna med de bästa förutsättningar, af den varmaste kärlek, kunna bli olyckliga, så är det omöjligt att bygga äktenskapets sedlighet på kärlekskänslan. Intet, som bygges på känslor, kan bestå. Ja, ju rikare, ju mer egenartad och mångsidigt utvecklad en personlighet är, dess mindre förbli dess själstillstånd oföränderliga. Således behöfva äfven de högst stående en orubblig lag, ett oslitligt band för att ej drifva vind för våg genom sina själsrörelser, liksom de lägre stående behöfva dem för att ej vinddrifvas af sina begär. Protestantismens medgifter leda därför till upplösning af äktenskapet, ty när kärleken göres till grund för detta, ställes det på lösan sand.

Äktenskapet, som kyrkan därför gjorde till sakrament och oupplösligt, hade redan genom lagen blifvit uttryck för mannens enskilda äganderätt till hustru och barn. Utvecklingsförloppet har bestått i ett oaflåtligt omdanande af denna religiöst-ekonomiska åskådning. Och utvecklingen kan icke afstanna förr än sista återstoden af denna rättsuppfattning är tillintetgjord.

Därför underkänna de lifstroende så väl protestantismens halfva medgifter som katolicismens följd-

riktiga tvång. De fordra att steget från auktoritet till frihet helt uttages, emedan de veta att den lifsförenklande yttre myndigheten icke skapar den djupare sedligheten. Tvånget binder den lagliga handlingsfriheten men gör därmed endast de hemliga brotten till samhällsinstitution.

Och äfven om en man eller hustru i yttre afseende besegrat en frestelse, skall detta ej kunna hindra dem att i den lagliga makans eller makens famn fyllas af känslan för en annan. Hafva de då undgått äktenskapsbrottet? Icke enligt sitt eget finaste medvetande — det medvetande, som Goethe väckte genom sin stora dikt om *Valfrändskaperna*. Uppfyllda plikter kunna lika visst som ouppfyllda medföra oberäkneliga och tragiska följder. Dåre den, som tror sig kunna leda en annan själ öfver den hårfina och knifseggshvassa brygga, där enhvar går sin ensamma väg öfver afgrunden till saligheten: det personliga samvetsvalets väg!

När sed och lag på de djupast personliga områdena — hennes tro, hennes arbete, hennes kärlek — beröfva en människa full valfrihet, då plundras tillvaron på större värden än hvad den aftvungna pliktuppfyllelsen kan innebära.

*

Inom kärleken har personlighetsbegreppet nu ledt därhän att »egendom är stöld»; att endast frivilliga gåfvor skänka något; att begreppen äktenskapliga »rättigheter» och »plikter» äro bytta mot den stora nydanande tanken: att trohet aldrig kan lofvas, men väl hvar dag vinnas.

Därmed är rörelsekraften gifven till allt högre erotiska organisationsformer, en kraft, som det oupplösliga äktenskapets Budda-ro i den lagliga besittningen lämnat obrukad.

Det är sorgligt att denna sanning — som redan var klar för kärleksdomstolarnas adliga sinnen — ännu behöfver förkunnas. Ett af de nämnda domstolarnas skäl hvarför kärlek var omöjlig i äktenskapet är nämligen: att kvinnan af den äkta mannen aldrig kan vänta sig de fina beteenden, dem älskaren måste visa, enär denne endast af nåd undfår hvad mannen tar som sin rätt!

När skilsmässan blir fri, skall man under äktenskapet bevara förlofningstidens vakenhet för hvarandras själsrörelser, dess finkänslighet i beteenden, dess ifver att förnya sig för att fängsla. Hvardera skall — som under kärlekens första tid — ge den andra full frihet i alla väsentliga lifsyttringar, men öfva behärskning öfver sina egna tillfälliga lynnesstämningar, medan äktenskapet nu i regeln omvänder detta lyckofrämjande förhållande.

Äganderättstryggheten söfver nu förvärfsifvern; tvånget att förvärfva skall på detta, som på alla andra områden, spänna energien.

Endast en sålunda vunnen trohet skall man framdeles finna värd att äga. Ett finkänsligare lyckokraf torde en gång stå lika undrande inför vår tids lagförsäkrade trohet, som inför dess arfsöfverlåtna rikedom. I båda fallen har man då insett att endast egen kraftutveckling skapar lycka och ger den segersällhet, inför hvilken oredligt utsträckta händer bli försagda.[4]

En dansk tänkare har träffande tecknat vår öfver-

gångstid sålunda: att dess människor äro rikare och känsligare äfven på det erotiska området och att detta medför flera möjligheter till nya upplefvelser, medan å andra sidan tidens djupare känslighet gör minnenas makt större. Man kan ej glömma det förflutna i den senare lyckan; plikterna mot förtiden tynga när det nya kräfver alla krafter. Jämvikt blir möjlig endast för dem, som antingen fortfara att älska där minnena finnas eller som kunna förgäta hvad de ej längre älska. Nutidens människa kan ej omfatta den obetingade trohetens ideal; hon har omvandlat detta till det nya ideala krafvet: att lefva alla förhållanden fullt ut, detta som är liktydigt med troheten mot oss själfva. Häraf följer att vi hvarken förhastadt böra knyta eller bryta lifsförhållanden — men ej heller försumma att i rätt tid göra båda delarna.[5]

Detta uttalande är dubbelt tänkvärdt, emedan det uttrycker den finkänsligaste ungdomens nya allvar. Ungdom, som lekt med kärleken, har funnits i alla tider således äfven i vår, ehuru lättsinnet skiftar hamn och namn med tiderna. Men ungdom, hvilken tar kärleken som lifvets stora innehåll, är talrikare i vår än i någon annan tid. Och efter som vågen alltid är högst, där äfven skumkammen är det, finner man i Danmark mest af allvaret som af leken: endast där kunde till exempel en så vacker ung bok som *Gudrun Dyre* diktas om kärleken och dess frihet. Hvarje sådant tidstecken bereder den om en större kärleks tillkommelse förvissade, samma glädje som första strimman af stranden till en ny värld bereder den upptäcksresande, hvars försäkringar om den världens tillvaro länge behandlats som — skepparlögner!

Öfverallt kännetecknas de lifstroende genom viljan

att åt hvarje förhållande ge det enaståendes värde, det afskildas, aldrig förut varandes, aldrig mer återkommandes prägel. Som renässansens lifsdyrkare ha vår tids börjat återfå makten att njuta starkt och lida starkt, den makt, som alltid bevisar stigande andlig enhetlighet, en ny kraftsamling genom en ny religiös känsla.

Det nya sättet att se lifvet ur »evighetens synpunkt», medför äfven möjligheten att sammanpressa en lifstid i ett år, ett år i en dag och att sålunda göra

Stunden til en salig Sum av Evigheder.

För denna lifssyn blir lyckans varaktighet mindre väsentlig, än dess fullhet medan den varar.

Spinoza, hvilken skildrat svartsjukan så som ingen annan, har äfven om kärleken uttalat det djupa ordet: ju större själsrörelse vi hoppas att den älskade genom oss erfar, ju mer den älskade är af fröjd bestämd i sitt förhållande till oss, dess större är äfven vår egen kärlekslycka.

Nutidsmänniskan har börjat skilja begreppet om denna »största fröjd» från den lifstida äganderätten. Och därmed har äfven svartsjukan i dess lägre form börjat försvinna.

Svartsjuka hör som andra skuggor till det upp- och nedgående ljuset och svinner som dessa i den fulla middagsklarheten. Men dess känslobetoning har blifvit en helt annan, sedan människan vet att det är ett under — ej en rättighet — om solen för henne står stilla på sin höjd. Nutidens högst utvecklade människor säga »jag är älskad» eller »jag är icke älskad» med samma enkelhet, som de säga solen skiner eller

solen skiner icke. Skillnaden är i båda fallen omätlig men nödvändigheten borttar — i ena som i andra fallet — känslan af förödmjukelse. Den sorg, som uppstår när en älskande ej längre känner sig skapa den älskades fröjd eller ser en annan skapa den, är naturnödvändig och vördnadsvärd. Den upphör att vara det, när den yttrar sig som girig äganderättsvilja, den brutala instinkt, som ofta öfverlefver ej endast den andras känsla utan äfven den egna.

Men ehuru den själsliga differentieringen i vår tid medför större möjlighet att finna någon, som stillar någon sida af den erotiska längtan — medan man allt svårare finner den, som helt stillar denna allt mer sammansatta längtan — så motväges denna splittringens fara just af den växande viljan att helt få sin längtan stillad. Genom att kärleken sålunda blir allt mer kräfvande blir den äfven allt mer trofast.

De, som befara samhällsupplösning genom betonandet af kärlekens rätt, besinna ej att dess rätt att bryta äktenskapet tillerkännes den känsla, som ej endast har lidelsens röda glöd utan äfven den klarhet, hvarigenom två människor förnummit hvarandra som en uppenbarelse af lifvets hela, oanade rikedom. En uppenbarelse, som inneburit all förståelses fullhet, allt förtroendes frid; där båda gifvit lika fordringsfullt som fordringslöst — icke sparsamt och tveksamt, nej så att hvardera utan förbehåll strömmat den andra till möte. Endast denna lycka vilja nu de erotiska adelsmänniskorna upplefva. Och det kommer att bli mer och mer svårt att ens upplefva den en gång — så mycket mindre då flera!

En stor kärlek blir aldrig lik de erotiska åsk-

vädren, som gå mot vinden — det vill säga mot hela personlighetens lifsriktning i öfrigt.

Alla värdefulla känslor — för en människa som för en tro, en torfva, ett land — äro konservativa. Och detta medvetande ger frihetsförkunnaren hans frimodighet. Ty han fattar aldrig huru frihet kan missbrukas, emedan han vet hvad det kostar att lösa ett hjärta från hvad det en gång omfattat.

För den flyktiga naturen är den lycka, en fasthållande erfar genom kärleken, lika förborgad som för polyteisten mystikerns salighet under hänsjunkande i gudomens fullhet!

Här som öfverallt blir lyckan för den lifstroende ett med sedligheten. Emedan lyckan består i de största själsrörelserna, innebär dess första villkor att innerliggöra och förstora alla känslor, framför allt då den äktenskapsstiftande.

Men dessutom beror hela personlighetens halt i väsentlig grad af om trohet för oss är ett lifsvärde. Den, som vill trohet, sammansluter sina stämningar, samlar sina krafter om väsentligheten, skyddar dem från tillfällighetens vindkast. Endast detta ger stil och storhet åt tillvaron. Trohetsviljan blir därför ett med en människas känsla för sin egen integritet, sitt inre sammanhang, sin andliga varelses hållning och värdighet.

Då troheten bevaras af dessa djupa skäl, kommer den också endast att af dessa skäl brytas. Den trohet åter, som hvilar på vedertagna pliktbegrepp, blir i elden en brandstege af halm.

Man glömmer dessutom, under allt tal om den fria skilsmässans faror, att hela själstillståndet under kärlekens inflytande går i riktning af troheten. Den

stora kärleken uppsuger alla idéassociationer och utan medveten möda innerliggör och fördjupar den sålunda personligheten. Troheten blir ett kärlekens nödvändiga tillstånd, men ett tillstånd, hvars psykologiska fortvaro tvångsäktenskapet missgynnar.

Troheten mot sig själf — äfven i ordets nya mening — innebär således ej allenast att i nödfall kunna rifva bron mellan sig själf och sin förtid. Den innebär äfven en bättre brobyggnadskonst för att befästa sambandet mellan vår personlighet och vår nutid. Den innebär ej allenast förmågan att bli färdig med ett öde. Den innebär äfven att ej för snabbt vara färdig med en människa. Den kan visserligen medföra nödvändigheten af ett nytt lifsförsök. Men den medför än vissare krafvet att ej låta känslans tillfälliga domning förleda sig till nya »upplefvelser». Detta uttryck — i stället för det gamla ordet »äfventyr» — innebär emellertid ett känslans fördjupande: där man fordom fann endast det »äfventyrligas» spänning, söker man nu ett rikare lifsinnehåll. Men det är ofta ett ödesdigert misstag att detta vinnes i nya förhållanden, medan det däremot kunde vunnits genom att fördjupa det första. Genom mer vakenhet och vördnad för den andras personlighet upptäcker man där ofta mer än man väntat. Ty vissa människor äro som vissa landskap eller konstverk: de börja bli gifvande först då man tror sig färdig med dem. Men det fordras fromhet för att af en själ som af ett verk bida uppenbarelser. Fromhet innebär försjunkande. Och detta kräfver frid. Men friden gynnas ej af vår tid, hvars olycka just är förströddhet och förströelse.

Att vår tid som hvarje annan har sina säregna

farsoter på det erotiska området, är visst. Och just förströddheten är den betingelse ur hvilken de farligaste bland dessa finna sin näring. Det hör därför till den erotiska lefnadskonsten att ett par makar då och då skapa sig en tids ostörd samvaro med hvarandra — eller en tids ensamhet hvar för sig — för att sålunda stärka sin känslas sundhet. På detta som på öfriga områden äro yttre skyddsmedel mot smitta betydelselösa, i jämförelse med hälsovården i det hela.

Endast den, som efter en oaflåtlig sträfvan, en ihärdig självpröfning kan säga sig: att han brukat alla sina tillgångar af godhet och förståelse; satt in hela sin lyckovilja och vakenhet i samlifvet; sökt hvarje möjlighet att fördjupa den andras natur och dock misslyckats — endast denne kan med samvetsro uppge äktenskapet.

*

En människas lifsträd är lika litet som skogens danadt efter mått för grenarnas längd, efter mönster för bladens tillskärning. Dess skönhet beror, äfven den, af grenarnas frihet att göra oberäkneliga krökar, af bladens lust att i oändlighet växla sina former. Endast den, som ej låter trädet växa efter dess egen inre lag utan klipper det efter trädgårdskonstens, kan vara visst att ej bereda sig själf och andra öfverraskningar, genom att här en gren oväntadt skjuter fram, där en annan lika oförmodadt vissnar. Ingen kan svara för de omvandlingar, lifvet sålunda kan underkasta ens eget väsen; icke för de rubbningar, omvandlingen af en annans väsen kunna verka i ens egen känsla. Man kan äga de yppersta trohetsanlag,

den redligaste vilja att samla och sluta sig om sin kärlek, att »låta personligheten växa omkring den, som om sin kärna» — det beror dock ej ensamt af denna vilja om kärnan skrumpnar eller skämmes.

Därför kan, får, bör viljan till trohet icke innebära annat än viljan att vara trogen sin egen personlighets djupaste kraf.

På andra områden än kärlekens medge människor villigt detta. Ingen anser som oafvislig plikt att i ungdomen med ens finna den lifsåskådning eller det arbete vid hvilka man sedan hela sitt lif kan förblifva. Hvad man med skäl varnar ungdomen för är det planlösa kringirrandet mellan olika meningar och olika företag. Ty endast den tro eller det arbete, man på allvar söker lefva af och lefva för, kan verkligen taga personlighetens krafter i bruk och sålunda visa sin makt att stegra dem. Men det djupaste allvar kan ej hindra att en fortsatt personlighetsutveckling en dag tvingar människan att lämna denna tro, detta arbete. Det torde ej falla en tänkande präst in att mot en sådan människa åberopa konfirmationslöftena eller en tänkande far att mot sonen anföra dennes eget yrkesval vid yngre år!

Lifslång uthållighet kräfdes i de tider, då man antog att en enda lära, ett enda skrå, hela lifvet igenom fullt motsvarade den personliga utvecklingen. Brottet att afvika drabbades då följdriktigt med bann eller böter. Men den djupare syn vi fått på trons och arbetets områden, måste utsträckas äfven till det tredje. Vi böra inse att obetingad trohet mot en människa lika väl kan bli ödeläggande för personligheten som obetingad fortvaro i en lära eller ett yrke. De, som nu med några klutar från personlighetsbegreppets

purpurmantel flicka den asketiska säckduksskruden, förfuska båda. Ställ antingen, som katoliken, självförsakelsekrafvet rent eller medgif helt personlighetskrafvet. Orent ställes däremot hela problemet, när man gör den »personliga kärleken» till äktenskapets sedliga grund, men sedan talar om denna kärlek som gällde det endast att lätt och lustigt para sig för en änklek, där intet är vanligare än att hvar kvinna finner och vinner den rätte mannen, hvar man den rätta kvinnan — och därmed är allt i ordning! Vore lifvet så lätt, då ägde man skäl för de uttalanden, som nu äro djupt råa, de att endast den karaktärslösa människan, den haltlösa personligheten är ur stånd att lofva lifstids kärlek och äfven hålla löftet; ja, att den verkliga personligheten kan »befalla sig att älska sina barns far eller mor»![6]

Den, som påstår att vår verkliga personlighet alltid vill följa den plikt, samhället utstakat, och städse förmår fylla trohetens kraf, medan den, som ej kan detta, ledes af falsk subjektivism ej af sin personlighet — denne gör personlighetens begrepp liktydigt med samhällsmedlemmens, det hela med delen. Men personligheten, det enastående och egenartade värdet, förbindes visserligen genom en del af sitt väsen vid de af samhället uppehållna rättsnormerna. Den blir dock aldrig kongruent med dessa.

Det enda en psykologiskt tänkande därför kan kräfva, är att kärleken under intet skede af en människas utveckling splittrar personligheten utan alltid blir ett verkligt uttryck af denna.

Men endast en om personlighetens begrepp ovetande kan tro att det förhållande, i hvilket en människa vid tjugu år helt och rent sätter in sin känsla, nödvändigt

måste motsvara denna personlighet sådan den blir vid trettio eller fyrtio! Endast en sådan ovetande kan intala sig att vår kärleks öde nödvändigt kommer att likna vår höga teori om kärleken, vår rena vilja till troheten. Om redan vår egen vilja har föga att göra med den kärlek vi känna, huru mycket mindre då med den, vi mottaga eller förlora!

Således blir trohetens uppgift icke löst endast genom att man på sig själf ställer trohetens kraf. Ty i kärlek är man för det första två, som måste vilja detsamma. Och för det andra är hvardera af dessa två mångfaldig.

Ingen människa är ensam om sitt öde sedan hon förenat det med en annans. Möjligheten att bli en hel personlighet i och genom kärleken beror till hälften af den andras rena och hela håg att för sin del fördjupa samlifvet.

Det är detta, de vältaliga predikanterna om »troheten som personlighetens uttryck» förbise. Och detta gör deras tal om den lifslånga kärlekens plikt lika meningslöst, som ett ordande om den lifslånga hälsans plikt!

Det är en skön syn, när en Flores och Blanzeflor lifsdagen lång njuta

... de tunga tårarnas sorgdryck samman
och samman festernas skratt...

Det är äfven en skön syn när lifvet dalar som en klar sol vid synranden, icke sinar som en trött flod i sanden.

Men sköna öden äro lyckoöden icke pliktbud.

Kärleken som hälsan kan visserligen vanvårdas

eller vårdas och genom god vård kan såväl människans egen som hennes kärleks medellifstidslängd höjas.

Men de yttersta orsakerna till kärlekens födelse som dess död äro lika hemlighetsfulla som dem för lifvets uppkomst och undergång. En människa kan därför lika litet lofva att älska eller icke älska som hon kan lofva att bli gammal. Hvad hon kan lofva är att väl akta sitt lif och sin kärlek.

*

Detta senare sker, som ofvan är framhållet, genom den medvetna viljan till trohet, genom det fasta beslutet att göra kärleken till en stor upplefvelse.

Men flertalet torde ännu medvetet ej göra mycket för att bevara sin lycka. Lifvet arbetar i detta fall för dem, såsom Gud »ger sina tjänare — medan de sofva»!

Om någonsin läran om det oändligt lillas betydelse har tillämplighet, så är det ifråga om den makt hvardsgslifvets småting äga att inom äktenskapet förena eller skilja.

Det är sant att »äktenskapet danar två psykiskt-fysiskt nya väsen» (Ch. Albert). Liksom detta i ena fallet kan leda dem till yttersta gränsen af utvecklingsmöjligheter i uppåtstigande riktning, kan det i det andra leda till undergångens gräns och utöfver den. Det är den senare möjligheten hvilken står kvar som allmänsanning i alla de »kärlekshatets» tragedier — och tragikomedier — dem Strindberg gifvit samtiden.

Gustaf Fröding yttrade en gång om honom att »hans största storhet var att städse upptäcka åsneöronen på kung Midas».

Och inom ingen samhällsinstitution har Strindberg skoningslösare blottat de skamliga hemligheterna, än inom äktenskapet.

Han har slösat all sin styrka — den att skildra och smäda — på bilderna från det samlif, som »lär makar läsa i hvarandra»; »döma hvarandras afsikter och tankar och sålunda ge hvarandra en satanisk makt att såra, att låta förtjänster förvandlas i fel». Att med ett ord demaskera hvarandra blir, enligt Strindberg, makarnes onda vilja: således motsatsen till Dehmels visshet om deras lyckobringande makt att — befria hvarandra från masken!

Men Strindbergs äktenskapstragedier visa dock i ett afseende i rätt riktning, den att nutidens känsligare och mer fordrande människor icke längre uthärda lifstidsäktenskapets nuvarande former. Ty äfven om man medger att »lifvet fordrar hänsyn och undfallenhet», måste, menar han, människan bli en furie »genom att lefva med undertryckande af sina innerligaste önskningar i en luft af motsägelse».

Gustaf af Geijerstams äktenskapsskildringar åter, äga sin styrka i att visa den motsatta sidan, samlifvets makt att trots allt och genom allt förena; en makt hvars verkningar ofta äro rörande, stundom komiska, städse betydelsefulla, i de flesta fall ödesbestämmande.

Att delade mödor och minnen, sorger och fröjder, äfven utan kärlekens fortvaro, binda människor samman; att de i ordets djupare mening, icke kunna skiljas, emedan ett stort stycke af den enas väsen allt jämt stannar inom den andras — detta utgör det i verkligheten bindande bandet, men ej de vare sig klara eller oklara, fasta eller fria pliktbegreppen.

Om ena gången ett samlif i den grad uttorkat bådas känslor, att ett vindkast drifver dem i sär som två vissna löf, kan det däremot den andra ha gifvit känslorna så djupa rötter att om än alla blad våren gaf äro bortslitna, om än samlifvet således synes kalt och kallt som vinternakna grenar — det blir i alla fall bestående.

Anna Branting har gifvit en psykologiskt fin skildring af denna sig dagligen upprepande erfarenhet: att hvarken lag eller pliktbegrepp eller teori ytterst och innerst blir det sammanhållande, endast varelsernas hemlighetsfulla sammanväxande under det lif, som gemensamt lefves; som, omärkligt för dem själfva, anpassar dem efter hvarandra, så att de — i en djupare mening än bibelordens — verkligen varda ett kött.[7]

Det är sålunda en fysiologisk och psykologisk verklighet, att den man och kvinna, som första gången meddelar den andra sinnenas lust, kan erhålla en makt öfver denna, som aldrig helt upphäfves. Det säges till och med att långt efter den mannens död kvinnan stundom föder en annan man barn, som likna den förste! Som nämnda inflytande är afgjordare i fråga om kvinnan, har hennes trohet äfven af detta skäl blifvit mer naturnödvändig än mannens — ehuru detsamma, fast i svagare grad, gäller om honom.

Äfven om inga samvetskval öfver andras lidande blanda sig i en ny lycka — i mången annan mening skola således de båda, som hos hvarandra söka glömma enderas förtid, kanske för alltid finna en tredje mellan sig.

Äktenskapet har, med ett ord, så säkra bundsförvanter i människans psykiskt-fysiska lifsvillkor, att

man ej behöfver befara att skilsmässans frihet blir liktydig med polygami. Hvad denna frihet komme att upphäfva vore endast lifstidsslafveriet.

*

För hvarje tänkande blir det själfklart att en äkta könslig sedlighet är nästan omöjlig utan tidiga äktenskap. Ty att hänvisa ungdomen endast till afhållsamhet såsom verklig lösning af problemet är — som förut blifvit framhållet — ett brott mot ungdomen och släktet, ett brott som gör naturens urkraft, lifvets eld, till en jordbrand.

Men af de tidiga äktenskapen måste följden bli den fria skilsmässan.

Redan då man nalkas äktenskapsproblemets yttersida möter man den erfarenhet, som Ibsen, Bjönson, Lie och Kielland för en del år sedan gemensamt och offentligt uttalade: att flertalet tillsvidare ej gifter sig af kärlek. Och R. L. Stevenson torde träffat rätt, när han kallar flertalets äktenskap »en slags af polisen erkänd vänskap» och jämför det »tycke», som afgör dem, med den lifliga lust hvaraf man stundom gripes för någon viss frukt i en skål, som kringbjudes!

Men orsaken hvarför så många äktenskap ingås af så svala känslor torde, åtminstone inom de högre klasserna, vara den en ung svensk angaf då han yttrade: att han nästan ingen man kände, som blifvit gift med sin stora kärlek. Ty då han upplefver den, kan han ej gifta sig; när han mellan 30—40 kan detta, får han oftast nöja sig med ringare känslor.

Men äfven om man en gång kommer därhän, att de tidiga kärleksäktenskapen bli regeln, står man med

afseende å dessa tillsvidare inför den ordning, som ännu råder inom öfverklassen: att äktenskapet binder de älskande innan kärleken är fullbordad. Det ligger därför en tänkvärd sanning i bröderna Margueritte's ord vid deras inlägg för fri skilsmässa: att som den unga flickan ej upplefvat hvad hon vid vigseln förbinder sig till, börja de flesta skilsmässor redan bröllopsnatten.

Fri skilsmässa är därför en ovillkorlig fordran hos sådana unga, som veta att på själens som sinnenas område oberäkneliga omvandlingar kunna äga rum, och som nu således ofta i kärlekens hemliga äganderätt söka trygghet mot ett förhastande, som det lagfästa äktenskapsbandet kan göra ohjälpligt.

Ungdomen, om någon, känner att ingen form af kärleken är skönare än den när två unga människor så tidigt finna hvarandra, att de ej ens veta när deras känsla föddes, och de sedan följas genom alla öden, ja, stundom in i döden — ty någon gång unnar lifvet människor denna råga på ett stort lyckomått. Inga möjligheter äro större för de enskildes som för det nya släktets lycka än en kärlek, där båda möttes i den ålder, då de kunde växa samman under en gemensam utveckling; då båda äga alla ungdomens minnen liksom alla framtidens mål gemensamma; då skuggan af en tredje aldrig föll öfver någonderas lifsväg; då deras barn för sin del drömma om den stora kärlek, de sett utstråla från föräldrarna.

Dessa lyckliga skola — som de gamla makarna på Besnards sköna fresk i *Salle des Mariés* — en gång blicka upp till vinterskymningens stjärnor, sammanslutna i en innerligare hängifvenhet än vare sig vårmorgonens lek eller middagsstundens möda skapade.

Vore denna underbara kärlek verkligen den första och enda, som mötte hvarje ung man eller kvinna och blefve den för alla möjlig att i rätt tid förverkliga — då funnes hvarken en sedlighets- eller en skilsmässofråga!

Men nutidens ungdom vet att den kärleken ej är allas öde. Den har af litteraturen, af lifvet, af sin egen själ lärt så mycket om kärlekens omvandlingar, att man frestas önska dessa unga deras fäders och mödrars romantiska tro på evigheten af en kärlek, som — slocknade lika lätt som nutidens. Skillnaden är endast den att, där man fordom nöjde sig med falnad glöd, vill man nu allt jämt äga eld!

Nutiden vet att, om ungdomskärleken än kan vara äktenskapets säkraste grund, är den oftare motsatsen. Här är, om någonsin, tillfälligheters tummelplats. Den man vuxit upp med; den ungmö eller yngling, man sammanföres med just då det erotiska lifvet vaknar; den man blef brydd för; den man får höra vara »kär i» sig; den man träffar samman med, då andras kärlekslycka fyller luften med längtan — dessa och liknande tillfälligheter men intet personligt val afgör ofta ungdomskärleken.

Så börjar fantasien sitt skapande för att omdana verkligheten efter den idealbild man — äfven detta ofta genom ett tillfälligt inflytande — åt sig format! Det är ej då förvånande att de flesta, som efter tio år återse sin första kärleks föremål, sända tacksamma suckar till den skickelse, som gjorde kärleken »olycklig»!

När den i ordets vanliga mening ej så blef, torde endera ofta vara mest beklagansvärd. Och just den ungdom, som tveklöst förverkligar sin kärlek i tron på dess lifsvaraktighet, blir genom tvångsäkten-

skapet offer för sin rena vilja, sitt friska mod, sin tindrande idealism.[8]

Ty ju mer ung en människa i ordets rikaste mening är, dess vissare har hon diktargåfvan, som omvandlar verkligheten enligt drömmen. Ett par läppars fina båge förnyar sagans under: att hvar groda, som springer öfver dem, omvandlas till en ros. Om än en oklar aning vaknar, då hvarje allvarlig tanke eller innerlig känsla mötes af tigande tomhet eller tom talfärdighet, öfvertygar fantasien lätt instinkten att tystnaden innebär »innehållsrikedom» eller talet »omedelbarhet». I hvarje ålder, men särskildt i denna, är kärlek en stor öfvertro. Säkra som sömngångare i lifsfara störta sig dessa tillbedjansvärda in i afgörandet. Och det är denna oskuldens enfaldiga vågsamhet, som det nutida sedlighetsbegreppet belägger med lifstidssstraff. De försiktiga åter finna ofta med tiden de stora värdena — tack vare sitt eget ringare värde!

Mer inträffar i ett människolif än bröllopet och slutligen döden. Mycket kan ske i en människosjäl mellan bröllopet och döden. Det gängse antagandet att allt, som aflägsnar en människa från makan är det onda, som bör öfvervinnas; allt, som binder henne vid maken åter det goda, som bör främjas — detta hör till den lifsförenklande vishet, som är billig och därför mest i bruk.

Ty en högre vishet betingar ett högre pris.

Intet är vanligare särskildt för kvinnan, som först genom äktenskapet upplefver erotiken, än att hon älskat kärleken, ej mannen. Ofta erfar hon hvad en ung författarinna nyligen skildrat: att när äktenskapet skingrat »den röda dimman, när blodets oro stillats», då står hon främmande med frysande och törstande

själ inför en man, vid hvilken ej en enda sympatiens fiber binder henne.[8] Men oftare än af sina sinnen, blir kvinnan bedragen genom den morgondagg af känslighet, som ungdom och älskog breda öfver äfven de torraste manliga själar, en dagg, som försvinner med morgonen. En annan synvilla, som i dessa samfärdselns tider vållar många erotiska misstag, är en främmande nationalitets egenart, hvilken verkar som personlig originalitet — tills den småningom röjer sig såsom endast ett annat slag af hvardaglighet, än det man var van vid.

I andra fall åter var mannen allt hon såg. Men själf genomgår den unga kvinnan under tjugutalets första hälft ofta en så genomgripande omdaning af känslor och tänkesätt, att hon efter några års äktenskap känner sig stå inför en henne nu fullkomligt främmande man.

Denna synvillans tid i den första ungdomen motsvaras af en annan mot slutet af ungdomen. Har en kvinna icke förut upplefvat kärleken, då blir detta det psykologiska ögonblick i hvilket nästan hvarje illusion är möjlig. Då har hennes nu allsidiga kärlekskraf, hennes mognade kvinnoväsens längtan otaliga gånger kommit en härlig varelse att kasta dessa pärlor — om ej alldeles enligt den bibliska bilden — så åtminstone ut i en tomhet, där de lika säkert förblifvit ouppskattade.

Å männens sida finnas andra eller motsvarande möjligheter att det tidiga äktenskapet bygges på själfbedrägeri.

Men äfven när kärleken varit verklig och välgrundad, så uppstår ur motsatsernas ofvan framhållna,

tjusning ännu otaliga anledningar till ohjälplig disharmoni.

Sålunda finnas naturer så enkla, att de bli lytta, så osammansatta att de bli enfaldiga, så enhetliga att de äro tunga. Det är dessa, som vanligen älska en gång för alla, med fullkomlig hängifvenhet, Men särskildt när de äro kvinnor gäller om dem ofta Gœthes ord: att en kvinnas största olycka är att ej vara älskvärd när hon älskar. Först en full trygghet ger dessa naturer den jämviktens ro, den självtillitens frimodighet, som framkallar »den inre lyckans leende», hvarigenom äfven de bli intagande. Men dessa väsen, af alla mest värda lyckan, komma oftast samman med en i ständiga själsskiftningar böljande stämningsmänniska, som ytterst känsligt reagerar för hvarje intryck, men aldrig kan älska djupt och därför snart ej kan uthärda den enhetlighet och det allvar på lif och död, som först tjusade genom sin motsats.

Sådana människor äro ofta diktare, konstnärer, som af kärleken endast vilja ständiga eggelser. För dem betyder älskandet att »vakna om morgonen med nya ord på sina läppar» och deras erotiska öden erhålla därför en omloppshastighet, jämförlig med månarnas omkring Mars. Liksom för vissa naturer en i början lättsinning förbindelse kan bli lifsvarig, sammanhållen genom känslans djup, blir åter för detta slags naturer — på grund af känslans ytlighet — ingen slags förbindelse allvarlig.

Det är ej sällan de, som finast skildra sina själfulla stämningar, sina utsökta känslor, hvilka i sin kärleks handlingar bli småsint själfviska eller hänsynslöst hårda. Ty det är intelligensens upplag af kulturintryck, som bestämmer deras medvetna och talande

varelse: deras undermedvetna jag däremot som vid handlingen blir afgörande. Och detta senare jag står ofta århundraden efter deras kulturella! Den däremot i tal knappe och kärfve eller i väsen torftige och tafatte kan i sin innersta grund äga en finhet, som han endast förmår visa i handling, de andra endast i ord. Men i vår tid äro tyvärr tillfällena att tala många, att handla få — och så gå kvinnorna förbi de senare till de förra. Huru mången kvinna har ej sedan — inför någon af de talandes handlingar — frågat sig huru det var möjligt att hon någonsin älskat den mannen? Huru mången har ej inför den tigandes handlingar suckat: hvilken skada att jag aldrig kunnat älska honom!

Men i ena som andra fallet blef hon — genom motsatsernas lag — förenad med honom och känner i denna förening sin varelses bästa möjligheter dö eller domna!

De mest vilseledande af illusioner äro dock de, som näras af de handlingar kärleken framkallar. Ty det är ej dessa, som afgöra en personlighets halt. Medan kärleken kämpar för sin lycka, kan den nämligen omvandla en vanlig människa till något högre än sig själf, liksom äfven till något lägre. När spänningen upphört, visar det sig att kärleken i förra fallet — särskildt i fråga om mannen — förmådde

... unmake him from a common man
But not complete him to an uncommon one...

Det var ingen personlighetens organiska växt, endast en förlyftning kärleken hade framkallat.

Men den, som älskat honom, skall sedan speja sina ögon torra efter det hon endast en gång såg!

De, som djupt älskat dem, lära genom dessa — i en eller annan mening otillräckliga — människokunskapens mest dyrköpta sanning, en sanning hjärtat i det längsta vänder sig från: att om vi än för en människa göte vårt eget blod i strömmar — henne själf kunna vi därigenom ej ge en droppe rikare eller ädlare blod än det, hennes eget hjärta innesluter!

Denna hemlighet lärde mången i de slags äktenskap, där den trygga vänskapen, den trofasta kamratligheten öfverflöda, således just de känslor, hvilka anbefallas som det ofelbara medlet mot kärlekens misstag!

Ty hur ofta fann ej endera af dessa, för och med hvarandra verksamma, makar att de aldrig sätta hvarandra i andlig verksamhet, att den enas själ aldrig nådde den andras innersta? Utanförstående finna dem passa som »hand till handske». Bilden är betecknande, ty handsken är tom och meningslös när den ej omsluter en hand. Men som hand till hand passa de icke! Och därför händer det ej sällan att den ena en dag gripes af lidelsefull längtan att möta en annan hand, som stark och stilla inneslutes i hans egen och sålunda fördubblar dess kraft; att den röst, som ständigt talat ut i ett tomrum — hvarifrån ett troget eko ofelbart kommit — slutligen blir stum af trånad att få svar genom en annan stämma, en djup och mörk, som talar förut aldrig hörda ord!

Icke få äktenskap innesluta män, som om hustrun tänkt så fina tankar, drömt så fagra drömmar, att de endast velat vinna hennes sinnen genom hennes själ och försmått att bjuda annat än sitt bästa, sin personlighets rikaste innehåll. Men en sådan man fick kanske en hustru, som endast förstår förvärf och

endast vill förälskelse. Om han brukar alla sin själs härligheter anar hon ej ens när en stämning är på sin höjd; för henne kan tystnaden aldrig tala; hon förmår ej vänta på en annans tanke; aldrig hålla ut under det svårfattliga, och hon skall alltid möta det sällsynta med mulet oförstående eller munter öfverlägsenhet.

Bland sina plastiska verk ur kvinnans och mannens tragedi, har Gustaf Vigeland särskildt i ett nått en uttrycksfullhet, ohygglig genom sin enkelhet: en man och en kvinna hvarandra så nära, att den enas skuldra berör den andras. Men hvarderas anlete och blickar riktade åt hvar sitt håll: som vinkelmåttets båda led äro de förenade vid utgångspunkten — men de linjer, som från denna utdragas måste till slut divergera i det oändliga!

Afståndet började kanske öppna sig mellan dem, när den ena förnam den andras frånvaro då han själf var som mest närvarande. Eller då den ene kände kropparna stå mellan själarna, den andre själarna mellan kropparna. Eller då den ena erfor ofrihet under den andras andliga eller sinnliga öfvermakt. Eller då den ene fann att han aldrig kunde röja sitt innersta väsen utan att detta verkade förstämmande. Sålunda kunna två, hvar för sig skuldfria, göra hvarandra djupt ensamma i samma bädd och vid samma bord. Ingendera erhåller af den andra hvad hans innersta natur behöfver — och hvad den ena ger blir endast ett tvång på den andras natur. Ej en ton i den enas själ är stämd i samklang med den andras; icke en rörelse i den enas blod förmår sätta den andras i hänryckning. Än är det olidliga olikheter, än olidliga likheter som utgöra plågan; hvardera finner hos den andra »alla

de dygder han afskyr men intet af de fel han älskar». Därunder kan fullkomlig yttre frid råda; ja, aktning och tillgifvenhet i viss mening. Att detta är ödet i otaliga äktenskap förbiser man i allmänhet, emedan äktenskapet vanligen fortgår — ifall ej en tredje kommer! Just emedan ingen tredje kommer blir Karl Larsens dubbelbok *Hvi ser du grandet?* en typisk skildring af ett olyckligt äktenskap utan yttre historia. Hvardera maken berättar sin erfarenhet och båda säga sanningen så långt de se den. Ingendera har några låga drag att förtälja om den andra; båda äro bra människor utan onda böjelser, endast med vissa tomrum. Hvardera höjer sig nog mycket öfver medelnivån för att ej pina den andra med hvardagsmänniskans löjliga dårskaper; ingendra söndersliter lifvet genom undantagsnaturens lidelser. I inre afseende äro de i början bestämda af samma åskådning och intressen; i det yttre tillhöra de samma sfär. Inga, det inre plötsligt uppenbarande eller det yttre plötsligt omvandlande, händelser tillstöta: allt faller inom de goda människornas, de gynnade ödenas omkrets.

Men dessa människor som i ungdomen börja med ömsesidig kärlek och god vilja att vårda den, sluta dock med vissheten att lefva i två skilda världar.[9]

För kyrkans begrepp gjorde den enas oförmåga till äktenskap den andra fri från trohetsplikten. För framtidens själfullare åskådning blir det lika självklart att det äktenskap, som i andlig mening förblifvit ofullbordadt, äga människor samma rätt att upplösa Och det kan finnas lika många möjligheter till oförmåga att fylla äktenskapets andliga kraf som det finnes människor; således äfven lika många skilsmässoorsaker. Det är ej längre nog att — enligt Kirkegaards ut-

tryck — kunna *realisere det Almindelige*, sedan människorna inse att kärlek, i fysisk som psykisk mening, betyder det i högsta grad individuella!

*

I det föregående ha endast vissa typiska olycksöden blifvit antydda. De många tragiska undantagsödena lämnas här alldeles åsido. Så äfven de orsaker till skilsmässa, dem engiftespredikanterna kalla de »verkliga olyckorna»: dryckenskap, kroppslig misshandling och dylikt. Ty, med »idealismens» vanliga realism, medge de dessa som giltiga orsaker till skilsmässa. Det är betecknande att inom underklassen anser man sig ännu ofta böra bära dessa öden som en lika oundviklig del af äktenskapets missräkningar, som engiftesifrarna mana människorna på ett högre plan att betrakta sina mer sammansatta lidanden! De kval en själ lider kunna, mena de, med Guds bistånd uthärdas, medan han tyvärr ej plägar komma emellan då — män prygla sina hustrur! Och ju längre en själ lidit, dess vissare äro de att den också kan fortsätta att lida.

De inse ej heller att ett förhållande kan ha synts godt — kanske äfven varit det — tills efter årtionden en stund kommit, som ställt enderas själ naken, stundom i hela dess höghet, oftare i hela dess ömklighet. Skedde det senare, då blir det förut möjliga från den stunden det otänkbara.

En konstnär kan inom sekunders mått uppenbara hvad orden långsamt trefva efter.

En sådan uppenbarelse ger Agnes Sorma som *Nora* i sista akten. Först lyssnande till mannen med

stora, vilda, intet seende ögon, med halföppen, uttryckslös, nästan dum mun; sedan med fullt seende, ja, vidvakna blickar, som ur mörkret spruta gnistor af förakt medan läpparna skälfva af leda; slutligen med ögonen inåtblickande, svarta och döda som källor efter solnedgången, med munnen frusen af det oåterkalleligas köld. Den, som så sett henne, vet med orubbligaste visshet: att så ha tusende kvinnor stått inför verkligheten i en af de stunder, som skilja vissare än döden. Men de ha ej kunnat gå — och rundt om i lifvet möter man sedan dessa skilda hustrur sida om sida med mannen! Än oftare lefver en själfull man eller kvinna bredvid en hustru eller man af så felfri förträfflighet, att den fyller hemmet med isnålar. En dag störtar man eller hustru bort, emedan luften blifvit så tunn att han eller hon ej kunde andas. Allmänmeningen beklagar — den förträfflige mannen eller hustrun!

Att själen kan stå framför ett antingen-eller af död eller lif vill man, med ett ord, ej medge. Själen är »en ande», ett »osynligt och oförgängligt väsen»; att dess lifsbetingelser äro lika skiftande och sammansatta som organismens, detta är för denna »idealism» en meningslöshet. Med Guds hjälp kan enhvar frälsa sin själ. Men denna hjälp är i denna slags nöd lika osäker som den är i sjönöd — och äfven i detta fall blir det »icke de förlistas, endast de bärgades votivtaflor man finner i templen» (Nietzsche).

*

Det är dock särskildt när en man eller kvinna skiljes, för att ingå ett nytt äktenskap, som man uppröres öfver tidsandans slapphet i att bära lidandet.

Ja, man erkänner då ej ens att äktenskapet medfört något lidande. Till och med de, som tidigare funnit ett par makar ytterst omaka, glömma genast denna sin mening — ifall den ene af dem »låter en tredje komma emellan»!

Och de glömma ej endast sina tidigare omdömen utan äfven den erfarenheten: att när tvenne makar helt äro ett, då får ingen tredje rum mellan barken och trädet. I motsatt fall kommer förr eller senare en tredje emellan. Stundom är det barnet, stundom lifsuppgiften, stundom en ny känsla — men alltid kommer något, tack vare den naturens »fasa för tomrum», som aldrig blir mer ödesdiger än i äktenskapet. Inom själens som inom rummets dimensioner kan ingen intaga den andras plats, endast taga det rum, en annan lämnat tomt eller ej kunnat behålla.

I senare fallet är det rättvist att medge den medelbara del, litteraturen äger i de erotiskt samvetslösas hänsynslöshet. Rättsbegreppen på det erotiska området ha måst vidgas. Men under denna, af litteraturen verkställda, utflyttning af gränsmärkena har en allmän rättsosäkerhet inträdt.

Diktningen fyller med fullaste frihet sin plikt att utforska de kärlekens hemligheter, enligt hvilka själar och sinnen tilldragas och frånstötas, bestämda af den valfrändskapens lag, som samtiden nu allt ifrigare söker upptäcka, för att kunna leda de erotiska krafterna till en högre utveckling. Litteraturen är den främste af dessa upptäckare. Och redan detta är nog för att berättiga den fulla frihet utan hvilken den dessutom ej kan vara, hvad Brandes kallat de erotiska diktverken: det finaste mätredskapet för styrkan och värmen i en tids känslolif.

Att litteraturen ofta kommer att bli den makt genom hvilken erotisk oro uppstår, är självklart. Och sålunda medverkar den alltid i någon mån vid de olyckor, som vållas af fantasi- eller förståndsförälskelser, olyckor dem den fasta och färdiga personligheten undgår. De svaga äro däremot de, hvilka i sin älskog som i sin tro taga den riktning, en annans kast ger dem.

Äfven det erotiska tennisspelet — som stiftar eller stör äktenskapen inom vissa kretsar — gynnas af sommarluft och sysslolöshet. Men under alla årstider finnas män och kvinnor för hvilka en hvar blir boll, som bringar deras fantasi eller fåfänga i rörelse. Ingen självhäfdelse är mer berättigad än den att sätta in sin vakenhet, sin vilja, sin värdighet mot detta bruk af sin personlighet. Det, som drifver leken, är icke ens sinnenas makt. Nej, denna lek är den själiska fattigdomens enda uppfinningsförmåga, den erotiska obildningens kännetecken. Endast den förfinade kan på hvarje område glädas åt de lifseggelser, hvilkas medel han ej själf besitter. Ännu äga få människor en kultur, lik den tiggares i Athen, hvilken tackade Alcibiades för att han skänkt honom de juveler, dem Alcibiades visserligen bar — men tiggaren sålunda fritt kunde glädas åt! Att i fråga om människor som ting nå detta, från all ägandeåtrå fria, glädjesinne är blomman af fin odling.

Men nutidens nevros eggar däremot den erotiska kleptomanien. Människor stjäla människor ömsom af samma slags hysteri, som gör Paris' damer till tjufvar inför modemagasinens stilfulla nyheter; ömsom af samma råhet, som kommer barnet att rafsa åt sig alla blommor det ser; ömsom af samma åtrå, som eggar samlaren att förvärfva ständigt nya nummer.

När man gent emot människor allmänt når konstälskarens, ej konstsamlarens glädje, då skall den högsta af alla fröjder — människans genom människor — ej så ofta komma att störas genom erotiska förvecklingar. Att vid lättsinniga eftergifter åt dessa åberopa personlighetens frihet, det är samma grofva missbruk af begreppet som att i denna frihets namn lustsegla under storm med en läcka i båten!

Personlighetens frihet medför det stora vågstycket för att vinna det stora lifsinnehållet. Men icke att låta sig drifvas in i faror, där man för en obetydlighet sätter sitt eget och andras lif på spel. Att glida in i förhållanden, dit man ej medför ett hundradels medgifvande från sitt innersta jag, detta är ej att bevisa, det är att öda sin personlighet. Ty alla handlingar, som äro mindre än vi själfva, förnedra vår personlighet.

Förintande åter kan det bli att begå handlingar, större och starkare än vi själfva. Den, som vågar sig in i ett undantagsöde, måste — som alpstigaren — äga ett öfvermått af krafter och den däraf uppstående säkerhetskänslan. Ty annars skall, i båda fallen, vågstycket lyckas endast om allt går efter den gynnsammaste beräkning. Vid ett oförutsedt missöde äro de otillräcklige de förlorade. Och därför har, i ena som i andra fallet, allmänmeningen omedvetet rätt då den förhärligar vågstycket som lyckas, men fördömer det, som misslyckas.

De flesta människor mäkta ej sitt besluts följder. Såsom afsuttne ryttare släpas de tvärtom af sin handling genom låga förhållanden, dem de ej räknat med. Sålunda blef månget kärlekspar, som brutit tidigare

band, endast ett varnande föredöme — emedan handlingen blef lifshärjande, ej lifsstegrande.

Undergången kan vara lifvets höjdpunkt. Men undermåligheten blir alltid en nedgång. Och af allt ofärdigt här i lifvet, är det ofärdiga utkastet till ett undantagsöde det vemodigaste.

Därför är intet visare än att — då en ny känsla griper en människa, som ej är ensam om sitt öde — låta denna känsla slita lika ondt som svanen i sagan — ända till dess natur af svan är uppenbar! Därför är intet vissare än att, äfven när denna varit uppenbar, många måst ångra att de ej följde den aning, som samstämde med diktarmaningen:

Trå ej till lifvets verklighetsbrus;
det har blott dagens och nattens färger:
drömmen ensam har morgonrodnans ljus.

Ty få människor, som hunnit öfver ungdomen, ha mod eller makt till sådana nya upplefvelser, som innebära en verklig lifsstegring. De flesta torde hellre böra sätta in sin personlighet i uppgiften att med värdighet bära och göra det bästa af sitt öde.

Och — trots allt som påstås af motsatsen — detta göra äfven de flesta människor och så komma de alltjämt att göra!

Faran torde inte vara stor att man får se männen — som Gustaf Vasa påstod om de redan då erotiska smålänningarna — »byta hustrur som hästar».

De, som endast lita till tvångets tygel på mannens lust att öfverge hustrun, glömma i hvilken grad själsliga inflytanden redan nu gjort skilsmässan lätt, trots tvångslagen. Det finnes i vår tid sällan någon hög-

sint man eller hustru, som kvarhåller den andra mot dess vilja, så vida ej den ena maken inser att den skilsmässa han medgaf skulle störta den andra i säkert fördärf. I regeln är det nu endast de trångsinnade eller lågsinnade, som bruka rätten att neka skilsmässa. Om denna rätt upphäfdes, så upphäfves ju ej därmed de inflytanden, som redan nu sammanhålla makar — ehuru de i de flesta fall kunde bli fria om de så önskade?!

De, som lättsinnigt skildes, när de lättare kunde det, blefve samma slags människor, som nu inom tvångsäktenskapet i hemlighet bedra hvarandra. Men långt ifrån att skilsmässor alltid bevisa lättsinne, torde till exempel ett sådant förhållande som att i Frankrike de flesta äktenskapsskilsmässor nu begäras af kvinnor — ehuru ej i den grad som i Amerika, där 80 proc. skilsmässor ske på hustruns anhållan — bevisa att de franska hustrurna börja sky äktenskapsbrottet. Ännu torde dock i Frankrike intet vara vanligare än att man och hustru — förenade i omsorger om gemensamma barn — dock hvar för sig äga hemliga förhållanden.

För de allvarliga blir skilsmässan alltid allvarlig. Innan en människa med känslor och tankar medvetet gör en människa ondt, som älskat eller älskar henne, har hon själf slitit oerhördt ondt. Tacksamheten för en stor hängifvenhet har ofta i ett fritt förhållande visat sig mer mäktigt bindande än lagen kunde varit. Ja, för en samvetsöm människa bli de band, det fria förhållandet danar, starkare än de lagliga emedan hon i det förra gjort ett, sin egen och den andras personlighet mer afgörande, val än om hon följt lag och häfd.

Och äfven när inga ömhetskänslor öfva sin kvarhållande makt, föredraga många människor att stanna som spillror på samma strand, hellre än att drifvas isär mot nya, ovissa öden.

Man tror människonaturen om allt för stor enkelhet och spänstighet, när man antar att det ena lifsförsöket skulle aflösa det andra om skilsmässan blefve fri. Det är lifvet själft, icke lagen, som i detta fall sätter de oöfverstigliga gränserna. För djupare naturer, som brutit sig ur ett lifsförhållande, blef lidandet därvid ofta så stort att det för alltid blekte lifvets färger.

*

I samband med nutidens kraf på frihet från moderskap, är redan den utvägen tillbakavisad att bereda kärleken frihet genom statsuppfostran af barnen. Föräldrahemmets vikt och värde betonades samtidigt så starkt som möjligt.

Här åter är platsen att framhålla det ensidiga i den föreställningen, att intet är viktigare än att föräldrarna för barnens skull hålla samman — medan dock allt ytterst måste komma an på huru föräldrarna hålla samman och hvad de själfva blifva genom att hålla samman.

Ju mer förnedrande samlifvet är för hvarderas personlighet, dess mindre betyder det äfven för barnen då dessa växa till.

Endast den, som i äktenskapet ser en omedelbart af Gud gifven ordning, en form af det gudomliga förnuftets förverkligande, kan uppehålla satsen att i en sådan ordning det goda måste komma att öfverväga de mänskliga bristerna. De, som mena att samman-

hållandet af äktenskapet alltid är det sunda och sedliga, måste påtaga sig bevisbördan för att söndrade makars slöa äktenskapsvanor bli en ren källa till nya varelsers ursprung; att deras sins emellan stridande inflytanden bättre främja barnens väl än en lugn fostran genom endera; att den enes lycka i en ny förening blir farligare för barnen än hans olycka i den tidigare!

För den lifstroende åter blir frågan om barnen alltid ny vid hvarje ny skilsmässa. Äfven här måste man nå fram till den villkorliga domen och lämna schackbrädsmoralen, med dess i rätt och orätt jämnkantade rutor. På allt det föregående och allt det efterföljande beror en skilsmässas fara för barnen. Den, som upplöser sitt äktenskap mot sitt innersta medvetande om barnens skada, begår en synd, hvilken ofelbart äfven kommer att följas af den ånger, vänner stundom ifrigt anföra som — förmildrande omständighet! Den åter, som »syndar» med samvetsro, har valt med barnens väl i ena vågskålen. Denna samvetsro är då ej sorglöshet och hindrar därför icke att den handlande kan lida djupt genom följderna af det beslut, han dock ej ångrar. I de flesta fall där barn finnas torde, äfven för den om sin personliga rätt mest öfvertygade, det mindre lidandet bli att till det yttersta söka bevara ett samlif, som låter barnen växa upp i en fars och mors gemensamma hägn och att för barnens skull ge detta samlif värdiga och vänliga former.

Men om endera eller båda misslyckas i denna sträfvan, då blir det äfven för barnen bäst om samlifvet upphör. Och denna sträfvan misslyckas ofta, ty det fordras två eller åtminstone en undantags-

människa för att ett sådant samlif skall besanna erfarenheten om den brustna och åter sammanfogade violinen, som

en bedre Tone gir men svagre Klang.

Forna tiders människor lagade i det oändliga. Nutidens psykologiskt utvecklade släkte är mer benäget att låta det brustna förbli brustet. Ty utom i de fall, där yttre missförstånd eller försenad utveckling varit orsak till en brytning, visa sig hoplagade äktenskap — liksom hoplagade förlofningar — sällan hållbara. Det var ofta djupa instinkter, som vållade brytningen; försoningen våldförde dessa instinkter och förr eller senare hämnar sig ett dylikt våld.

Sålunda händer det att äfven undantagsnaturen förlyfter sig på sin börda. Och det blir ej sina föräldrars sammanlefnad, endast deras samdöende barnen bevittna.

Hvarken religionen eller lagen, samhället eller familjen kan afgöra hvad ett äktenskap dödar hos en människa eller hvad hon under detta skall kunna rädda. Endast hon själf vet det ena och anar det andra. Endast hon själf kan sätta gränsen för sin möjlighet att vara så färdig med sin egen tillvaro, att hon helt kan uppgå i barnens lif; att bära lidandet af ett fortsatt äktenskap så att det blir kraftstegrande för henne själf och barnen. En mor kan det oftare än en far men i intet fall finnas några mått, mål och vikter, dem andra kunna bruka för att afgöra när ett öfvermått af lidande inträdt. Ja, det finnes egentligen inga lidanden: det finnes endast lidande varelser, som för hvar gång nyskapa lidandet enligt sin själs art.

Blott ett är visst: att ingen är mer utanförstående än just den, som vållar lidandet. Intet kan således vara mindre rimligt, än att åt den ena makens afgörande öfverlåta nyss nämnda mål och mått. Vissheten att kunna neka en skilsmässa medför nu hänsynslösheter gent emot den andras misstämningar, som aldrig ägde rum, ifall hänsyn kräfdes för att kunna kvarhålla. Och dessa hänsyn äro särskildt betydelsefulla under samlifvets början, då de flesta unga makar med mer eller mindre svårighet lösa anpassningens små som stora problem. Det första moderskapet medför dessutom ofta abnorma själstillstånd, som leda till förhastade slutsatser om oförenlighet och antipati. Den fria skilsmässans motståndare mena att just under dessa år öfverilade skilsmässor kunde äga rum. Men de besinna ej att hvardera maken nu i sin äganderättskänsla ger sig fria tyglar på ett sätt, som vore otänkbart ifall denna trygghet icke funnes. De unga hålla sålunda visserligen samman — men förstöra ej sällan lyckans finaste möjligheter. Behofvet af ömsesidig varsamhet skulle under dessa slitningar verka på ett mycket djupare sätt sammanhållande, än hvad vissheten att ej kunna bli fri nu gör. När sedan barn kommit blir för alla — utom för hjärtlösa naturer — faran ringa att en lidande för hastigt anser sina krafter uttömda. Den samhörighet, barn skapa mellan sina föräldrar då dessa tillsammans vårda och älska dem, är stundom oupplöslig. I de flesta fall är den så stark, att den utgör det verkliga band, hvarförutan dubbelt strängare lagar ej ägde makt att sammanhålla två ovilliga varelser.

I samband med kärlekens urval påpekades de tecken, som tyda på att känslan för släktet — den

känsla, som sedan urminnes tider sammanslöt man och kvinna vid en härd, i dess närhet reste altaret och kring båda reste stadsmuren — går sin renässans till möte. Medvetandet om barnens rätt är otvetydigt i stigande, samman med vissheten om kärlekens rätt. Och mot framstormandet af detta tillvarons rörligaste, farligaste haf skall alltjämt släktkänslan stå som den samsällsbevarande muren, ehuru med en ny daning för att vinna ny motståndskraft.

Margarethe Vullum har i en liten ypperlig skrift påpekat hurusom liten till lagtvånget nu hindrar människor att inse lifsförhållandenas och känslornas egen inneboende makt att uppdra gränser kring människans frihet; att den innersta grunden för den moral, åt hvilken människan sedan ger teologisk eller metafysisk sanktion, alltid varit hennes känsla af hvad som utgjort hennes högsta lycka. Denna känsla har på det erotiska området ledt utvecklingen fram till allt större innerlighet i förhållandet makar emellan som mellan föräldrar och barn. Det finnes således, trots tillfälliga afvikelser, ingen anledning att frukta att vi ej komma att fortgå i den riktning, där känslan alltid varit den i all stillhet bindande makten.[10]

Men skilsmässans motståndare mena tvärtom, att känslan af lycka genom barnen — särskildt hos fadern — nu blifvit så svag, att de flesta fäder frigjorde sig från allt ansvar ifall de endast kunde!

Om så är, har samhället självt skulden. Det ej allenast gynnar af släktuppgiften alldeles oberoende könsförhållanden: det fritar äfven mannen från ansvar för de olagliga barnen och främjar således männens underdjuriska ståndpunkt. De afkomman gagnande instinkterna, som hos djuren förblifvit orubbade, kunna

ej erhålla sin fulla styrka förr än mannen blir fullt ansvarig för hvarje lif han skapar. I samma stund samhället fastställer att två människors föräldraskap är könsföreningens förpliktande moment, då skall själfva lifsförhållandet småningom fördjupa känslan och mannen vilja äga och vårda de glädjeämnen för hvilka han alltid måste bära bördorna. Äfven om männens faderskänslor långsamt vakna — och en del af nutidens fäder således verkligen skulle bruka den fria skilsmässan för att lättsinnigt lämna hustru och barn — så finnas mödrarna, som i regeln ej lättsinnigt lämna sina barn; som tvärtom nu uthärda de djupaste olyckor eller försaka en stor kärlekslycka för att stanna kvar hos dem; som — äfven om de slita sig från dem — nästan aldrig kunna lösgöra sig. När lagen ger hvar mor de rättigheter, som nu endast den ogifta modern äger, men däremot alla fäder de skyldigheter, som nu endast de gifta ha — då torde barnen för mannen bli ett nytt och dyrbarare värde! När han blott får det inflytande, han kan erhålla genom hustruns aktning för hans faderliga egenskaper; när hans betydelse inom barnens tillvaro kommer att bero af personlig kraftutveckling, ej af laglig maktutöfning, då torde faderskapets kvalitet i hög grad förädlas. Och därmed växer äfven ömheten enligt den orubbliga lagen: att människan älskar mer, ju mer hon ger.

Om matriarkatet i en ny, genom hela utvecklingen förfinad, form kommer att bli slutpunkt — såsom det enligt mångas mening varit utgångspunkt — för familjen, då skulle detta just innebära att fadersmyndigheten blefve villkorlig, beroende af faderskänslans värde och värme. Nu äro många fäder endast en händelse i barnens lif, en händelse, som aldrig

ens kommer att »se ut som en tanke»! Och detta gäller ej endast de fäder, som med lagens stöd dra sig undan allt ansvar, utan äfven många andra, i synnerhet de af arbete och allmänvärf hetsade, som lefva i djupt inre främlingskap med barnen.

Tillsvidare torde det vara visst att fri skilsmässa framför allt medförde det goda, att en mängd hustrur, som nu underhålla en förfallen man, kunde arbeta för mat åt barnen istället för spirituosa åt deras far; att en mängd mödrar, som nu för sina barns skull nödgas bära den djupaste förnedring, kunde frigöra sig och i båda fallen barnen vinna därpå. Den far åter, som genom fri skilsmässa lättsinnigt lämnade sin familj, torde denna i regeln lätt kunna umbära!

I de flesta fall få barnen det äfven bättre genom en skilsmässa, när föräldrarnas lynnes- och meningsstrider varit dess orsak. Hvardera för sig kan vara en värdefull människa. När de skiljas på grund af sin osämja, äga båda känslan af att hos barnen ha något att försona. Detta eggar dem att söka godtgöra sin skuld och barnen få sålunda — af hvar för sig — vida mer, än de erhöllo då föräldrarna voro förenade men barnen bevittnade deras strider och sågo deras naturer från hvarderas afvigsida. Barnen befrias från pinan att vara ämnen för fars och mors tvister; att nödgas taga parti för endera; att slitas mellan två olika viljor, mellan hvarderas svartsjuka äflan att vinna dem för sig. De undgå delvis att fostras ur två olika, hvarandra motverkande synpunkter, där den ena sträfvar att »ta ur» barnen de meningar, den andra inger dem!

Men allt detta räkna skilsmässornas motståndare för intet. Hufvudsaken är att föräldrar hålla samman,

hur åskdiger eller höstgrå den luft än må vara i hvilken barnen sålunda uppväxa!

Denna synpunkt förfelar lika mycket verkligheten, som deras hvilka påyrka skilsmässa i samma stund kärleken är slut. Sammanhållningen kan, i vissa fall, bereda barnen en gladare och rikare barndom än förhållandena efter skilsmässan. Och det har med skäl framhållits, att oenigheten mellan föräldrarna stundom uppväges genom värdet af den enas manliga, den andras kvinnliga väsen, som — om de än ej samverka — dock verka godt bredvid hvarandra; liksom att barn, hvilka genom disharmoni i hemmet tidigt nödgas tänka och ta ståndpunkt, ofta bli starkare karaktärer än de i lyckliga hem uppvuxna.

Medan man å ena sidan hör barn, hvilkas föräldrar skilts, beklaga att dessa ej med mer tålamod höllo samman, får man å den andra höra barn, som vuxit upp i olyckliga hem, beklaga föräldrarnas fortsatta äktenskap. Hade detta blifvit upplöst, kunde de själfva ägt åtminstone ett godt hem, kanske två, medan de nu ägt intet.

Men en hvar vet ju endast huru han lidit af det som skedde; icke hvad han genom en annan utgång kunde lidit. Och sålunda bör barnens mening hvarken i ena eller andra fallet anses utslagsgifvande, då det gäller att fastställa grundsatsen.

Betydelsefullare är då den erfarenhet, man äger af sådana barns ställning dem döden beröfvat sin far.

Medan änklingen i regeln gifter om sig, ifall barnen äro små, förblir änkan däremot i de flesta fall ogift. Och det torde vara visst, att en statistik öfver dugande män skulle visa ett märkligt utslag i fråga om änkors söner!

En skilsmässa ställer ofta barnen gent emot modern i en motsvarande ställning af ömhet och ansvarskänsla. Men medan samhället böjer sig inför den »hårda nödvändigheten» att ett enda fältslag gör flera barn faderlösa än skilsmässorna under en generation — och då lugnt litar på mödrarnas förmåga att ensamma göra sönerna till goda medborgare — skyggar det för samma hårda nödvändighet, om det gäller att sålunda rädda en lefvande far från lifslång olycka!

Barnens största fara vid en skilsmässa är att de ofta delas mellan mor och far och därmed delvis förlora det framför allt glädjeskapande syskonlifvet. Den därnäst största olyckan är ej den, att far och mor icke lefva under samma tak, men att de ej vidare kunna mötas. Denna olycka kunde ofta undvikas, om vänner och fränder återhöllo lusten att afgöra huru de frånskilda makarna böra hata och i alla afseenden plåga hvarandra. Om man insåge det öfverlägsna i att två människor — hvilka förmå skiljas som vänner och sammanträffa som sådana — äfven göra detta; om hvardera makens samvaro med barnen aldrig medförde någon inverkan på dem till nackdel för den frånvarande — då behöfde barnen, äfven efter en skilsmässa, ej sakna sitt väsentliga förhållande till båda föräldrarna. Nu däremot, ofta delade mellan sinsemellan fientliga föräldrar, sålunda skilda från hvarandra och — utan gemensamma minnen och andra bindande band — småningom främmande för hvarandra då de råkas, mista barnen så mycket genom en skilsmässa, att föräldrar i de flesta fall intet kunna vinna, som uppväger hvad barnen förlora och sålunda hellre böra

bära samlifvets bördor än att på barnen lägga skilsmässans.

Äfven på skilsmässans område måste protestantismens stora grundtanke tillämpas genom erkännandet af individens fulla valfrihet, efter som intet fall kan afgöras i allmänhet; efter som det rätta och orätta äfven här endast kan upptäckas genom hvarje samvetes egen pröfning.

Ofta stängde — i stora afgörande ögonblick — ett barn den väg, som ledde från hemmets dörr. Men det blef därför icke mera ljust och varmt för barnet inom den dörren!

*

I det föregående har barnens ställning till skilsmässan blifvit sedd ur synpunkten af föräldrarnas disharmoni. Om skilsmässan däremot tillika orsakas genom en ny känsla hos endera af dem, då måste denna far eller mor en gång — när barnen kunna förstå dem — vara beredd att bevisa sin rätt genom att visa dem huru den nya kärleken gjort honom eller henne till en rikare och större personlighet. För föräldrars nedåtgående ha barnen full rätt att ej bli offrade. I hvad fall som helst bli barnen alltid föräldrarnas omutligaste domare.

Men att en människa redan gifvit några barn lifvet, ger ej dessa barn obetingad rätt till krafvet att en far eller mor skall offra den kärlek, som kan förstora dem själfva och genom dem släktet, hvilket de sålunda kanske skänka ypperligare barn eller ypperligare verk än de förut kunnat. Mången kvinna födde sin man barn utan att ha sett sitt barn; mången man gaf samhället sin flit, aldrig sitt verk — förr än den stora

kärleken fyllde deras innersta längtan och det barn, det verk, som sålunda skapades, blef det enda för släktet oumbärliga!

Samhällets kraf att en af lyckomöjligheter strålande far eller mor för barnens skull skall offra dessa, kommer att aftaga, när känslan af lifvets värde växer och föräldrars plikt att lefva för sina barn allt mer blir tolkad så, att de måste förbli fullt lefvande, med krafter till förnyelse. Å andra sidan torde just denna föräldrarnas nutida föryngring ofta få den följden, att de lefva så rikt samman med barnen att de ej behöfva annan förnyelse än den, för alla parter mest lyckliggörande: att de erhålla sin »andra vår» genom barnens första!

Blir följden, af föräldrarnas förlängda ungdom däremot den, att far eller mor omformar sitt lif, då måste barnen lida — tills de kunna förstå att de i djupare mening kanske ej blefvo lidande därpå. Stundom öfvade den nya maken ett rikare inflytande på barnen, än deras egen mor eller far — såsom ju äfven fallet kan bli med en styffar eller styfmor. Nu förstöres dock ofta denna möjlighet genom nyssnämnda allmänmening, som äfven afgör att barnen böra hata där de, lämnade åt sig själfva, kanske kunde lärt sig älska.

Vuxna barns själfviska kraf att föräldrarnas lif i och med dem skall hafva nått sin höjd, vara personligt afslutadt, är lika grymt som oberättigadt, efter som själar finnas, hvilka ej afblomstrat vid fruktsättningen utan samtidigt kunna bära frukter och ny blom. Barnen erhålla med lifvet rätten till de villkor, som kunna göra dem fullt lifsdugliga; icke mindre, men ej heller mer. Hvad föräldrarna

därutöfver vilja offra af sitt eget lifsinnehåll måste bli deras fria godhet, ej deras plikt.

*

När sålunda den stora kärleken kan tillerkännas en rätt framför barnens, uppstår självklart frågan huru denna kärlek kan skiljas från den tillfälliga?

Ett misstag är redan svårt inom ett äktenskap där barn finnas. Ty de hinder, människor i så fall ha att öfvervinna, äro så stora att endast den stora kärleken besegrar dem, i fall föräldrarna äro sådana att de öfverhufvud äga verklig betydelse för sina barn.

Det är just genom sin tillblifvelse, i trots af alla hinder, som den ödesbestämda kärleken ofta röjer sin art och sålunda blir hvad man kallar »brottslig». Om de af denna känsla gripna än läte plikten lägga världshaf mellan sig — mötas skola de dock i hvarje lifvets stora stund intill den sista, förvissade att

»*his kiss was on her lips before she was born*» . . .

När människan hinner längre i kunskap om själarnas lagar skola de, som Carpenter yttrat, upptäcka att det finnes en astronomi äfven inom känslans värld; att där uppstå samhörigheter, ledda af eviga lagar, sympatier och antipatier, som ställa alla »himlakroppar» i rätt afstånd från eller närhet till hvarandra; att sålunda kärlekens bana äger en lika oafvislig nödvändighet som en stjärnas och blir lika omöjlig att bestämma genom några utanför dess egen lag verkande lagar.[11]

Och utan tvifvel skall man en gång äfven på detta område finna det teleskop, som för de kortsynta slutligen uppenbarar den erotiska världsrymdens fix-

stjärnor, planeter, nebulosor och kometer, och som visar att dess konstellationer ordna sig efter en högre lag än »den råa driftens»!

Innan man når den astronomiska vissheten får man emellertid nöja sig med den konstkritiska.

Den stora kärleken har, som den store konstnären, sin stil. Hvad ämne denne än behandlar, hvad stoff han än brukar, ger han åt duk som marmor, papper som metall, prägeln af sin hand och man röjer denna i de ringaste ting han danat. Så är inom hvar tid och hvarje land, hvar samhällsklass och hvarje ålder den stora kärleken en och samma: dess kännetecken äro otvetydiga, om än det öde den danar eller de individer den präglar i ena fallet varit betydligare än i det andra.

Turgenjeff, som af alla det förra århundradets stora prosadiktare visste mest om erotiken, visste äfven att »*den kärlek för hvilken intet skäl finnes är den starkaste och varaktigaste*». Ett par århundraden före honom hade en själfull kvinna, m:me Lambert, sagt detsamma: »*Il n'y a des passions que celles qui nous frappent d'abord et qui nous surprennent; les autres ne sont que des liaisons où nous portons volontairement notre coeur. Les véritables inclinations nous l'arrachent malgré nous.*» Och hon har i denna mening sin tids djupaste själskännare, Pascal, på sin sida: äfven han är viss att man ej frågar sig om man bör älska, man känner det: *on ne delibère point là dessus, l'on y est porté* och »om man rådfrågar sig, bedrar man sig».

Men denna mäktiga känsla — som upprör hela ens väsen genom och ger hela ens väsen hvila i en annans — den känslan griper människan utan att spörja om hon är bunden eller fri! Den, som känner starkt och helt

nog, behöfver aldrig undra hvad han känner: det är den svaga känslan, som för sig själf blir den tvetydiga. Och den, som känner starkt nog, frågar sig heller aldrig om han har rätt till sin känsla. Han blir så förstorad af sin kärlek, att han vet sig sålunda förstora mänsklighetens lif. Det är de små, endels lidelserna, dem en förut bunden människa med fullt skäl erfar som »brottsliga». För den däremot, som skulle kalla hennes stora känsla en syndig yra, en skamlös egoism, en djurisk drift, har en sålunda älskande människa ett leende af medömkan. Hon vet att hon beginge en synd genom att döda sin kärlek, liksom genom att mörda sitt barn. Hon vet att hennes kärlek åter gjort henne god som i sin barndoms böner till Gud, rik som den för hvilken paradisets portar ånyo öppnats!

Konsten tolkar en allmänmänsklig erfarenhet när den alltid gör Adam och Eva unga, då de drifvas ur Eden. Man undrar endast att ingen konstnär ställt dem — i en mognare ålder — utanför lustgårdens murar, förgrämda af känslan att nu äga vishet nog att bevara den lycka, för hvilken de endast i ungdomen ägde villkoren!

Ty ej sällan kommer i människolifvet en tid då klarheten inträdt före kölden; då blomningen ännu är rik ehuru frukterna redan börjat mogna. Det är då den stora lyckan ofta skymtar och försvinner. Stundom såg människan henne aldrig, ty hon kom sakta och lade — som en leksyster — en len hand öfver ens ögon spörjande: Hvem är jag? Man gissade orätt och lyckan hann gå innan man bad henne stanna. Till sina älsklingar endast kommer hon med händerna

fulla och öppna. För flertalet gälla den döende Hebbels ord: *antingen fattas oss människor bägaren eller vinet.*

Kärlekens djupaste tragik är att först sedan själ och sinnen lärt genom sina misstag, äro en del människor färdiga för den stora kärlek, som af tvenne väsen kan dana ett fullkomligare.

I dikten som i lifvet prisas stundom den första, stundom den sista kärleken som den starkaste. Ingendera behöfver vara det och hvardera kan vara det. Den starkaste kärleken är den, som — i hvad ålder den än kommer — upptager mest af alla personlighetens krafter.

Bourget, som i dessa frågor har den fransmannens finhet germanen så ofta saknar, säger sant: att det ej finnes någon viss ålder för att älska, emedan den, som kan älska *dans le sens complexe d'exaltation idéale*, aldrig upphör att göra det. Och han anser äfven gränsen för möjligheten att inge kärlek lika obestämd — när man talar om öfverlägsna varelser, som äro i stånd till *des émotions supérieures* — en mening, som äfven Stendahl delade och hvars sanning den galliska själen ofta bevisat.

Det händer också mer än en gång att först när en människa bör vara färdig med kärleken, är hon verkligen färdig för den. Dess färre äro möjligheterna att finna den kärlek, hon önskat ge och mottaga. Ändå färre möjligheter att hon — med hela sin varelses instämmande — kan ge sig åt den.

Ty ett är att äga rätten till sin stora känsla; ett annat att äga rätten eller möjligheten till sin fulla lycka.

Kärleken må bli aldrig så fri i sin samhälleliga form: från de genom dess eget väsen oundvikliga lidandena, liksom från de genom sambandet med

förtiden oundvikliga striderna, kan ingen sedens eller skilsmässans frihet lösa människors barn. Dessa lidanden och strider har lifvet självt gjort så djupa att lagen sannerligen icke behöfver göra dem djupare.

Den vanligaste konflikten är att en människa står bunden eller bruten af den tillfälliga erotiken — vare sig lagvigd eller fri — när den ödesbestämda griper in i hennes tillvaro.

Att så många fler olyckliga äktenskap bestå än upplösas, torde mindre bero på pliktkänsla än därpå att endast få mäkta stora känslor. Per Gynts symbol — löken — uttrycker de flestas erotiska väsen. Den blommar lika villigt i sand som vatten, på kalljord som i kruka. Men har en sådan blifvit växtplats för ett ekollon, då blir det — på grund af ekens lifsvillkor — oundvikligt att den en dag spränger sitt fängsel eller dör.

Och i sådana fall är det olyckligt när en kristligt-etisk åskådning hindrar allvarliga och verkliga möjligheter att förnya lifvet så, att det blir betydelsefullare för det hela liksom för den enskilde själf. Människor, utrustade med rika möjlighetsvärden, låta ännu bestämma sig af de obetingade hänsyn för andras känsla, som från kristendomen inympats äfven på evolutionismen och som särskildt genom George Elliot erhållit sitt stora men ensidiga uttryck.

Att släktet icke endast behöfver människor villiga att offra sitt lif för att vinna det, utan äfven människor med mod att offra andra för att vinna sitt eget — detta är en sanning, som dock måste vara oupplösligt förbunden med en evolutionistisk lifssyn, för hvilken viljan att bevara och stegra sin egen tillvaro blir en lika oafvislig plikt som den, att genom

offervillighet bevara och stegra andras. Att äga mod till sin lycka, att kunna lida de med ett genombrott oskiljaktiga kvalen utan samvetskval, detta kunna endast de, som handla ur sin innersta nödvändighet. Att kärlekspar utanför lagen nu så ofta döda sig samman, är intet bevis på erotikens öfvermakt; snarare ett bevis på känslans vanmakt att våga och vinna rätten att omedelbart lefva och sålunda öka lifvets rikedom. Ty blott för en kärlek, som är alltigenom lifsvilja, bli omständigheterna som vax i konstnärens hand.

Denna vanmakt blir ur lifstrons synpunkt beklagansvärd, lika väl som det hemliga äktenskapsbrottet. Visserligen kunna båda delarna erhålla det stora tragiska kärleksödets skönhet. Ingen, som läst *Inferno,* torde önskat Francesca styrka att tillbakavisa Paolos kärlek! Och så underbara äro en själs vägar hem till sig själf, att det kan finnas fall då en människa i äktenskapsbrottet känner sig renad från äktenskapets besudling — genom att hon sålunda första gången upplefver den själens och sinnenas enhet, som var hennes dröm om kärleken allt sedan hon började drömma den!

Men äfven i dessa undantagsfall — och så mycket mer då i andra — blir det hemliga brott, den äldre moralen fann jämförelsevis ofarligt, ur den nya sedlighetens synpunkt större än den öppna brytningen. Ty personligheten förnedras genom de svek och den svaghet, hvarigenom man undandrar sig ansvaret för sin handlings följder. Och detta förringar dessutom kärlekens lifsvärde för släktet. De nya lifsförsök, som ske öppet, som stegra den enskildes styrka genom strid och allvar, kunna erhålla en betydelse för per-

sonligheten själf och för samhället, som de hemliga öfverträdelserna i de flesta fall sakna.

En diktare eller konstnär har till exempel en hustru om hvars otillräcklighet för honom alla äro ense — så länge han har henne kvar. Med ett finner han den rymd, som var öde och tom, fylld af en ny skapelse; luften blir ljudande och lysande af sånger och syner. Han känner ej endast sina domnade krafter vakna, nej, han vet att den stora kärleken i honom väckt krafter, han aldrig anat; han inser att han nu skall mäkta hvad han förut aldrig förmådde. Han följer sin kärleks lifsvilja. Och han gör rätt. Ty de obrottsligt hållna äktenskapen hafva visserligen inneburit många stora kulturella värden. Men det är ej till dem, poesi och konst stå i den största tacksamhetsskulden! Utan den »olyckliga» eller »brottsliga» kärleken vore världens alla skönhetsskapelser i denna stund ej endast oändligt färre men i synnerhet oändligt fattigare. Ja, hela andens värld torde efter en sådan uteslutning te sig som en af medeltidens från golf till tak freskoprydda kyrkor tedde sig efter det reformerta hvitmeningsnitet!

Men inför ett val som det nyss nämnda är allmänmeningen alltjämt viss: att den för det hela betydelselösa hustruns lidande bör anses det stora, den för det hela betydelsefulle mannens däremot som det oväsentliga!

Han, som upplefver den nya vår hvilken blommar i sånger, i toner, i färger, han höjer emellertid lifvet för släkte efter släkte, århundraden efter att den eller de få människor, som genom honom blefvo lidande, längesedan upphört att lida!

Hvem hade vunnit hvad släktet, genom hans

självoffrande, skulle förlorat? Icke hustrun, om hon ägde ett hjärta, ej endast en stolthet, som kunde lida.

Icke blott ur den allmänna utan äfven ur den enskilda lifsstegringens synpunkt, borde man ej ge all medkänsla åt den, som kallas »krossad». Hvarför anses det hjärta som krossas så mycket mera värdt än det ena eller de båda, som måste orsaka lidandet för att ej själfva förgås? Och hvarför vill man ej se att den, som ansågs »krossad», stundom fann en ny och rikare lycka? Men framför allt, hvarför glömmer man städse att den lidande genom sorgen ofta blef en större människa, än hon någonsin kunnat bli under den trygga besittningen af sin »egendom»?[12]

Det finnes andra sätt att lefva af en stor känsla utom det, att i vanlig mening vara lycklig genom den.

Detta bör emellertid först och främst den minnas, som bunden gripes af en ny känsla. Äro alla tre parterna storsinta nog, då har det stundom inträffat att känslan kunnat omvandlas till en *amitié amoureuse*, som gjort alla rikare och ingendera olycklig — om också ingen helt lycklig.

Men äfven under andra förhållanden borde människorna minnas: att man icke alltid äger hvad man har — och stundom säkrast besitter hvad man aldrig ägde!

Den egna känslans helgd och höghet är den oförstörbara delen af en kärlekslycka. Att ej längre kunna älska är den största sorgen. Men lika litet som en människa i och för sig blir mindre värd kärlek emedan hon lämnar kärlek obesvarad, lika litet blir hon i och för sig mindre värd kärlek emedan hennes egen slocknat.

Verkligt tillintetgjord kan således endast den känna

sig, som varit medel allenast för en annans lust eller lek, utveckling eller arbete; ett medel, som bortkastas då det ej längre bereder nytta eller njutning. Den människa, som så blef bedragen på kärleken, antingen emedan den aldrig fanns eller blef bortljugen i fråga om det förflutna; den människa, som ser den personlighet hon älskade, afslöjad som en annan än den hon trodde sig älska — denna människa måste sätta in hela sin själ på att rädda sin själ från att förringas, förbittras, förödas. Ty alla andra ödets stora slag kunna bäras så, att människan växer under dem. Men att förlora tron på en människa blir det största kval af alla, emedan det tillika är det ofruktbaraste; emedan det i intet afseende förstorar själen eller stegrar tillvaron.

Men äfven ur detta lidande kan själen slutligen resa sig genom medvetandet: att den själf har ett för stort värde att låta sig tillintetgöras genom en annans låghet eller litenhet. Endast den, som kämpat ut den striden ensam i ökennattens alla fasor, vet hvad soluppgång är. Åratal eller årtionden senare kan det hända en sådan människa, som i ett slag förlorade allt — sina minnens helgd, sina upplefvelsers innehåll, sin kärleks tro — att hon på sig själf upplefver sanningen i den stille, store tänkarens maning: att hvarken bele eller begråta, förguda eller förbanna en människas handlingar, endast söka förstå dem. Och då börjar för henne ett svårt och stort arbete, som kanske först blir färdigt när lifvet är färdigt, arbetet att äfven se denna andra själ in i själen; att med afståndets perspektiv åter betrakta det förflutna; att inse sig själf i sin begränsning lika väl som den andra

i sin och sålunda börja förstå. Detta är den enda förlåtelse som finnes.

Men så kan slutligen den en gång i lefvande lifvet döda och begrafna människan känna gräset gro grönt och solen skina öfver sin graf.

*

Om detta kan bli sanning — och det blef sanning för många människor dem andra ansett krossade — huru mycket mera då kan det bli sant för den, som en gång varit verkligt rik och aldrig blef beröfvad sin största rikedom, sin egen kärleks härlighet?

En kvinna till exempel, som under kanske årtionden af sitt lif ägt en full lycka, som genom den blifvit mor — hon skulle vara plundrad på allt, om denna lycka upphör?!

Där finnes ju dock alltjämt andras lycka att tjäna, andras lidande att lindra, mänsklighetens stora mål att främja! För mången, som aldrig ens ägt en egen lycka, måste ju allt detta utgöra tröst nog? Men vi döma om lyckan som om rikedomen. Att otaliga människor dagligen förgås af nöd, griper oss föga. Men om en af våra vänner från att vara rik blir fattig synes det oss förfärligt. Att denna kanske genom fattigdomen når en utveckling rikedomen ej gaf honom; att den af ödet plundrade kan skapa sig en ny förmögenhet, detta glömmer man.

Lifvet har otaliga möjligheter så väl som otaliga motsägelser. Det är fylldt af hemliga läkekrafter så väl som af dolda dödsorsaker. Och — slutligen — det är därför mycket ovisst om det ej blir de två, hvilka komma samman, som äro de »sönderslitna» — men den af endera öfvergifna som förblef den hela!

Ty älskandet är läkekraft äfven för de sår kärleken ger. Endast ett kan en älskande ej bära, att se sina kära lida. Att själf gå tigande bort för att spara dem kval, detta kan en stor kärlek. Och detta betyder ej att en tam resignation späder vatten i blodets röda ström. Det betyder att kärleken blifvit så stor, att den gör allvar af det stora ord lyckan så lätt uttalar, det att plågor genom den älskade vore dyrbarare än fröjder genom andra. Då kärleken blifvit den makt i hvilken en människa lefver, rör sig och har sin varelse, uppfylles Korintherbrefvets ord om kärleken på ett skönare sätt än Paulus drömde om. Den stora kärleken älskar ej endast för att älska; den når det otroliga: att älska den älskade mer än sin egen känsla. Om det gällde att sålunda bereda denna andra en fullkomligare lycka, skulle denna kärlek kunna dämpa sin egen flamma och därmed den fullhet af kval och fröjd, lifvet ur denna känsla vunnit. Kvinnor göra stundom ett sådant offer. En och annan man har förmått det. Men den, som nått denna känslans höjd, lefver ett så underbart lif att den lycka de tvenne förenade skapa, måste vara utomordentlig för att ej dessa rika i själfva verket bli de fattiga.

När det en gång gått människorna i blodet att ingen kan lyckliggöras utan att känna sig lyckliggöra; att endast den egna känslans högsta kraftutveckling är den oförgängliga lyckan; att all annan lycka är nåd, icke rätt — då skola färre sönderslitna finnas, om än ej flera lyckliga!

Men sådan är ännu kärleken, sådana männen, sådana kvinnorna, sådana människorna omkring dem, att man hellre önskar en bunden man eller kvinna

styrka att bära sitt äktenskap än att bryta det, åtminstone om de äga barn, hvilka med dem måste dela deras kärleksödes oberäkneliga möjligheter. Inför dessa gripes man om någonsin af den känsla, den bretagniska fiskarsången tolkar

... la mer est grande et ma barque est petite ...

Hur ofta har ej den lilla, lifvets sista rikedom fraktande, båten blifvit borta på det vida hafvet?

Må därför ingen där söka sin lust, allenast sitt lif.

*

Att våra handlingar på det erotiska området — liksom på hvarje annat — måste framkalla andras omdömen är lika oundvikligt som att vår gestalt återgifves i den spegelyta, vi gå förbi. Men allmänmeningen är en konvex spegel, en af fördomar svälld kula, som förvrider bilden. Endast en klar och stilla själ ger en rätt bild af en annans handling.

Och inför en sådan själ skall det ej sällan visa sig att »brottet» blef det rätta för den ena naturen, ej för den andra. Denna senare kände att dess innersta väsen skulle kränkts om ej trohet mot förtiden blifvit bevarad till det yttersta — och valde att låta sina erotiska krafter vissna för att endast lefva genom pliktviljan. Om dessa slags självspillingar gäller detsamma som om de lekamliga: ena gången äro de stora själar, den andra stora stackare. Ja, samma offer kan vara sublimt under en tid i vårt lif, skamligt under en annan!

Lifvet visar oss aldrig »äktenskapet» endast ota-

liga olika äktenskap; aldrig »kärleken», endast otaliga älskande. Den, som på dessa områden uppställer ett ideal, måste därför nöja sig med att möjligen verka på framtiden men bör ej bruka idealet som dom öfver nutiden. Ja, han bör ej ens i framtiden vilja sitt eget ideals envälde — efter som det mångartades nedgång till det ensartade vore en tillbakagående utveckling.

Samhällets sträfvan att i en enda idealform inpressa lifvets oändliga mängd af olika fall under samma förhållanden eller af samma fall under olika förhållanden, samma inflytande på olika personligheter eller samma personligheter under olika inflytande — detta har på könssedlighetens område varit ett liknande våld, som om man för alla gestalter fastställt Polyklets kanon för skönhetsmåtten. Dårskapen vore i det senare fallet ögonskenlig. Men våld mot själar äro ej så ögonskenliga. Därför äro de alltjämt lagstadgade.

Först när själarnas olikhet en gång för våra begrepp blir en lika verklig sanning, som nu gestalternas, då skall man inse att engiftet af alla dogmer varit den, som kräft de flesta människooffer. Man skall en gång medge att äktenskapets autodaféer varit lika värdelösa för den äkta sedligheten som religionsstridernas för den äkta tron!

Forntidens storinkvisitorer liknade antagligen nutidens däri, att de — ställda inför ett bestämdt fall inom sin egen vän- eller frändekrets — lätt nog funno förmildrande omständigheter, dem de eljest icke läto gälla. Men man måste lära sig inse att hvarje fall är ett enskildt fall och att därför stundom en ny regel — ej endast ett undantag från en gammal regel — blir nödvändig. Man får ej längre uppehålla dessa dubbla

mått för kända eller okända, för vänner eller fiender, för litteraturen eller lifvet. De måste af en allvarlig vilja till äkta sedlighet afskaffas.

Dessa dubbla mått visa emellertid att man äfven bland engiftets dogmatici börjar inse otänkbarheten af att genomföra en för alla gällande engiftesmoral. Men sträfvan att dock i det stora hela nå detta otänkbara står nu i vägen för det tänkbara, som spirar rundt om i världen, uppnåendet af kärlekens sedlighet.

Ehuru det nya lifvet redan visar sin styrka — så som de vårblomster hvilka tränga fram tvärt igenom fjolårets rostbruna löfmatta — måste dock de vissna bladen undanröjas. Och endast de, som ej förnimma den nya vårens makt, rädas att jorden ej skall kunna umbära det vissna skyddet.[13]

IX.

En ny äktenskapslag.

Ur det föregående framgår att den ideala formen af äktenskapet anses vara den fullt fria föreningen mellan en man och en kvinna, som genom ömsesidig kärlek vilja lyckliggöra hvarandra och släktet.

Men som utvecklingen icke gör några språng kan ingen hoppas att hela samhället når detta ideal annat än i och genom öfvergångsformer. Dessa måste bevara den gamla formens egenskap: att uttrycka samhällets mening om könsförhållandets sedlighet — och sålunda utgöra ett stöd för de outvecklade — men på samma gång bli fria nog att främja en fortsatt utveckling af nutidens högre erotiska medvetande. Nutidsmänniskan anser sig själfhärlig i den meningen, att ingen gudomlig eller mänsklig myndighet högre än individernas egen samfällda maktutöfning, kan dana de lagar, som binda hennes frihet. Men hon medger behofvet af frihetsinskränkande lagar, då dessa bereda en fullkomligare framtida ordning för tillfredsställandet af individernas behof, en fullare frihet för bruket af deras krafter. Insikten om individernas nuvarande erotiska kraf och krafter måste således bli utgångspunkten för

en modern äktenskapslag, men icke några abstrakta teorier om »familjens idé» eller rättsvetenskapliga hänsyn till äktenskapets »historiska uppkomst».[1]

Då, som redan är framhållet, samhället är den organisation, som uppstår när människor sätta sig i rörelse för att gemensamt fylla sina behof och utöfva sina krafter, måste det äfven vara stadt i oaflåtlig omdaning allt efter som nya behof uppstå, nya krafter utvecklas. Detta har nu skett inom det erotiska området, i synnerhet sedan de känslobehof och själskrafter, som tidigare närdes af och riktades på religionen, näras af och riktas på kärleken. Denna blir sålunda själf allt mer religion och en religion, som fordrar nya former för sin utöfning.

Men medan individualisten endast kan nöja sig med kärlekens fulla frihet, nödgar honom solidaritetskänslan att dock tillsvidare kräfva en ny lag för äktenskapet, efter som flertalet ännu ej är färdigt för en fullkomlig frihet.

*

Solidaritetskänslan och individualismen hafva lika starka skäl att utdöma det nuvarande äktenskapet. Det påtvingar människor, som sällan äro ideala, en enhet, som endast en idealisk lycka gör det möjligt att finna sig i. Det fyller sin ena uppgift — den att skydda kvinnan — på ett för hennes människovärde numera förnedrande sätt. Det fyller sin andra uppgift — den att skydda barnen — högst ofullständigt. Det fyller sin tredje uppgift — att fastställa ett ideal för könsförhållandets sedlighet — sålunda att detta nu hindrar sedlighetens fortsatta utveckling.

Realistiskt sett, hvad är för kvinnan värdet af äktenskapet?

Att den nuvarande lagen tvingar mannen att försörja hustrun samt de inom äktenskapet födda barnen och att den vid mannens död tillförsäkrar henne sin giftorätt och de lagliga barnen sin arfsrätt. Men dessa ekonomiska fördelar betalar hon med den rätt öfver sina barn, sin egendom, sitt arbete, sin person, hon som ogift ägt. Äfven där förord skett, kan mannen — som målsman och förvaltare af hustruns egendom — förslösa den, liksom hennes arbetsförtjänst; kan neka henne hvad hon personligt behöfver; kan förbjuda henne utöfningen af ett yrke eller sälja redskapen för dess utöfning. Som juridisk person likställes hon med sina omyndiga barn: mannen har att söka och svara för henne och hon kan dels alls icke utöfva vissa, dels endast med mannens samtycke utöfva andra af de medborgerliga funktioner, hon som ogift kunde fylla.

Hvad barnen angår, så lämnar lagen de utanför äktenskap födde fullt rättslösa, så när som på ett otillräckligt uppfostringsbidrag om fadern ej svär sig fri äfven från detta. För det nya släktets välfärd sörjer lagen mycket ofullständigt genom att inskränka äktenskapsrätten vid vissa släktskapsgrader, vid vissa sjukdomar neka den och genom att fastställa 17 år för kvinnan, 21 år för mannen som laglig äktenskapsålder.

Slutligen binder äktenskapet hustrun vid mannen, honom vid henne därigenom att skilsmässa ej kan erhållas af endera utan den andras samtycke, för så vidt ej vissa missförhållanden eller brott bevisas. Äfven när makar enas om skilsmässa, innebär den en pinsam procedur för båda och dåliga garantier för

barnens välfärd. Nekar mannen skilsmässa kan kvinnan — genom nämnda, ofta omöjliga bevisningsplikt — tvingas att stanna hos en man hon föraktar, emedan hon endast sålunda får behålla sina barn och åtnjuta underhåll. Om mannen ej längre duger att skaffa henne detta; om han kanske förstört de henne tillhörande medel hvarmed det skulle bestridas, ja, om hustrun med sitt arbete underhåller både honom, sig själf och barnen, behåller han dock alltjämt samma myndighet öfver henne och dem!

Den ogifta kvinnan åter, som gaf sin kärlek »fritt» — det vill säga utan laglig ersättning i form af försörjningsrätt — behåller full myndighet öfver sina barn, liksom personlig frihet, självbestämning, ansvar och medborgarrätt. Hon behåller med andra ord allt, som ger henne en människovärdig ställning i samhället — men förlorar samhällets aktning och ekonomisk trygghet! Den gifta kvinnan däremot förlorar allt, som för en myndig samhällsmedlem har betydelse, men — erhåller samhällsaktning, giftorätt och underhåll!

Samhället har sannerligen ej gjort det lätt för kvinnan att fylla sin »naturliga uppgift»! Att hon dock — under det ena eller andra af dessa alternativ — ännu gärna gör det, talar för att den måste vara hennes naturs starkaste kraft! Bli andra behof starkare — så som de redan hos många kvinnor äro — då bli villkoren i hvardera fallet oantagliga! Och som de nya kvinnorna än mindre torde nöja sig med de båda andra ytterligheterna — lifslång askes eller prostitution — har ett nytt äktenskap för dem blifvit ett lifsvillkor.

Den gällande äktenskapslagen är en geologisk formation, med aflagringar från skilda och nu afslutade kulturskeden. Endast vårt eget har lämnat få och betydelselösa spår i densamma.

Vår tid har insett att kärleken bör vara äktenskapets sedliga grund. Och kärlek hvilar på likställighet. Men äktenskapslagen tillkom då kärlekens betydelse ännu ej var erkänd. Den hvilar därför på olikheten mellan en härskare och en undersåte.

Vår tid har gifvit den ogifta kvinnan möjlighet till självförvärf, myndighet och medborgerliga rättigheter. Men äktenskapslagen tillkom under en tid då alla kvinnor saknade allt detta. Den gifta kvinnan får således nu genom denna lag en ställning, som bildar en skärande motsats till den ogifta kvinnans, sedan dess vunna oberoende.

Vår tid har rubbat den urgamla arbetsdelningen, då hustrun vårdade barnen, mannen skaffade uppehället. Men äktenskapslagen tillkom då denna delning var i full kraft och det sålunda blef nästan omöjligt för kvinnan att erhålla skydd för sig och sitt barn annat än inom äktenskapet. Nu har samhället börjat bereda ett sådant skydd för ogifta mödrar och de frihetsafträdelser, med hvilka hustrun köper äktenskapets skydd, visa sig ej endast allt mer ovärdiga utan äfven onödiga.

Vår tid har mer och mer insett hvarje barns betydelse såsom en ny del af samhället och hvarje barns rätt att födas under sunda betingelser. Men äktenskapslagen stiftades på en tid då detta ej uppgått för det mänskliga medvetandet; då det olagliga barnet ansågs värdelöst om än så ypperligt, det lagliga värdefullt om än så ärftligt belastadt.

Vår tid har insett det personliga valets värde för sedligheten. Den godkänner som verkligt etisk endast den handling, som utgår ur personlig pröfning och sker med det egna samvetets bifall.

Men äktenskapsordningen tillkom då denna individens suveränitet knappt var anad, än mindre erkänd; då samhällsmakten band själarna, då tvånget var samhällets enda medel att nå sina mål. Äktenskapet blef den tygel, hvarmed släktdriften tämdes eller — med andra ord — naturdriften förädlades till samhällsändamålsenlighet.

Nu har kärleken utvecklats, den mänskliga personligheten utvecklats, de kvinnliga krafterna frigjorts.

På grund af kvinnornas nutida självverksamhet och självbestämning utanför äktenskapet, måste detta åt den gifta kvinnan bevara den ogiftas handlingsfrihet genom full myndighet öfver person och egendom.

På grund af individens ovilja att intvingas i religiösa former, som ej äga betydelse för honom själf, måste äktenskapets lagliga form bli borgerlig.

På grund af individens vilja till personligt val vid sina personliga betydelsefulla handlingar, måste äktenskapets fortsättande — lika väl som dess ingående — bero af hvardera maken och således skilsmässan bli fri. Och detta så mycket mera som det nya renhetsbegreppet innebär att tvång inom detta område är förnedring.

Dessa äro de kraf, den moderna människan ställer på äktenskapsformen, om den skall uttrycka hennes personliga vilja och främja hennes personlighets växt. Det nuvarande äktenskapet medför däremot former, som blifvit meningslösa och därför motbjudande samt försätter makarna lagligt i en ömsesidig ställning,

som, ideellt sedt, är lika mycket under nutidsmannens värde och värdighet som den faktiskt är under nutidskvinnans.

Medan sålunda personlighets- och kärleksbegreppets utveckling medfört dessa kraf på vidgad frihet för individen inom äktenskapet, komma solidaritetsbegreppet och evolutionismen däremot med kraf på stora frihetsinskränkningar för de enskilda. Vissheten om hvarje ny varelses rätt att lifvet för densamma skall bli ett verkligt värde — liksom om samhällets rätt att de nya lifven skola bli värdefulla — har medfört yrkandet att motverka äktenskap, som skulle bli farliga för barnen, liksom att bättre skydda dessa såväl när intet äktenskap ingås som då ett sådant upplöses.

*

Den ekonomiska faktorn har inom det nuvarande samhället en betydelse för äktenskapet, som kännes allt mer förnedrande ju mer detta bygges på kärlekens grund.

Inåt upplösta äktenskap sammanhållas nu ofta af det skäl att båda makarna erhölle sämre ekonomiska förhållanden efter skilsmässan. Mannen kan eller vill ej lämna hustrun nog underhåll; han kan kanske ej lösgöra hennes förmögenhet, som han insatt i sin verksamhet; han har kanske gjort slut på den; hustrun har vid äktenskapets ingående lämnat ett arbete, som hon nu kanske ej kan återfå för att därmed underhålla sig själf — och så vidare i oändlighet.

Men äfven lyckliga äktenskap skadas genom hustruns ekonomiskt som rättsligt underordnade ställning. [2]

Såväl i det lyckliga som det olyckliga äktenskapet

är det därför af stor vikt att hustrun förblir rådande öfver sin egendom och sitt förvärf; att hon är själfförsörjande i den mån hon kan förena detta med sina modersplikter och att hon blefve försörjd af samhället under hvarje barns första lefnadsår. Liknande förslag ha skett från socialistiskt håll liksom äfven från andra, till exempel Almqvist, E. de Girardin, och med anslutning till dem, Knut Wicksell, ehuru intet i den här nedan antydda formen.

En kvinna borde kunna göra anspråk på detta understöd om hon kunde styrka

att hon uppnått myndig ålder;

att hon genomgått sin kvinnliga värnplikt under en ettårig utbildning i barnavård samt allmän hälso- och — om möjligt — sjukvård;

att hon själf vårdar eller skaffar annan fullgod vård åt barnet;

att hon saknar tillräcklig personlig förmögenhet eller arbetsinkomst för att bestrida sitt eget och halfdelen af barnets underhåll eller att hon afsagt sig arbetet för barnavårdens skull.

De, som ej vilja underkasta sig de nämnda villkoren, anmäla sig icke till detta underhåll, som själfklart ej kan bli större än hvad lifvets nödtorft kräfver och som endast i undantagsfall utdelas längre än under ett barns *tre* första och viktigaste lefnadsår.

De afstående blefve således i regeln de förmögna eller de, som vilja ägna sig åt eget förvärf och således helt — eller efter det första året — afsäga sig denna samhällshjälp. Anordningen kom att fylla sitt ändamål i de samhällsklasser, där nu moderns utearbete, på land som i stad, ådrar henne och barnen

lika stora faror. Utgifterna för denna den viktigaste af försvarsskatter, borde som andra dylika utgå progressivt och sålunda drabba de rika mest, men de ogifta i samma grad som de gifta.

Tillsynen borde utöfvas af barnavårdsnämnder, som tillsattes i hvarje kommun, i större eller mindre antal efter kommunens storlek, men alltid bestående af två tredjedelar kvinnor och en tredjedel män. Dessa utdela understödet och tillse ej allenast de späda barnens vård utan äfven de äldres. Den mor, som vanvårdar barnet, mister efter tre varningar understödet och barnet fråntages henne. Det senare gäller äfven andra föräldrar, som kroppsligt eller andligt misshandla och vanvårda sina barn.

Moderns underhåll utgår alltid med samma belopp per år men för hvarje barn erhåller hon dessutom halfdelen af dess underhåll, därest ej det barnantal är nådt, hvilket samhället anser som det för sig önskvärda. De därutöfver födda barnen bli föräldrarnas ensak. Hvarje far måste från hvarje barns födelse lämna sin motsvarande halfdel för dess underhåll intill aderton år. Det nuvarande samhället lämnar mannen hjälp som familjeförsörjare i form af de på denna uppgift beräknade högre lönerna och ålderstilläggen, dem han emellertid uppbär vare sig han är ogift eller gift, barnlös eller familjefar. Genom att däremot lämna modern understödet, upphörde allt behof af olika löner för samma manliga och kvinnliga arbete och understödet främjade verkligen det för samhället betydelsefulla ändamålet: barnens fostran.

Den nuvarande ordningen uppehåller däremot den råaste af orättrådigheter, skillnaden mellan lagliga och olagliga barn; den fritar ogifta fäder från deras na-

turliga ansvar; den drifver ogifta mödrar till barnamord, ut i döden, in i prostitutionen.

Alla dessa förhållanden skulle ändras med den lag, som fastställde: att hvarje mor under vissa villkor har rätt till samhällets underhåll de år, hon bär samhällets viktigaste börda; att hvarje barn har rätt till underhåll af båda sina föräldrar, till namn efter båda och — i den mån arf bibehålles — till arf efter båda.

Sedan modern nu allt oftare helt eller delvis måste vara familjeförsörjare jämte mannen, är det redan ur denna synpunkt rättvist att hon med honom delar myndigheten öfver barnen. Men emedan hon dessutom har lidit mer för dem, således älskar dem mera, således förstår dem bättre — och således i regeln ej endast gjort mest för dem utan äfven betyder mest för dem — är det tillika rättvist att — medan modern nu får nöja sig med den makt, fadern medger henne — förhållandet omvändes, så att modern i stället erhölle den högsta lagliga myndigheten.

När mannen icke ensam bär familjeförsörjarbördan, skall hans uppfostringsplikt kunna bli en verklighet. Han kan då få tid att utveckla sina egenskaper i denna riktning och det växande värdet af fadersomsorg och faderskärlek skall för modern kunna lätta den uppfostringsuppgift, som nu ofta öfverväldigar henne, sedan dess ansvar blir allt mer medvetet men uppgiften allt mer svårfylld under hennes växande behof af personlig rörelsefrihet.

Det blefve sålunda ej för lifvets nödtorft, modern och barnet uteslutande vore hänvisade till mannen och de kunde ej genom hans oduglighet eller förfall stå alldeles utblottade. Men han bure dock fortfarande sin halfdel af ansvaret och familjen blefve allt jämt

beroende af fadern och hans frivilliga insatser för en stor del af lifvets behag, medan han dock lättades från de ofta olidliga bördor under hvilka hans andliga fadersvärde liksom hans familjefröjder nu i så hög grad lida. Långt ifrån att flertalet män — som man hört vissa kvinnor skildra det — endast varit egoister, ha otaliga af dem burit och bära ännu slafbördor, ej endast för hustru och barn utan äfven för andra kvinnliga fränders underhåll. Å andra sidan har den rådande samfundsordningen eggat fäderna att än mer trälbinda sig vid arbetet för att skapa en företrädesställning åt sina barn. Den nuvarande fadersrätten och faderspliken stå i omedelbart samband med arfsrätten, en af vår samhällsordnings största faror. Arfvet behåller nämligen ofta odugligheten i en ledande ställning men dugligheten i en beroende; det gynnar de urartades möjlighet att fortsätta släktet, framför allt om föräldrarna aflidit tidigt, ehuru — som man framhållit — just dessa barn ofta bli de härtill minst lämpliga. Det missgynnar däremot de lifsdugligas möjligheter i denna som i alla andra riktningar, där födseln i fattigdom innebär hinder för den utbildning och det bruk af personliga krafter, som rikedomen medger. Å andra sidan gynnar fattigdomen den naturliga begåfningen, så till vida som den spänner krafterna, medan det ofta hör till arftagarnas olyckor att sällan erfara denna krafteggande och lustskapande spänning. Det är endast de starkaste eller finaste naturerna, som bli starkare och finare genom de fördelar och den ansvarskänsla, en ärfd rikedom medför. I det stora hela komme samhällets produktiva krafter att mångfaldigas uppåt som nedåt, om rikedom blefve i ordets fullaste mening personlig, beroende på hvar människas

insats af dugande kraft men udden vore bruten af förvärfsbegäret, genom begränsad möjlighet att stegra sin rikedom och genom obehöfligheten att genom den trygga sina barns tillvaro. En ny ordning upphäfde behofvet att af staten erhålla lönetillägg för barns ståndsmässiga uppfostran. Ty om alla barn likställas genom att samhället bestrider allt — från skolmaterialet till studie- och resestipendierna — för att fullt utbilda individernas kropps- och själskrafter, en utbildning hvarvid en verklig ståndscirkulation ägde rum genom att hänsyn toges endast till anlagen; när enhvar således hade samma ställning då inträdet skedde på de olika arbetsområdena; en hvar samma möjlighet att där nå fram till sina säregna krafters rätta bruk, emedan han fått alla medel för deras utbildning; när samhället — som rätt ej som välgörenhet — gåfve hvarje arbetande full vård under sjukdom och fullt underhåll i ålderdomen, då försvunne ifvern att gynna egna barn på de öfrigas bekostnad. Den far hvars kraftutveckling skaffat honom en maktställning, som under hans lifstid gjorde hans barns lefnadsvillkor gynnsammare än en del andras, kunde visserligen sålunda — och till det helas bästa — låta sina barn erhålla den differentiering och förfining, som till exempel hemmets rikare kultur kan skänka. Men han kunde, då arfvet försvann — eller åtminstone starkt begränsades och beskattades — icke fritaga dem från att genom insatsen af egna krafter varaktigt försäkra sig om de värden af högre eller lägre slag, som de i hemmet lärt sig uppskatta.

Och när skillnaden mellan de lagliga och olagliga barnen i hvarje afseende upphäfves, då torde fadershemmet, som i antiken eller i vår nordiska forntid,

oftare än nu komma att innesluta barn af flera än en lefvande mor; stundom äfven ett modershem barn af flera än en lefvande far. I hvardera fallet blefve detta ett tillgodoseende af barnens rättigheter, som skulle lämna nutidens seder i fråga om de utomäktenskapliga barnen långt bakom sig!

Intet förhållande visar bättre än äktenskapet huru seder och känslor kunna ila århundraden framom de lagar, i hvilkas hägn de utbildats.

Många män visa nu sina hustrur en finkänslighet och ge dem en handlingsfrihet, som göra dessa lyckliga hustrur omedvetna om att de — rättsligt sedt — endast af mannens nåd äga den. Det är först när förhållandena ej äro lyckliga hustrun erfar att hela den lagliga makten är lagd i den hand, som således har rättsligt stöd om han vill bruka makten ensam, med uteslutande af hustrun, eller om han vill missbruka den till hennes och barnens skada.

Att de gifta männen trots dessa förhållanden så ofta frivilligt likställa sig med hustrurna i fråga om myndighet inom hemmet och gent emot barnen, detta är det yppersta beviset på känslornas makt att värna väsentliga värden! Och att männen, trots dessa äktenskapslagar, blifvit allt mer hänsynsfulla, länder lika mycket till deras heder som till furstliga personers när de — trots alla sina hinder — lyckas bli människor. Liksom dessa ha större ursäkter än andra när de missbruka sin ställning, så gäller detsamma om den äkta mannen, som måste vara mycket försynt, i fall icke ett *jag vill* blir slutskälet vid en meningsstrid

mellan honom och hustrun. Ty ej ens den ömmaste kärlek hindrar härskarkänslan att blossa upp inför hennes ihärdiga motstånd i en eller annan riktning.

För flertalet män — och mer ju lägre de i öfrigt stå — utgör dock den nuvarande äktenskapslagen allt jämt det stora hindret vid utvecklingen till högre mänsklighet. Att ha hustru och barn i sitt våld, detta gör den onde till bödel, den lågsinnade till usling. Det ligger ingen öfverdrift i Stuart Mills ord: att så länge familjen bygges på lagar, som strida mot de första grundsatserna för samhälleligt lif i öfrigt, då gynnar lagen hvad man genom uppfostran och civilisation på andra områden motarbetar, nämligen styrkans rätt i stället för personlighetens. Öfver allt — i moral som politik — gör man nu gällande att ej hvad en människa blef genom att födas i ett visst kön eller stånd, utan endast hvad hon personligt är värd, afgör den aktning hon bör åtnjuta; att endast hennes uppförande och förtjänster kunna vara ursprung till hennes makt och myndighet. Men äktenskapet omvänder hela denna nutidens statsrättsliga grundsats och därför stannar personlighetsprincipens samhälleliga tillämpning tillsvidare endast på ytan.[3]

Att lagen alltjämt stadfäster hvad verkligheten börjat omvandla är, som sagdt, af jämförelsevis liten vikt där lagen — i ordets vackra mening — är en död bokstaf. Men den omedelbara faran för de enskilde och den medelbara för samhället blir större, ju sämre den maktägare är, som ingen motvikt äger, ju mindre idealt det samlif är, inom hvilket denna auktoritet blir afgörande. Och äfven där förhållandet är godt, kännes mannens myndighet för den nutida kvinnan allt mer plågsam i den mån hon blir mer med-

veten om att hon endast genom full likställighet kan nå en innehållsrik samverkan med mannen i alla riktningar.

Det är denna nutidskvinnans djupa plåga af sitt beroende, som bland annat gör att många kvinnor, äfven när de ej behöfva det, önska att åtminstone förbli självförvärfvande efter äktenskapet.

Arbetsmarknaden har hittills gynnat denna deras önskan. Det kan dock endast vara en tidsfråga när de ogifta kvinnorna börja uttränga de gifta — genom de för de förra gynnsammare täflingsvillkoren — sedan lagstiftningen börjat ingripa i de nutida missförhållandena, där hustrurna trycka ner männens löner, barnen föräldrarnas och följden däraf blifvit hemmens vanvård och barnens fysiska och moraliska urartning.[4]

Men sedan de gifta kvinnornas arbete begränsats genom lagstadgadt »moderskydd» — helst om detta erhåller den omfattning, som här ofvan är föreslaget — och om dessutom gifta som ogifta skyddas genom minimilöners fastställande, åtta timmars arbetsdag samt förbud för arbete om nätterna och inom vissa hälsofarliga industrier, då torde mödrarna — sedan barnen hunnit öfver den späda åldern — allt jämt inom flera yrken kunna ägna sig åt förvärfsarbete. Detta blir än mer fallet, om gemensamhetshus komma att befria dem från matlagningen och möjliggöra en god samfälld tillsyn af barnen medan mödrarna äro borta.

Men det gynnsammaste för barnen — i synnerhet om dessa genom förbud för hemarbete återvinnas från förvärfsarbetet åt hemmet och skolan — torde dock vara ifall de gifta kvinnorna genom männens höjda löner kunde befrias från yttre förvärfsarbete men deras *hemarbete däremot erhölle karaktären af självförsörjning.* Detta

blefve i fullaste mening fallet genom att mödrarna tillerkändes ofvannämnda *samhällslön* för barnens fostran. I en sålunda samhällsuppskattad barnavård torde flertalet finna den öfverensstämmelse mellan sin verksamhet och sina krafter, som utgör den verkliga arbetsglädjen. Ty det kan knappt betviflas att icke hustrun redan nu i sitt hemarbete, om än tungt, i regeln finner mera bruk för sina säregna anlag — och således en rikare tillfredsställelse — än mannen, som ofta trälar icke i det arbete han valt, endast i det han kunnat erhålla.

Men hvad som detta oaktadt nu gör kvinnorna allt mer ovilliga till hemsysslorna och allt oftare kommer dem att lämna dessa för utearbete, det är att de utföra det husliga arbetet under dem ovärdiga villkor.

Först och främst vilja kvinnorna allt bestämdare erhålla de lättnader i hemarbetet, som redan här och där börja beredas.[5] Detta torde dock ej ske allmänt förr än kvinnorna allt mer börja bruka sin förmåga att uttänka de mest ändamålsenliga och angenäma sätten, dels för arbetssparande samverkan, dels för utförandet af de hemsysslor, som dock alltid återstå. Och detta åter fordrar att kvinnorna utbilda sig till verklig sakkunskap i fråga om förbrukningen och öfriga delar af nutidshemmets skötsel.[6] Detta blir så mycket nödvändigare som tjänstefolksfrågan inom kort står på den punkt, att kvinnorna i alla klasser endast ha valet mellan själfarbete i hemmen eller dessas fullkomliga upplösning. Så väl det kvinnliga hemarbetet som barnavården komma att underlättas för samtliga kvinnor endast i den mån, de bildade enas om att ställa nya och högre kraf på bostadsanordningarna, liksom på praktiska och prydliga arbetsmedel. De skulle så-

lunda ej endast främja sitt eget arbete, utan äfven framkalla en högre kultur i fråga om vacker ändamålsenlighet, så väl på arkitekturens som industriens område.

Men detta är ej nog för att hemarbetet skall återfå sin värdighet.

Detta sker först när samhället ger en sådan uppskattning åt kvinnans hemarbete, som upphäfver hennes nuvarande känsla af att vara underhållen af mannen för att sköta ett underordnadt arbete, ett arbete, hvilket ej erhåller den uppskattning, som för nutiden blifvit den ovillkorliga mätaren på ett arbetes ekonomiska värde, penninglönens.

Den nuvarande äktenskapsordningen tillkom, då kvinnan intet väsentligt försörjningsområde hade utanför hemmet, då dettas inkomster hufvudsakligen erhöllos i natura, och hustrun således var oumbärlig för tillgodogörandet af dessa. Hennes hushållsdrift innebar ett stort nationalekonomiskt värde och under dessa förhållanden var samegendomen naturlig.[7] Husmodern erhöll dessutom under denna tid — som ledare vid förbrukningen af de varor, hon från råämnena förädlade — en handlingsfrihet och en myndighet, som hon nu helt naturligt saknar i sina egna och i mannens ögon. Det hjälper icke att hon har laglig rätt att underhållas af mannen enligt hans stånd och villkor. Ty när hennes uppgift ofta endast består i att begära pengar af honom och skrifva upp huru de gå åt i kokerskans och sömmerskans händer, känner hon sig med skäl underhållen på ett förödmjukande sätt. Hvarken medelbart eller omedelbart kommer genom hennes arbete maten på bordet eller kläderna på kroppen, eftersom mannen ensam förtjänar de medel hon hushållar — eller misshushållar — med.

Därför gripas hustrurna allt mer af lusten att personligt förvärfva. De se huru männen utvecklas genom hängifvenhet åt en arbetsuppgift, genom den uthållighet, den samling och spänning af krafter, som detta fordrar. Och endast fack-utbildningen, menar nu kvinnan, kan ge henne samma energi, endast den omedelbara inkomsten samma visshet om arbetsduglighet.

Men det finnes en annan hjälp, som gåfve dessa fördelar utan att dock drifva kvinnorna ur hemmen, nämligen att deras fackbildning för och arbete inom hushållets och barnavårdens områden blefve lika allvarliga som inom hvarje annat yrke. Först i känslan af sitt hemarbetes nya värde skulle hustrun kunna fordra att detta ekonomiskt värdesattes som hvarje annat dugligt arbete.

Då hustrur tala om förödmjukelsen att vara mannens underhållstagare — sedan de som ogifta allt oftare varit självförsörjande — bli männen städse djupt idealistiska. De orda vackert om hustruns betydelsefulla uppgift, om kärlekens utjämnande makt, ända tills man frågar någon viss man: ifall någon kärlek kunde göra det angenämt *för honom* att, i stället för att lyfta sina egna inkomster, nödgas utbedja sig af hustrun hvad hon ansåg behöfligt för deras gemensamma eller hans enskilda bruk? Trots medvetandet att själf ha medfört rikedom eller trots vissheten att alltjämt göra en stor arbetsinsats i hemmet, är penningbegärandet hustruns olidliga pina. Ty mannen har ofta innerst samma känsla som hon: att arbete numera betyder förvärf utomhus, emedan inkomstförvaltningen — trots dess oerhörda vikt för de arbetandes styrka, hälsa, trefnad och sålunda medelbart för hela folkhushållningen — blifvit allt mer förbisedd. Delvis

beror denna mannens uppfattning just på att kvinnorna ej förvärfvat den nya slags huslighet, som behöfdes för att väl leda förbrukningen, och att det således ofta är med rätt, mannen menar att hustrun hvarken arbetar eller sparar, endast slösar.

Allt detta »menande» samlar sig sedan som explosivt stoff vid de ständigt återkommande penningfrågor, som äfven i den skönaste kärleksharmoni förbli oundvikliga och — som ha en satanisk makt att störa harmonien!

Huru rörande idealistisk ungmön före äktenskapet än må vara i denna fråga; hur förtroendefullt hon än låter mannen ta hand om sin förmögenhet — efter några års äktenskap har erfarenheten gjort henne till full realist! Hur lycklig hon i öfrigt varit, minnes hon dock mer än en stund, då hon bittert saknat den handlingsfrihet en egen inkomst ger; till exempel när hon af mannen blifvit nekad att — till det ena eller andra ideella syftet — bruka de medel, hon dock själf ofta medfört, och huru detta kanske lade det första verkliga afståndet mellan dem. Otaliga älskande män ha under dessa uppträden kommit den i sig själf förmögna hustrun att ångra sitt giftermål och åt den, som ej ägt förmögenhet, ingifvit den ödmjukande känslan att nödgas uppträda som tiggerska. En man må le åt eller reta sig öfver dessa hustruns »ömtåliga» känslor: de äro nu en gång hennes och — de äro i det stora hela taget alltid finare och ömtåligare än hans! Känslorna bli nu — efter några års gifte — så starka hos de flesta hustrur, att de på intet sätt kunna talas bort, endast genom en ny ordning tillfredsställas. Ty hustrun vet att blott skämttidningarna ha godt af de uppträden, där hon

första året smeker, andra året gråter, tredje året grälar sig till sommarhatten!

Kvinnans beroende kan upphäfvas endast därigenom *att hennes hemarbete ekonomiskt uppskattas.*[8] Denna uppskattning är lätt, när hon lämnar ett lönadt arbete för hemplikterna, ty uppfyllandet af dessa bör allra minst anses värdt hvad hennes självförvärf förut inbragte henne. Finnes ingen sådan värdemätare, då bör hon erhålla samma summa, som en främmande person i motsvarande omständigheter erhölle i lön och kostade i underhåll.

Därmed ägde hustrun att bestrida sina personliga utgifter, sin del i det gemensamma hushållet och i barnens underhåll, när samhällsbidraget för dessa ändamål upphörde men makarna enats om att hustruns arbete inom hemmet var så mycket värdt, att hon hellre borde vidhålla detta än söka arbetsförtjänst utomhus.

Vid utförandet torde denna anordning ingen rubbning vålla i nuvarande förhållanden. Hustrun förvaltade allt jämt den, genom sammanslagning af bådas öfverenskomna hushållsbidrag, uppkomna hushållskassan, men hon löste troligen bättre uppgiften att få den att räcka till de samfällda utgifterna! Hon ägde sin fulla frihet att afstå sitt anslag, liksom mannen att efter behof och förmåga öka det. Det omedelbara ekonomiska uppskattandet af hennes hemarbete skulle omvandla mannens och hennes egen aktning för detsamma och därmed ge hustrurna dels en själfständighetskänsla, som äfven de samvetsgranna nu sakna, dels en pliktkänsla, som hos de mindre samvetsgranna väl behöfver stegras. Ty den gängse ordningen gynnar ej allenast männens husbondvälde, utan äfven vissa

hustrurs oduglighet. Men att en liten grupp öfverklasskvinnor nu alls ej arbetar i hemmet; att en mängd andra arbeta illa, detta får ej skymma det sakförhållandet, att otaliga kvinnor inom hemmen alltjämt nedlägga stora summor af arbetskraft utan att nu kunna göra rättsliga anspråk på någon, deras arbete motsvarande, egen inkomst. Detta gäller ej endast hustrurna utan äfven hemmens döttrar, som ofta sträfva från morgon till afton, men dock såsom föräldragåfva nödgas mottaga allt, de personligen behöfva och således äfven komma att sakna medel till allt, hvad föräldrarna anse onödigt! Detsamma gäller om hustrun gent emot mannen. Som ogift hade hon — antingen hon var husjungfru eller statstjänarinna, fabriksarbeterska eller kontorist — möjlighet att i någon mån tillgodose egna intressen. Som gift måste hvarje gåfva hon ger, hvarje bidrag hon lämnar till ett allmänt ändamål, hvarje bok hon köper, hvart nöje hon bereder sig tagas af mannens penningar. Hustrun, som i landtmannens hem kanske sparar tusenden — så väl genom omvårdnad som genom omedelbar arbetsinsats — har där ofta ej en krona till sin rådighet!

Detta beroende drifver nu som sagdt hustrur och döttrar ur hemmen till yrkesarbeten, som ofta ekonomiskt alls ej motsvara förlusten af deras arbete i hemmen. Men de uthärda helt enkelt ej att sakna den personliga inkomst, som för dem blifvit ett allt betydelsefullare värde, ju mer deras rörelsefrihet i öfrigt, deras behof i olika riktningar ökas — framför allt genom ökad bildning och stegrade samhällsintressen.

Kvinnans nuvarande olönade ställning till hemarbetet är en föråldrad kvarlefva från tidigare hushålls- och produktionsvillkor, liksom från den kyrk-

liga läran om kvinnan som skapad till mannens hjälp och han till hennes hufvud!

Kvinnorna ha sålunda ofta erhållit sämre hufvuden än naturen gifvit dem och — mannen därigenom en värdelösare hjälp än lifvet ämnat honom!

Först när en omutlig realism äfven inom familjen fastslår den grundsatsen: att hvardera behåller sitt eget hufvud för sig och att hvarje arbetare är sin lön värd, kommer idealismen att där få fullt utrymme inom det otvungna gifvandets vida och vackra område, under den ömsesidiga hjälpens fina frivillighet.

Medan det ofvan sagda gäller alla kvinnor, som vilja arbeta i hemmet, behöfver det ju ej gälla dem, som genom medförd förmögenhet kunna bestrida sina utgifter för hushållet som för barnen och i utbyte vilja befrias från arbetsmödorna i hemmet.

Hvarje slags medlingsförsök i fråga om den gifta kvinnans äganderätt — såsom obligatoriskt förord med mera dylikt — förvecklar endast frågan i det oändliga. Enkel och klar blir den först då — som i Ryssland redan från Katharina II:s tid — hustrun helt enkelt behåller sin förmögenhet. Lagen bör uttrycka den stora grundsatsen: att hvardera maken äger sitt, medan åter de, som vilja införa en annan ordning, kontraktmässigt må bestämma graden af sin gemensamhet.

Endast den som grundsats genomförda egendomsskillnaden mäktar dana de nya och klara rättsbegrepp, dem nutiden fordrar. Säregendomen ställer två individer bredvid hvarandra, samverkande med den frihet bror och syster eller två vänner äga. Båda makarna bevara full beslutanderätt och fullt ansvar. Hvardera öfverlåter handlandet åt den andra endast i den mån, den ena genom sina egenskaper vunnit den andras

förtroende. Båda visa hvarandra ömsesidig hänsyn vid planläggandet af gemensamma företag och ingendera kan bli indragen i dylika utan egen pröfning. Tredje mans rätt blir i detta förhållande lika väl skyddad, som när syskon eller vänner samverka och sammanbo. Ty makars inbördes transaktioner måste för detta ändamål erhålla samma offentlighet som alla andra dylika, affärskompanjoner emellan. Ord torde ej behöfva spillas för att bevisa den omätliga etiska öfverlägsenheten af sådana förmögenhetsrättsliga anordningar, jämförda med de nuvarande, som visserligen innebära »särskildt intresse för mannens kreditorer» (Anna Wicksell) men i öfrigt ej borde kunna finna en enda tänkande försvarare!

Icke endast i fråga om sin egendom, utan äfven sin fulla medborgerliga myndighet och själfbestämning öfver sin person, måste den gifta kvinnan likställas med den ogifta. Visserligen gynnar lagen ej i den grad, som många tro, de »äktenskapliga rättigheterna». Men sedan århundraden fortlefver denna tro och bestämmer i sin ordning sederna; den saknar dessutom ej ett visst lagligt stöd, ifall en sådan fråga göres till domstolssak. I regeln sker ju ej detta, men däremot inverkar laglighetens begrepp — som dessutom näres af bibeln — på mannens känsla af rätt och på hustruns af plikt. Och så länge lagen inom det förhållande, som borde vara det mest frivilliga af alla, uppehåller ens en skymt af »rättigheter», innebär den en grof kränkning af kärlekens frihet.

Denna — som alla andra efterblifna lagar — blir betydelselös för de erotiskt förfinade, som lefva öfver

lagarnas ståndpunkt. Men ju lägre människorna stå, dess vissare tilltvingar sig mannen sin »rätt» under de vidrigaste eller för hustrun lifsfarligaste förhållanden, lika väl som han — mot sin nuvarande rätt — afpressar henne hennes arbetsförtjänst.

Ingen lag skall kunna hindra att hustrun frivilligt alltjämt låter mannen kränka sin person, förslösa sin egendom, ödelägga barnen. Ty lagen kan ej försegla de svaghetens och stridens källor, som välla ur människans egen natur.

Men hvad man af äktenskapslagen har rätt att kräfva, det är att den själf upphör att djupgräfva dessa källor!

Lagen måste stiftas så, att den lämnar lyckan den största möjliga frihet för dess egen formskapande makt, medan den däremot så vidt möjligt begränsar olyckans följder.

Och detta kan endast ske genom hvardera makens fullkomliga oberoende af den andra.

Det är således ej nog att mannens målsmanskap och hustruns omyndighet upphör. Äfven hvarje bestämmelse, som afser att binda hustrun vid mannens »stånd och villkor», måste upphäfvas.

Flertalet män äga nu den tron att en hustru, som lämnar mannens hus, kan återhämtas med lagens hjälp. Detta torde vara ett misstag. Men om än lagens bokstaf äfven i detta fall är bättre än allmänmeningen om densamma, så innebär dock lagens hela anda att makar böra sammanbo.

Men ju mer personligheten utvecklas, dess ovissare är det att alla människors erotiska behof motsvaras af denna ordning. Det finnes tvärtom sådana naturer, som skulle älskat hvarandra lifvet ut, ifall de icke — dygn efter dygn, år efter år — nödgats böja sina

viljor, vanor och tycken efter hvarandra. Ja, många olyckor bero på idel oväsentligheter, som för ett par människor med mod och klarsyn vore lätthandterliga, om icke lyckoinstinkten tystades af hänsyn till vanemeningen! Ju mer kvinnan före äktenskapet ägt personlig frihet, dess mer lider hon af att inom hemmet ofta ej äga en stund eller en vrå ostörd för sig själf. Och ju mer nutidsmänniskan ökar sin individuella rörelsefrihet, sitt ensamhetsbehof i andra afseenden, skall man som kvinna öka dem inom äktenskapet.

Men äfven om dessa ensamhetsbehöfvande förblefve fåtalet, måste de dock äga såväl lagens som allmänmeningens fulla frihet att gestalta sitt erotiska samlif enligt sitt eget behof.

Vanemässigheten och tanketrögheten finna detta oerhördt, ja osedligt! Däremot anser man det lika naturligt som moraliskt, att flertalet sjömän och handelsresande större delen af året lefva skilda från sina hustrur; att resor för vetenskapliga eller konstnärliga syften skilja makar under åratal eller att — i undantagsfall — den ena till exempel om vintrarna är gymnast i England, den andre lärare i Sverige eller den ena sångerska i Stockholm, den andre affärsman i Uppsala!

Allt detta är nämligen, menar man, endast yttre nödvändigheter. För dem böjer man sig alltid! Att det finnes nödvändigheter äfven för själarna, detta är dock en tanke, som man kanske borde börja ge en smula plats i sin hjärna?

Vår tid sammanför till exempel allt oftare konstnärspar, som verka på olika eller än oftare på samma område. Bådas nerver slitas på lika sätt; för båda kräfves samma rörelsefrihet och samma arbetsro. Men under hvardagslifvets dagliga kraf på ömsesidig

sympati, ömsesidigt hänsynstagande, förbruka de nästan all sin andliga energi. De inse att, om de ej inbördes skola förtära hvarandras själiska tillgångar, måste den andliga boskillnad inträda, som först på något afstånd blir möjlig. Dessa naturers helgdagslycka kan vara hänryckande, deras själars sympatiska enhet rikare än några andras. Men hvardera känner för den andra, hvad en af Shakespeares glada unga kvinnor uttrycker, då hon kallar en friare *to costly for every day's wear*. Hvardera frestas stundom att utbrista som en annan ung kvinna i en nutidsbok: »Jag ville kunna säga: låt mig nu i tre veckor vara alldeles fri från att älska dig» — emedan hvardera vet, att denna frihet endast skulle förnya känslan.

Men nu bindas makarna af seden i ett samlif, som ofta slutar med att de skiljas för alltid, blott därför att konventionella hänsyn hindrade dem att bo skilda!

Äfven för andra slags naturer kan det trånga beroendet, den tvungna samhörigheten, det dagliga anpassandet, de ständiga hänsynen, bli tryckande. Allt fler börja därför i stillhet omdana de äktenskapliga sederna, så att de mer motsvara nyss nämnda behof af förnyelse. Hvardera reser till exempel för sig själf, om han eller hon känner sig åtrå ensamhet; den ena besöker på egen hand det nöje, den andre ej uppskattar, men fordom antingen tvingade sig själf till eller afhöll den andra från. Allt fler makar hafva redan hvar sitt sofrum. Och efter ännu en generation torde den skilda bostaden alls icke vara uppseendeväckande.[9]

Samvaron i söcken som helg, samverkan för att tillfredsställa hvardagens kraf lika väl som lifvets högsta syften, blir nog alltjämt den form, flertalet väljer för

sitt äktenskap, äfven sedan allmänmeningen lämnat rum åt en annan lifsdaning. Men full frihet till den senare vinnes först, när lagen i intet afseende skapar någon inskränkning i makarnas självbestämning.

Till den personliga frihetens område bör äfven höra den grad af offentlighet, man ger en äktenskaplig förening. En i öfrigt »samhällsbevarande» familjefar framhöll en gång de viktiga skäl, som kunna tala för att hemlighålla ett giftermål, åt hvilket man dock vill ge laglighetens form. Bland skäl, som nu ofta vålla äktenskapets uppskof, är till exempel ännu ej afslutade studier; ett annat att ej genom sorg påskynda föräldrars eller någon annans död. Möjligheten att i dessa eller liknande fall ej offentliggöra föreningen, skulle spara de älskande en onödig väntan utan att i något afseende träda andras rätt för när.

Till den personliga självbestämningen hör vidare ej endast den fria skilsmässan utan äfven nya former för skilsmässa. Som själfva skilsmässan är behandlad i det närmast föregående, blir här således endast tal om sättet för densamma. Hustruns otrohet, liksom mannens rätt att neka skilsmässa, blir nu ofta vid en sådan anledning till penningutpressningar från mannen mot hustrun, som, i senare fallet, måste köpa sig själf fri, i båda ej sällan måste köpa sig tillstånd att behålla sina barn. Också mannen kan bli utsatt för penningutpressningar af en hustru, som nekar skilsmässa eller som kan bevisa hans otrohet och vill fråntaga honom barnen, som han vet skulle fördärfvas i hennes händer. Men emedan samhället och naturen gynna mannens otrohet, medan båda missgynna kvinnans, ligger det i själfva sakförhållandena att hustrun ofta med svårighet bevisar mannens otrohet, han däremot med lätthet

hennes. Hans upprepade otroheter ha kanske föranledt hennes enda. Men det blir dock han som — emedan giltiga bevis mot honom saknas — tillerkännes barnen eller också säljer dem åt hustrun!

Sak samma gäller om skilsmässa på grund af »hat och ovilja». Inför en domstol, som ej kan pröfva de andligt mest vägande skälen, endast de mest sägande vittnesmålen, skola då alla samlifvets enskildheter framdragas, alla sår uppvisas. De vittnesmål, som i regeln bli de afgörande äro — tjänarnas! Bildade personers djupaste själsangelägenheter komma således att bero af obildade människors mening om ett olyckligt äktenskaps alla invecklade förhållanden! Och ej endast detta: utslaget kommer i de flesta fall att bestämmas af den ogrannlagenhet, med hvilka makarna indragit husfolk och bekanta i striderna. Om man eller hustru tillkallat tjänarna vid våldsamma uppträden, då är denna part vid en skilsmässoprocess mycket bättre ställd än den, som till det yttersta sökt bevara äktenskapets värdighet! Det finnes dessutom lidanden, för hvilka ingen bevisning kan åstadkommas. Ett sådant är till exempel missbruk af de »äktenskapliga rättigheterna»; ett annat hvardera makens möjlighet att, under utåt höfviska former, göra lifvet fullkomligt värdelöst för den andra; ett tredje tvenne lifsåskådningars inbördes brottning.

Endast i fråga om de gröfsta och påtagligaste olyckor är bevisningsplikten nu möjlig att fylla, utan sådana svårigheter, som — såväl vid beviljandet af skilsmässan som bestämmandet af barnens öde — kunna föranleda de gröfsta orättvisor. Om en hustru, som sålunda nekas skilsmässa, förtviflad lämnar den man, hvilken i ett eller annat afseende misshandlar henne,

då förlorar hon barnen, emedan det heter att hon »förlupit» mannen! Hafva de slutligen enats om skilsmässa, inträder enderas låtsade »afvikande» med följande stämning eller de pinsamma och löjliga »varningarna» inför ofta obekanta, i bildning ej sällan underlägsna, i åsikter fientliga präster och kyrkoråd! Och allt detta är dock endast en del af alla de förödmjukelser och lidanden, som — särskildt för hustrun — nu följa en skilsmässa. Till exempel det att mannen alltjämt som målsman kan neka henne hvarje öre af hennes egen förmögenhet — ehuru hon behöfver den till såväl processen själf som till sitt underhåll under skilsmässoåret! Slutligen är en skilsmässoprocess så pass dyr, att redan detta innebär stor svårighet för många obemedlade att erhålla rättvisa.

Denna skilsmässoordning — som gör hvardera maken beroende af den andras sämsta egenskaper; som framkallar allt ofint i bådas naturer; som inför främmande framdrager deras lidanden och svagheter och som dock intet verkligt skydd bereder barnen — den borde ej kunna lämna någon tänkande ro förr än dess förnedrande och försämrande inflytande vore upphäfdt och en, den personliga värdigheten lika väl som barnen skyddande, ny ordning vore införd.

*

Inom samhället sker i de flesta fall all lagstiftning genom nya lappar på det gamla klädet. Och emedan sederna befinna sig på olika stadier af utveckling; emedan lägre begrepp fortlefva bredvid de högre, som småningom uttränga dem, finnes alltid möjlighet att värna de gamla lagarna genom att orda om »huru väl

de motsvara flertalets behof», om man än medger en och annan lappning i »tidsenlig riktning»!

Men vill man ett äktenskap i enlighet med nutidens högsta rättsbegrepp, då blir det otänkbart att någonsin bringa de bortåt hundra paragraferna i vår giftermålsbalk i samband med de nya krafven. Endast en genomgående hänsynslöshet mot förtidens rättsbegrepp och egendomsförhållanden kan skapa en ny giftermålsbalk, som bejakas af människornas nya samvete.[10]

Under dessa förhållanden är det en lycka att ej höra till lagstiftarna — endast till »fantasterna», som ju sakna alla skäl att neka sig något!

Det följande måste således uppfattas ej som lagförslag, endast som önskemål. Krafven äro ej kanthuggna för att passa in i den gamla byggnaden. De äro sammanförda såsom en hög ännu ohuggna stenar, men i hopp att en och annan skall kunna bli brukbar vid en framtida nybyggnad.

Motiveringen till de kraf, som här nedan komma att framställas, finnes i det närmast föregående, som i de öfriga kapitlen af denna bok.

*

Som villkor för äktenskapets ingående bör en ny lag fastställa:

att kvinna som man äro myndiga;

att ingendera är mer än tjugufem år äldre än den andra;[11]

att ingendera vare sig i upp- eller nedstigande led står i sådan blods- eller annan frändskap, som lagen redan nu förbjuder. Om vetenskapen framdeles be-

visar att detta förbud ytterligare bör skärpas — till exempel i fråga om dubbelsyskonbarn — eller mildras, bör lagen rättas därefter.

Slutligen måste parterna kunna styrka att de ej äro stadda i annat äktenskap. Alla öfriga — nu på grund af äktenskapslöften, trolofning och annat mera af lagen förutsatta — *äktenskapshinder*, försvinna liksom den, med nutidens samfärdsel- och pressförhållanden lika obehöfliga som meningslösa, lysningen.

Däremot inträder skyldighet för hvardera parten att förete *läkarintyg* om sitt hälsotillstånd. I de fall där sådan sjukdom förefinnes, som vetenskapligt är fastställd såsom ärftlig och farlig för barnen, är äktenskapet förbjudet; i andra sjukdomsfall valfritt.

De, som ämna ingå äktenskap, anmäla detta hos kommunens *äktenskapsföreståndare*, hvarvid de erforderliga intygen bifogas. Sedan han under en månad haft tillfälle att granska intygen och meddelat att han godkänt dem, infinna sig de blifvande makarna med hvardera två vittnen. Utan vare sig tal eller andra ceremonier inskrifvas de i äktenskapsboken såsom makar, hvilket bekräftas genom deras egna och vittnenas underskrifter. Om de — af vid anmälan om äktenskapet uppgifven och sedan godkänd anledning — icke vilja offentliggöra det, äga äktenskapsföreståndare och vittnen tystnadsplikt, intill dess denna visar sig kränka en annans rätt.

Denna borgerliga vigsel är den lagliga; den religiösa invigningen däremot frivillig och saknar all rättslig verkan.

För att befria prästerna från tyngande världsliga göromål och församlingarna från okallad prästerlig inblandning i personliga angelägenheter, upprättas i

hvarje kommun ett af kommunen lönadt ämbete, som endast kan innehafvas af en juridiskt bildad person. Han är äktenskapsförrättare och äfven skilsmässoförrättare i de fall, där ingen domstolsförhandling fordras. Jämte äktenskapsboken har han äfven att föra boken öfver födda och döda — utan att vid något tillfälle uppbära någon ersättning af de sig anmälande.[12]

Hvardera maken behåller efter äktenskapet alla de *personliga rättigheter*, dem han och hon som ogift ägt öfver sitt namn, sin egendom, sin rätt att välja vistelseort, sitt arbete, sin arbetsförtjänst, lika väl som de behålla alla öfriga *medborgerliga rättigheter*.

Hvardera svarar med sin enskilda egendom för sina enskilda utgifter och enskilda skulder. Hafva makarna beslutat att bilda gemensamt hem, *svara båda med sin enskilda egendom* — och sin del i hemmets bohag liksom med sin arbetsförtjänst — för de skulder, som gemensamt göras för hushållet och hemmet. Och detta såväl under äktenskapet som vid skilsmässa och dödsfall. Sedan sådan skuld är gäldad, tar hvardera vid skilsmässa hvad hvardera till hemmet medfört eller senare förvärfvat. Vid dödsfall tillfaller bohaget den efterlefvande, om barn ej finnas; annars tillfaller hälften den efterlefvande och hälften barnen.

Om intet förord bestämt annorlunda, tages vid dödsfall den öfriga egendomen i arf af den efterlefvande maken; om barn finnas, ärfver den efterlefvande hälften och barnen hälften.

Makarna äga båda att *gemensamt försörja*, *svara för* och *råda öfver det barn*, de i två vittnens närvaro inskrifva som sitt i kommunens födelsebok. Barnet namngifves vid detta tillfälle och dopet blir en valfri religiös ceremoni utan någon samhällelig

betydelse. Vid inskrifningen meddelas om barnet kommer att bära faders eller moders eller bådas förenade efternamn, under hvilket det då inskrifves. Senare barn antecknas under det en gång bestämda namnet. Då stridande meningar uppstå om barnen har *modern* afgörandet. Men fadern kan vädja till en *barnavårdsnämnd*, sammansatt sålunda att han, hustrun och domstolen hvardera insatt en manlig och en kvinnlig medlem ur makarnas närmaste vän- och frändekrets. Denna nämnd, med domaren som sjunde, har att afgöra stridsfrågan.

Om hustrun saknar alla medel att bestrida sitt eget och sin hälft i de gemensamma barnens underhåll, äger mannen *skyldighet* att för hennes vård af hushållet lämna henne en arbetslön, motsvarande den summa en främmande löntagare, som utförde hennes arbete, skulle kosta. Om hustrun däremot åtnjuter det ofvannämnda samhällsbidraget för barns fostran eller om hon äger förmögenhet eller ett förvärfsarbete, då bortfaller denna mannens skyldighet, liksom när makarna intet gemensamt hem bildat. Detta utesluter ju emellertid icke att mannen — i alla dessa fall — genom samma anordning *frivilligt* underlättar hustruns ställning.

Sammanbo makarna icke, då äro barnen hos modern, såvida makarna ej frivilligt öfverenskommit om en annan ordning. Det blir då endast med sin halfdel af barnens underhåll som mannen är *pliktig* att bidraga till hustruns hushåll.

Innan samhället — på ett fullt värdigt och tryggande sätt — åtager sig alla sina medlemmars underhåll vid

sjukdom som under ålderdomen, måste hustrun vid skilsmässa skyddas därigenom: att i de fall, *då makarna ej i godo ordnat saken*, domstolen bestämmer ett efter mannens tillgångar afpassadt underhåll för henne och detta *vare sig hon* eller *han begärt skilsmässan*. Denna skyldighet inträder dock endast under ett eller flera af dessa förhållanden:

att hustrun saknar egen förmögenhet eller tillräcklig arbetsförtjänst;

att hon under äktenskapet genom mannens förvållande eller genom moderskapet ådragit sig ohälsa;

att hon under äktenskapet, för att vårda barn och hem, antingen lämnat eller endast delvis kunnat sköta det arbete, hvarmed hon före äktenskapet försörjt sig.

Detta underhåll utgår — om hon är barnlös — till dess hennes hälsa och arbetsmöjlighet återvunnits eller hennes förmögenhetsställning ändrats eller hon ingått nytt gifte. Ha makarna däremot barn, dem hustrun allt jämt vårdar, lämnar mannen — under en eller flera af nämnda *tre* förutsättningar — underhållet tills yngsta barnet fyllt aderton år, medan fadern dessutom betalar sin af domstolen bestämda halfdel i hvarje barns underhåll intill samma ålder.

Om endera meddelat den andra sitt beslut att skiljas, har hvardera plikten att vädja till två personer inom sin närmaste vän- och familjekrets. Detta af fyra personer bestående *skilsmässoråd* kan väljas bland kvinnor som män, ogifta som gifta. Men det måste inom detsamma finnas såväl två gifta, som två medlemmar ur den närmaste frändekretsen, vare sig någon af föräldrarna — eller de andra närmaste förvanterna i samma led — eller af syskonen.

När makarna hvardera erhållit sina rådgifvare, bli dessa samtidigt underrättade om ställningen och öfverenskommelse sker om den form i hvilken rådplägningen skall äga rum.

Detta skilsmässoråd har till närmaste uppgift att, vare sig båda eller blott endera önskar skilsmässan, söka hindra en förhastad lösning af konflikter som — sedda med andra ögon än parternas egna — kanske för dem själfva komme att te sig som lätt hjälpta. Om vänner å ena sidan kunna antagas äga den djupaste förståelsen af hvarderas själslif, och sålunda bäst kunna väga de personliga skälen för skilsmässan, blir det däremot fränderna, som ur flera synpunkter — bland annat den, att en skilsmässa ofta kräfver deras egen insats i en eller annan riktning — i regeln önska hindra densamma.

Ett sådant skilsmässoråd gör endast till regel, hvad som i de flesta fall redan nu är sed: att makarna hos de hvardera närmaste söka råd före ett så allvarsamt afgörande. Men i stället för de nuvarande varningarna och det oblyga framdragandet af sina oenigheter inför obekanta personer, kunde makarna då under enskilda samtal — med den grad af öppenhet hvardera själf finner för godt — uttala sina svårigheter inför personer, som redan genom egen iakttagelse torde äga en inblick i dessa. Först när hvarderas två rådgifvare hvar för sig och alla tillsammans misslyckats i sin sträfvan att omstämma endera eller båda makarna, skall — utan vidare motivering — *anmälan om skilsmässa* äga rum hos kommunens äktenskapsföreståndare. Denna anmälan kan ske först *ett halft år* sedan frågan först bragts å bane inför skilsmässorådet. Hvarken

detta eller någon af parterna må kunna utdraga underhandlingen längre än *ett år*.

Vid anmälan måste skilsmässorådet personligt eller skriftligt intyga: *att* äktenskapet varat minst ett år, hvarförutan skilsmässa icke erhålles; *att* ingen af skilsmässorådet är orsak till skilsmässan; *att* skilsmässorådet varit tillspordt minst ett halft år före anmälan och *att* den ena parten samtidigt varit *underrättad* om den andras önskan att upplösa äktenskapet. Dessa intyg införas i skilsmässoboken. Om den andra parten vägrat att personligt eller skriftligt underhandla med några rådgifvare, liksom att inför myndigheten ge sitt *samtycke till skilsmässan*, kan han dock ej hindra den, såvida den andra parten med sina båda rådgifvare styrker: att den tredskande *minst ett halfår* före anmälan blifvit muntligt eller skriftligt underrättad om den andres önskan och om *skälen* för densamma.

Då skilsmässoönskan sålunda är lagligt tillkännagifven, flytta makarna hvar för sig, ifall de sammanbott. Finnas inga barn, och har intet förord infört någon egendomsgemenskap, förklaras äktenskapet utan vidare af kommunens äktenskapsföreståndare upplöst, *ett år* efter nämnda anmälan, såvida icke båda makarna under årets lopp *återtagit sin anmälan* om skilsmässa och såvida de under detta år *lefvat fullkomligt åtskilda*. Ty endast genom en längre tids aflägsnande från hvarandra äga de tillfälle att erfara, hvad som varit af väsentlig eller oväsentlig betydelse i deras misshälligheter.

Då endera maken *afvikit* eller blifvit *sinnessjuk* kan äktenskapet på den andres anmälan upplösas först *tre år* efter denna anmälan och sedan det blifvit styrkt att den förstnämnda parten, trots efterlysning i laga ordning, under tiden ej afhörts eller ej återfått sina sin-

nens bruk. I alla dessa fall införes skilsmässoutslaget i skilsmässoboken.

I de fall åter, där lagen redan nu medger *ovillkorlig* skilsmässa — såsom äktenskapsbrott, vanärande straff, med mera — kan denna skilsmässoordning förkortas sålunda: att den skilsmässa fordrande parten — oberoende af såväl äktenskapets längd som af ett skilsmässoråd — inför *domstol* anmäler och *bevisar* sina kraf på skilsmässa, som då är fullbordad ett år efter domens afkunnande, för så vidt makarna under tiden lefvat skilda.

Finnas barn förfares i *båda* fallen sålunda:

Samtidigt med anmälan om skilsmässa — hos äktenskapsföreståndaren eller hos domstolen — meddelas att en *barnavårdsnämnd* sammanträdt, sammansatt så som redan nämndes vid stridigheter under äktenskapet rörande barnen, men i detta fall utan domaren som sjunde. Så vidt möjligt böra någon eller några af båda parternas skilsmässoråd ingå i denna nämnd, efter som dessa redan äga den närmaste kännedomen om parternas inbördes förhållanden. Inför denna nämnd meddela föräldrarna muntligt eller skriftligt ifall de i godo enats om barnens vistelse under skilsmässoåret. Godkänner nämnden denna ordning förblir den orubbad. Ha makarna däremot icke enats eller godkänner nämnden ej anordningen, vädjas till domstol. Domaren och nämnden afgöra då tillsammans, efter den ledande grundsatsen: att, om ej viktiga skäl därtill finnas, barnen *icke må skiljas från hvarandra* eller *från modern*.

Fullbordas skilsmässan efter skilsmässoårets slut, sammanträder nämnden ånyo — och först utan domare — för att pröfva det beslut, *om hvilket makarna enats* eller för att hänskjuta frågan till domaren, ifall de

ej enats eller ifall nämnden ogillat makarnas beslut. Hvardera parten har då rätt att, såväl hvar för sig som tillsammans, muntligt eller skriftligt föra sin talan och att, liksom domaren och nämnden, inkalla nödiga vittnen. De erhålla kostnadsfri rättshjälp men, så vida ej giltiga hinder finnas, få de *icke genom ombud* föra sin talan.

Den part, som nämnd och domare på grund af *seder* eller *skaplynne* finner *ovärdig* eller *oförmögen* att handhafva barnen, förlorar rätten till dem. Är detta fadern tillsättes en manlig, är det modern en kvinnlig förmyndare för att samman med mor eller far tillse barnens uppfostran. Dömas *båda* ovärdiga, tillsättes i detta fall— liksom då tvänne icke skilda makar befunnits ovärdiga eller odugliga att fostra barnen — såväl en *kvinnlig* som en *manlig förmyndare* för att öfver barnen utöfva föräldramyndigheten och af föräldrarna eller samhället uttaga barnens underhåll intill aderton år. Ty att åt barnen trygga både ett manligt och ett kvinnligt inflytande, är under alla förhållanden af betydelse.

I de fall, då båda föräldrarna befinnas *lika* värdiga och lämpliga att fostra barnen, förbli de hos modern intill femton år, då de själfva äga att välja mellan föräldrarna. Det är nämligen ett felaktigt antagande att gossen alltid bäst behöfver fadern, flickan modern. Ofta har sonen mest af moderns natur, dottern af faderns och förståendet är därför i många fall större mellan mor och son än far och son, mellan far och dotter än mor och dotter. Men som regel behöfva alla barnen under *barndomen* modern bäst. Och när barnen vid inträdet i ungdomen kunna välja, blir moderns företrädesrätt vid *lika* värdighet ej endast den mest rättvisa anordningen, utan äfven den för

barnen gynnsammaste. Om däremot endera förklaras obetingadt *mest* värdig och lämplig att fostra barnen, då erhåller denna dem, vare sig detta är fadern eller modern.

Den, som förklaras ovärdig eller olämplig att handhafva barnen, *förlorar äfven rätten att ha dem hos sig* någon del af året.

Då endera förklarats endast *mindre* eller också *lika* värdig och lämplig, har denna rätt att, om han så önskar, ha barnen hos sig sammanlagdt eller i sträck *minst en niondel* af året. Den afgörande myndigheten tillkommer den part, som fått sig barnen tilldömda. Men denna part har plikten att *minst en gång om året* med den andra muntligt eller skriftligt rådgöra om barnen. Ty att den ena i det stora hela taget som fostrare är mera lämplig, utesluter icke att den andra kan ha viktiga synpunkter att meddela och — just genom att samvaron ej är daglig — få blicken öppnad för ting, dem den andra kanske förbiser. Om den part, som har hand om barnen, ej godvilligt uppfyller detta eller om den andra upptäckt väsentliga faror för barnen, som oaktadt hans varningar ej afhjälpas, då kan han *instämma* den andra parten inför en liknande nämnd, som den redan omtalade. Nämnden afgör tvisten och kan fråntaga den tredskande barnen.

Om den part, som fått barnen sig tilldömd, ingår *nytt gifte*, behåller han dem dock, ifall han själf obetingadt förklarats *mest* värdig och lämplig eller ifall den andra förklarats *helt* ovärdig och olämplig.

Står åter förhållandet så, att båda förklarats *lika* värdiga och barnen därför tillfallit modern, *återgå* de vid hennes omgifte till fadern, om han återfordrar

dem och själf ej ingår nytt gifte. Gör han åter detta, då kan modern äfven som omgift återfordra dem.

I fråga om bedömandet af hvardera makens *seder* och *skaplynne* fastställer lagen endast: att hvarken religiösa eller andra åsikter få väga för eller emot, endast *personlighetens* och *handlingarnas* art. Såväl rörande den förra som de senare böra nämnd och domare i hvarje särskildt fall, obundna af alla nuvarande bestämmelser, kunna döma uteslutande efter de säregna omständigheterna, den åstadkomna bevisningen — hvarvid parternas personliga uppträdande under förhandlingarna blir ett vägande moment — barnens önskningar, ifall de äro gamla nog att uttala sådana, och sitt eget samvete.

Ehuru alla andra bestämmelser om *äktenskapsbrott* — utom den redan nämnda såsom en ovillkorlig skilsmässoorsak — försvinna ur lagen, bör nämnden självklart pröfva äfven denna omständighet ur synpunkten af dess inverkan på barnens väl. Men då det alldeles icke är afgjordt att en man eller kvinna, som begått äktenskapsbrott, därför är en dålig far eller mor; ja, som denna far eller mor kan vara en mycket bättre och ömmare fostrare än den icke otrogna parten, så bör detta brott *i förväg* intet betyda vid afgörandet om barnen.

När säregendom är lag, får skilsmässan intet inflytande på de *äganderättsliga förhållandena*, utom det redan nämnda — i fråga om bohag och gäld — samt genom upphörandet af makarnas inbördes arfsrätt. Har åter förord ägt rum, blir afvecklingen *domstolens* sak. Att barn af olika giften endast ärfva sin egen far eller mor, är naturligt för det nya likaväl som för det redan gällande rättsbegreppet. Vid endera makens

död väljer den kvarlefvande, om det är fadern en kvinnlig, om det är modern en manlig *förmyndare*, som med dem delar ansvaret vid förvaltningen af barnens arf och ger råd vid deras uppfostran. Äro båda föräldrarna döda, förordnar rätten likaledes en manlig och en kvinnlig förmyndare.

Öfver barn, *födda utom äktenskapet*, behåller modern *alla* rättigheter. Där *faderskapet är erkändt eller bevisadt*, men fadern ej frivilligt ger sin halfdel till barnets underhåll, kan han sakföras inför domstol och efter dess utslag bidraget utsökas hos honom intill barnet är aderton år. Barnet har rätt till samma arf efter far och mor, som de inom enderas äktenskap födda barnen, och — vid sitt införande i födelseboken — samma rätt till enderas eller bådas namn.

Att *la recherche de la paternité* kan förleda kvinnor att falskt påsvärja män faderskap — lika väl som män att falskt frånsvärja sig det — blir intet skäl mot att lagen dock klart häfdar fadersplikten. Endast sålunda kan den i detta fall uppfostra samvetena.

Om mannen till sammanlefnad lockat en *omyndig* kvinna och denna, genom mannens skuld eller genom moderskapet, bevisligen förlorat sin hälsa eller sin arbetsförtjänst, samt vid förhållandets upphörande är *medellös*, kan hon vid domstol sakföra mannen, om han nekar att godvilligt ge henne ett tryggande underhåll. Och han kan ej allenast dömas att underhålla henne för viss tid, utan — under svåra förhållanden — för alltid.

Vare sig en kvinna är omyndig eller myndig och mannen bevisligen med sin vetskap påför henne *en smittosam sjukdom*, dömes han dessutom till minst sex må-

naders fängelsestraff, som ej kan förvandlas i böter. Samma dom drabbar i samma förhållande en kvinna.[12]

Hvarken denna eller någon annan lag skall kunna skydda barnen från att erhålla mödrar, som före deras födelse bedraga dem på rätten till en far; mödrar, som samvetslöst hänge sig åt samvetslösa män, hvilka sedan svärja sig fria från sin fadersplikt, ja, kanske ha anledning därtill — efter som flera fäder kunde uppgifvas åt samma barn! Men det är af den djupaste sedliga betydelse att *lagen* åtminstone ställer sig på de svagares — det vill säga barnens och i de flesta fall mödrarnas — sida, i stället för att som nu ge sitt stöd åt den part, som äger den största möjligheten att undandra sig sitt ansvar!

Äfven det påtvungna ansvaret blir verksamt, om ej för individen själf så för danandet af en samhällsmening, som med djupt och berättigadt förakt drabbar den samvetslöse fadern — i stället för att som nu med förakt drabba *hvarje* moderskap utan äktenskap, hur pliktuppfyllande och ansvarsbetungadt detta än må vara!

Genom upphäfvande af alla nuvarande inskränkningar i detta fall, bör en ny lag lämna *myndiga* samhällsmedlemmar full frihet att — under eget ansvar och egen fara — ordna sina erotiska förbindelser *med* eller *utan* äktenskap. Intetdera könet bör ha möjlighet att mot det andra göra några anspråk gällande på grund af annan tidigare förbindelse än ett icke lagligt upplöst äktenskap eller något af de båda, på föregående sida nämnda, fallen.

Tvegifte, liksom könsförhållanden i förbudna led, eller under som äktenskapshinder af lagen fastställd sjukdom, eller till personer under aderton år, betraktas

af lagen som straffbara förbrytelser. Så blir äfven fallet med våldtäkt, homosexuella och andra perversa företeelser. Men utslaget bestämmes i dessa, som nyssnämnda, fall af domaren gemensamt med en nämnd, där endast *läkare* och *kriminalpsykologer* ha plats. Denna nämnd bör i hvarje fall afgöra *graden af ansvarighet* och den anklagades däraf beroende framtida behandling, som sjukling eller som brottsling. Anses han i ena som andra fallet obotlig — och därtill farlig för den allmänna säkerheten — skall han för lifstid afstängas från samhället.[13]

*

Det är ej antagligt att det först blir på lagreformens utan på handlingens väg, äktenskapen i här angifven riktning komma att omdanas. Detta sker genom män och kvinnor, som icke vilja underkasta sig de ovärdiga äktenskapsformer, dem lagen nu fastställer.[14]

Sådana män och kvinnor borde ingå *samvetsäktenskap*. Det var på detta sätt, som dissenters för en mansålder sedan framtvingade den borgerliga vigsel, som senare de, inom statskyrkan kvarstående men okonfirmerade, äfven begagnat sig af. Men den borgerliga vigseln ställer de sålunda vigda i alla afseenden under *samma äktenskapslag* som de öfriga. Och det blir således endast genom fria föreningar, som lagens nuvarande förnedrande bestämmelser kunna undgås.

De, som mena att föräldrar ej ha rätt att utsätta sina blifvande barn för de lidanden, en dylik undantagsställning kunde medföra, torde dels i hög grad öfverskatta dessa i regeln ofarliga lidanden, dels glömma att föräldrar kunna äga högre plikter än dem mot barnen. Vid försvar af fosterlandet finna alla naturligt att för-

äldrar — till exempel i en belägrad stad — låta barnen lida och med sig gå under; ja, det skulle kallas förräderi, ifall de för barnens skull uppgåfve staden. Men det finnes en annan, ehuru försummad, form af fosterlandets försvar, den att värna det från skammen att äga lagar, som kränka rättvisans och frihetens kraf. En sådan lag är, för den nya tidens begrepp, giftermålsbalken i vårt som i andra europeiska land.[15]

Det var genom skattevägran i fråga om olaglig uppbörd, som engelsmän och amerikanare började de uppresningar, hvilka skapat och tryggat deras fria statsskick. Det finnes äfven en ideell skattevägran och människor måste upphöra att lämna sin kontribution åt laglydnaden för former, som kränka de grundsatser på hvilka det moderna samfundet i öfrigt hvilar.

I detta som i andra fall blir intet annorlunda, förr än människor börja blygas öfver sina offergåfvor på altaren åt gudar, dem de ej längre dyrka. Innan samhällsmedlemmarna visa sitt allvarliga motstånd, kunna de ej begära att samhället skall lyssna till deras nya kraf. Man öfvertygar ej lagstiftarna om värdet af värden för hvilka man själf intet vill lida!

Sina barn kunna föräldrar ej ge ett bättre arf, än vissheten att de offrat något för sitt samvete. Människor, som besluta sig för sådana offer, äro städse de, hvilkas heder och samvete äro ömtåligare än andras. Man behöfver således ej frukta att samvetsäktenskapen ens nu skulle medföra tygellöshet. Men de skulle inge »samhällsbevararna» fruktan för tygellöshet — och sålunda framtvinga en ny lag!

Visserligen komme illviljan att i början sammanblanda äktenskapsprotestanterna — som »kränka lag och sed» för att skapa en högre lag och sed — med

de lättsinniga, som leka med lagen. Men på längden är denna illvilja alltid oskadlig. Ty om något drag i människonaturen är allmängiltigt, så är det dess förmåga att — förr eller senare — öfvertygas af öfvertygelsen!

*

Vid en återblick på det föregående, torde det klart framgå: att intet här afsett ett fastslående af en enda — som uteslutande sedlig erkänd — form för könslifvet. Men emedan endast den fasthet, lagen äger, på ett djupgående sätt kan ombilda flertalets känslor och seder, behöfves tillsvidare en ny lag för att stöda växten af de högre känslor, som slutligen skola göra hvarje äktenskapslag obehöflig.

I samband med könssedlighetens utvecklingslinje betonades, att engiftesidealets kyrkliga och lagliga fastställande som den *enda formen för könssedlighet* fått den följden: att man utan vidare antagit att evolutionens kraf fullkomligt öfverensstämma med bestående lag och sed; att man därför nu — genom saknaden af erkänd rätt till mångsidigare erfarenheter — står nästan lika ovetande om den släktets utveckling mest gynnande formen för könssedligheten, som för tusen år sedan, och att därför släktets lifskraf lika väl som individens lyckokraf tala för en vidgad rätt till sådana erfarenheter.

Ingen vet om man icke vid slutet af de nya vägarna åter skall stå inför sfinxens gåta: den, huru föräldrar skola undgå att offras för barnen eller dessa för föräldrarna? Det enda vissa är att på den väg, man hittills vandrat, fördes man äfven fram till sfinxen. Och alla de vid dess fötter sönderslitna bevisa att på denna väg nådde mänskligheten icke gåtans lösning!

Den här öfver allt ledande synpunkten har varit att — i den mån som lifvet självt blir lifvets mening — varda äfven människorna i alla sina förnimmelser och företag allt mer medvetet bestämda af hänsyn till släktet. Det är således endast en tidsfråga, när samhällets aktning för en könsförbindelse icke skall bero på formen för det samlif, som gör ett par människor till föräldrar, utan endast på värdet af de barn, de dana till nya länkar i släktenas kedja. Män och kvinnor komma då att ägna sin andliga och kroppsliga fullkomning för släktuppgiften samma religiösa allvar, som de kristna ägna sin själs salighet. I stället för gudomliga stadgar om könsförhållandets sedlighet, blir viljan till och ansvaret för släktets stegring sedernas stöd. Men föräldrarnas visshet att lifvets mening äfven är deras eget lif; att de således ej endast äro till för sina barns skull, torde befria dem från andra af de samvetsplikter, som nu binda dem i fråga om barnen, framför allt den att sammanhålla en förening i hvilken de själfva gå under. Hemmet torde mer än nu komma att bli liktydigt med modern, hvilket — långt ifrån att utesluta fadern — innebär grodden till en ny och högre »familjerätt».

Och när hvarje lif anses som självändamål ur den synpunkten, att det aldrig kan lefvas om igen; att det därför måste lefvas så fullt och stort som möjligt; när hvarje personlighet skattas som ett aldrig förut varande och aldrig återkommande lifsvärde, då blir äfven en människas erotiska lycka eller olycka ej endast af större betydelse för henne själf. Nej, den blir detta äfven för det hela — genom de lif och verk, hennes lycka kan ge släktet eller hennes olycka beröfva det.

För sig själf, som för andra, kommer individen då

att pröfva rätten att afsäga sig lyckan lika samvetsgrant, som man nu böjer sig för plikten att bära olyckan. Vikten för barnen af föräldrarnas samlif kommer att flyttas till arten af detta, sedan man insett att — när allt kommer till allt — det nya släktet vinner mest genom att kärleken alltid och allestädes uppställes som villkor för samlifvets högsta värde.

Detta är det löftesrika, som den nya vägen lofvar. Men flertalet ser ej löftena för de möjliga nya farorna. Det är denna fruktan, som städse lamslår modet att våga det opröfvade — för att finna det värdefulla!

Det är förvånande att dessa framtidsbäfvande aldrig söka tröst i det förflutna! De skulle då till exempel finna att, när ätten upphörde att vara äktenskapsstiftande, när förmyndaren ej längre kunde hålla kvinnan i omyndighet och giftomannen ej längre afhålla henne från äktenskap — då förutsades alldeles samma »upplösning af samhället och familjen», som nu befaras genom friare former för giftermålen! Men samma människor, som nu le åt de förra farhågorna, äro vissa om de senares bekräftelse! Ty i intet fall är människan mer senhjärtad att tro, än i fråga om sin egen naturs förmåga att ersätta yttre band med inre! Och dock, långt innan de nya formerna äro färdiga, öfverflöda de nya känslor, som skola fylla dem! Intet är vissare än att »vore känslorna icke bättre än lagarna, då erhölle man aldrig nya lagar» (Mill). Men människorna komma aldrig att tro på sina egna känslors utvecklingsmöjligheter, förr än de upphöra att ofvanefter söka sin styrka. De skola aldrig lita till sig själfva som vägfinnare — förr än de ej längre tro sig »ledda»! Så snart en omvandling skett, då ser man på den »historiskt», såsom en gifven följd af »för-

nuftiga» orsaker och »öfverjordisk» styrelse. Men att däremot se historiskt på framtiden; att för det ännu icke inträffade lita på de gifna följderna — på godt som ondt — af samma alltid verkande orsaker, detta faller icke samhällsbevararna in. Deras tro på Guds ledning är alltid — retrospektiv!

De lifstroende däremot veta att lifsbehofven voro den närande jorden för de känslor, hvilka en gång satte kärna i de lagar, af hvilka nu endast halmen är kvar. Men jorden har ej uttömt sin närande kraft, lika litet som känslorna sin lifsskapande makt! De lifstroende lägga därför ringa vikt vid den gamla halmen, däremot all vikt på att jorden skall stegra sin bärkraft.

En stor och sund lifsvilja i fråga om de erotiska känslorna och krafven — detta är hvad vår tid behöfver! Det är här verkliga faror från det kvinnliga hållet hota. Och det är bland annat för att afvända dessa faror, som nya former för äktenskapet måste danas.

Allt mer värdefulla och utvecklingsdugliga människoämnen — detta är hvad jorden vill bära! Möjligheten att erhålla sådana kan vara stadd i nedgående under fasta former för könslifvet, men i uppgående under fria och omvändt. Ej endast emedan nutiden kräfver mera frihet, bli således dess kraf löftesrika. De äro det emedan krafven allt mer närma sig frågans medelpunkt — vissheten om kärleken som det yppersta villkoret för släktets och de enskildes lifsstegring — och emedan nutiden erkänner behofvet att tillsvidare begränsa friheten ehuru endast genom lagar, som uppfostra till kärleken.

En sådan lag måste för kvinnans frihets skull afhända mannen vissa af hans nuvarande rättigheter;

för barnens skull begränsa både mannens och kvinnans nuvarande friheter. Men dessa begränsningar bli alla till slutlig vinning för kärleken.

*

De, som tro på en för och genom kärleken fullkomnad mänsklighet, måste emellertid lära sig räkna med årtusenden, ej med århundraden, än mindre med årtionden!

Ty den stora kärleken kommer till mänskligheten på samma underbara sätt, som våren till landen öfver polcirkeln, där man får se björkens topp grönskande höja sig ur den snö, som ännu täcker ej endast marken omkring den, nej äfven trädets egna lägre grenar!

Står hela skogen en gång vårgrön, då behöfver giftermålsbalken endast äga den, af den franske revolutionären föreslagna — redan då innehållsrika, sedan dess af ännu ett århundrades själ vidgade — paragrafen:

De, som älska hvarandra, äro makar!

I. Könssedlighetens utveoklingslinje.

1) Hon blef vigd mot sitt *nej* i brudstolen och lät då på bröllopsaftonen — och sedan hvar följande afton — sin kammarjungfru sy in sig i en säck, tills mannen efter ett år beviljade henne skilsmässa.

2) Se t. ex. *Kampen för renhet* af Nathanael Beskow och den norske prästen Fredrik Klaveness broschyrer, särskildt *Sanselighedens rette Plads i Personligheden* och *Seksuel Afholdenhed i Ungdomen.* Från det frisinnade hållet inom Nya kyrkan har likaledes inlägg skett i samma riktning genom *Himmelska äktenskap och sedlighetsfrågan* samt *Äktenskapets ursprung och helgd* af pastor Albert Björck.

3) Se Tolstoy, särskildt *Kreuzersonaten* och *Den sexuella frågan.*

4) Lord Chesterfield.

5) Tolstoy, Maupassant, Gunnar Heiberg och Strindberg, liksom äfven Heidenstam, Fröding och Levertin — för att endast nämna de af en svensk läsekrets mest kända namnen.

II. Kärlekens evolution.

1) Se brefväxlingen mellan Ervin Rohde och Nietzsche. Som en, med en antik tankeriktning sammanhängande nutidsspekulation, må här nämnas en nyligen framställd paradox: att människoutvecklingens slut- och höjdpunkt torde bli — hermafroditismen.

2) Se Yrjö Hirn: *Konstens ursprung.*

3) Se Charles Albert: *L'Amour libre.*

4) I *Tysta Djup*, m. fl. arbeten har Anna M. Roos och i novellen *A quarante ans* Hilma Angered-Strandberg behandlat denna kvinnans egenart, som är af stor betydelse så väl för kärlekens som för släktets evolution och därför icke bör bortarbetas, endast utvecklas. Så länge kvinnan gaf sig utan urskiljning, var kärlekens urval ännu utan betydelse. Först sedan blygsamheten uppstått blef detta urval möjligt och till fördel för släktet. Ty då blygsamheten

slutligen besegras af den starka tilldragning, som en bestämd man utöfvar, beror detta ofta på att kvinnans kärleksinstinkt hos honom funnit någon för släktet värdefull egenskap.

5) De nordiska efterföljarne af *En Handske* torde ej behöfva påpekas; men äfven i utlandet har frågan nu nått fram till land, där folklynnets motsatta art gör det djupt betecknande för tidsandans makt. Så har t. ex. Marcel Prevost behandlat det i *Vierges fortes*, Paul och Victor Margueritte i *Nouvelles femmes* och i Wien har *Vera's*, äfven på svenska öfversatta, bok *Kampen för renhet* framkallat åtta olika skrifter för som emot. Det som tidstecken märkligaste i »Veralitteraturen» är Felix Ebner's *Meine Bekehrung zur Reinheit*, där en ung man ur kärlekens synpunkt talar för mannens afhållsamhet.

6) Lou Andreas-Salomé: *Der Mensch als Weib.*

7) På grund af undersökningar öfver körtlarna i allmänhet antar man att äfven de könsfunktionerna tjänande »sich nach innen wie nach aussen durch die Sekretion seiner Drüsen documentirt, und während seine Aussen-Funktion für die Erzeugung von Nachkommenschaft das unerlässliche Mittel bildet, seine innere Sekretion im Menschen selber seinen geschlechtlichen Charakter bestimmt und enervirend auf Blutbildung, Nerven und Gehirn wirkt. Der Mensch ist damit auch geschlechtlich mehr, als man früher meinte, auf sich selbst gestellt, auch wo er nach aussen nichts Geschlechtliches erlebt. Und überdies hat er weit allseitigere Mittel seine Liebe zu einem andern Menschen, auch ohne dessen geschlechtliche Berührung, in sich auszulösen: denn nicht nur die Begattung der Körper, sondern jede leiseste, nervös vermittelte, geistig empfangene Nüance im Verkehr oder Anblick von Mensch zu Mensch kann die innere Sekretion anregen. Eine noch nicht geschlossene Frage ist es, inwiefern vielleicht die Ersparniss an Verbrauch der Aussensekretion die innere Sekretion bereichert und ob nicht Keuschheit im vollen, reinen Sinn (ohne Spielerei und Phantasie-Ausschweifungen) eine Schatzkammer sei für die Kraft, die auch *geschlechtlich* bauend und wirkend den Körper und das Nervensystem durchdringt. Ebenso vermag Keuschheit auch die Steigerung aller nicht-geschlechtlichen Kräfte im Menschen zu erleichtern, sowohl im geistigen Gebiet als auch im physischen...» (Ur ett bref.)

8) Se *Ella von der Weiden* af Gabrielle Reuter. Men det är ej endast i kvinnolitteraturen den nya kärleken förkunnas. Redan nu finnas män, som fullt förstå hvad kvinnan vill. Bland de äldre har G. Meredith — liksom Ibsen, Björnson och Jonas Lie — delvis förstått det. Men Mæterlinck framför alla andra samtida vittnar om den underbara kärlek, »som borde vara den vanliga mellan människorna, men som är så sällsynt, att den bländar dem och förefaller dem förryckt; en naiv och dock klarseende kärlek, som på samma gång är modig och vek som en blomma; som tager allt och gifver än mera, som aldrig betänker sig och aldrig griper fel, som icke skrämmes och

ej förvånas af något; som ser och fattar en mystisk och för andra osynlig lycka; som öfverallt under alla pröfningar och möjligheter har den för ögonen och leende vågar sig fram ända till brottet för att kräfva den...» En annan är Peter Altenberg, som i tusen tonfall upprepar: »Ve, den kvinna, som låter sig nöja med hvad nutidsmannen bjuder henne, ty hon förstör naturens djupaste plan: den att hon skall befria mannen från hans återstående råhet i känslor och seder, befria honom just genom sitt omutliga kraf på kärlekens förfining och förädling.» Och ännu andra yngre diktare kunde nämnas.

Fransmännen äga försteget såväl i fråga om tiden som om sättet för frågans behandling inom essayens område, framför allt genom Stendhal's *De l'amour* — det fullaste uttrycket af den redan vid kärlekshofven medvetna franska romantiken, den för hvilken kärleken är lifvets högsta värde, men ett lifsinnehåll, som med äktenskapet intet kan ha gemensamt. Andra arbeten äro Stahl *De l'amour;* Michelet *l'Amour;* Bourget *Psychologie de l'amour.* Flera, mig okända, arbeten kunde nämnas, somliga öfversatta på svenska, såsom Richet's *Kärleken.* I Tyskland har de senare åren bl. a. medfört följande Essayssamlingar af idel manliga författare: K. Hessen: *Das Glück in der Liebe;* M. Schwann *Liebe;* dr L. Gumplowicz *Ehe und freie Liebe;* Leo Berg *Das sexuelle Problem; Brautstandsmoral* af dr R. Michels och åtskilliga mig obekanta arbeten såsom: *Gebt uns die Wahrheit!* af Else Jerusalem-Kotanyi; A. Rauber *Fragen der Liebe* och *Die Don Juan-Sage; Ist freie Liebe Sittenlosigkeit? Sollen wir heiraten?* af med. dr N. Grabovsky; *Moderne Eheschacher* af F. Sturmer; *Der Kampf der Geschlechter* af F. v. Nummersdorf; *Die Liebe des Ueber-Menschen* af Marie Halm m. fl. Vidare en mängd skrifter om ungdomens upplysning i könsfrågan. I England angaf redan Tennyson i *The Princess* önskemålen hos och namnet åt *the new woman* och många andra ha där redan från förra århundradets midt medelbart fördjupat det erotiska begreppet, särskildt systrarna Brontë och miss Mulloch bland de kvinnliga författarna. Under senaste tiden har George Egerton i *Rosa Amorosa* och Edward Carpenter i *Love's Coming of age* hvardera på sitt sätt utmärkt behandlat kärlekens evolution; den senare har äfven skrifvit andra (mig obekanta) arbeten om kvinnan, kärleken och äktenskapet och hänvisar till flera dylika såsom *Woman free* af Ellis Ethelmore; *A noviciate for marriage* af Edith M. Ellis. I Italien ha bland andra Mantegazza skrifvit om *Kärleken* och Vaccaro om *Kärlekens evolution,* men båda äro mig obekanta.

Här äro endast sådana arbeten nämnda, som stå utanför det vetenskapliga området, och därför äro betecknande för frågans inträngande i allmänmeningen. Att i detta afseende ge ens en flyktig öfversikt af *skönlitteraturen* vore otänkbart. För den, som vill erhålla en kort öfverblick, kan anbefallas en liten broschyr af dr Paul Bergmann: *Die werdende Frau in der neuen Dichtung.*

Likaledes dr Ella Mensch: *die Frau in der modernen Litteratur.* Men sedan dessa skrefvos (i slutet af 1890-talet) har stoffet mångfaldigats. Ett nyare inlägg är en artikel *Das Liebesproblem in der modernen Litteratur* af I. v. Troll Borostyanski. I Norge har under flera år särskildt Alvilde Prydz fört »den nya kvinnans» talan, liksom Magdalene Thoresen städse den stora kärlekens.

I detta samband bör påpekas att såväl rättsvetenskapen som nationalekonomien under 1800-talet flitigt sysselsatt sig med äktenskapet. Inom socialismen har sålunda Engels framhållit dess samband med privategendomen i *Ursprung der Familie*, som blifvit grundläggande för uppfattningen hos hans meningsfränder och det blefve för vidlyftigt att påminna om socialistiska utopisters inlägg i frågan; det själfullaste är William Morris *News from nowhere.* Men framför allt hafva antropologien och etnografien under det gångna århundradet skapat en hel litteratur i hithörande frågor. Sålunda har den åskådningen småningom danats: att äfven i fråga om den könsliga sedligheten normerna äro mänskliga och relativa, icke gudomliga och absoluta. Men på självfva kärlekens evolution, i den mening orden här tagits, har denna forskning icke öfvat något väsentligt inflytande. Det är icke med vittnesbörden om kärlekens och äktenskapets historiska utveckling — utan med den nutida rörelsen för kvinnans frihet och personlighetsutveckling — som det senaste skedet af kärlekens evolution står i samband. Detta hindrar dock ej att en del författare sökt stöda sina framtidsbilder af kärlekens frihet genom att t. ex. framhålla värdet af matriarkatet, den form som Bachofen och Mac Lennan anse som familjens ursprungliga och med dem en mängd andra forskare (Morgan, M. Kovalewsky, Lubbock m. fl.,) som omfatta samma åskådning. Andra åter — t. ex. dansken prof. Starcke och finnen prof. Westermarck — ha ställt sig på en motsatt ståndpunkt och häfdat andra könsseder, med patriarkaliska förhållanden, såsom familjens utgångspunkt. Striden mellan denna »familjeteori» och nyss nämnda forskare, som antaga »stamäktenskapen», är ännu icke förd till ett slutgiltigt afgörande. Men de nya begreppen om könssedligheten gå sin väg fram oberoende af den stridens utgång.

III. Kärlekens frihet.

1) *Hur afskaffas prostitutionen?* af (pseudonymen) Einar Ekstam.

Som bevis för att det icke är ett högre sedlighetstillstånd man erhåller, när ungdom tillfredsställer könsdriften utan vilja till fortsatt samlif, utan hänsyn till det nya släktet, må anföras en del vittnesbörd om tillståndet i Stockholm bland »ligapojkarna» och de af dessa ynglingar förförda flickor, som sedan dela sig mellan svenskarna och de utländska gossorkestrarna. Det är dessa ligapojkar och yngre arbetare som, enligt polischefen, fylla de veneriska sjukhusen; dessa som förföra 95 af 100 Stockholmsflickor.

En tabell beräknad på 2,541 prostituerade kvinnor i Stockholm visar att af dem, som *lämnat hemmet* före 16 år hade (i runda tal) 9 proc. ägt könsförhållanden före denna ålder samt mellan 16—20 ända till 67 proc.! Af de, som *lämnat hemmet* mellan 16—20 hade 5 proc. haft sådana förhållanden före 16 och 62 proc. mellan 16 —20. (Se E. Welander: *De Veneriska sjukdomarnas betydelse.*) Förfallet börjar sålunda att flickorna — i stad som på land — gå från den ena till den andra af sina bekanta — tills de slutligen hamna i prostitutionen. Hvad som tilldrar sig i vissa Smålandsbygder torde icke vara enastående. Ynglingarna söka på sitt håll arbete under sommaren, flickorna på sitt, vanligen vid betodlingen i Skåne och Danmark. På hösten återvända de till hembygden och hyra sig — ofta flera par tillsammans — en stuga, där de sedan under vintern på dansgillen, kortspel och drickande förtära sommarförtjänsten. Under hvad villkor de sålunda födda barnen komma till och uppväxa behöfver icke påpekas. Ty denna slags prostitution medför endast småningom ofruktsamhet, medan den till en början ger upphof åt barn, som i regeln erhålla en eländig tillvaro. Bland de efter Göteborgsoroligheterna till fängelsestraff dömda ynglingarna voro således åtskilliga fäder; en nittonårig gosse hade redan — tre barn! Från våra grannlands hufvudstäder komma liknande skildringar af sedetillståndet bland ungdomen — och ej endast inom underklassen — skildringar, som visa att gränsen mellan fri kärlek och obetald prostitution ofta öfverskrides och att detta medför såväl psykisk som fysisk ohälsa. Hvarken öfver- eller underklassförhållanden, hvarken landt- eller stadslif ha skulden för att vissa kvinnor födas till skökor: sådana se dagen i millionärshemmen som i fattighusen, i kungaätten som i torparfamiljen. Men många fala kvinnor hafva medelbart förnedrats genom fattigdomen, förförelsen eller äktenskapssvårigheten.

Det bör påpekas att uppgiften på sid. 255 att ända till 80 proc. män äfventyra att ådraga sig könssjukdomar är en *sannolikhetsberäkning* och afser endast männen i de samhällen, där den *yrkesmässiga otukten bedrifves.*

I fråga om de *inskrifna* prostituerade visar sig, enligt Hälsovårdsnämndens statistik, i Stockholm under 1902 en ökning från 458 vid årets början till *505* vid dess slut! 141 hade kommit från handtverkarhem; 87 från arbetsfolk på landet, 52 arbetsfolk i stad; 44 hade ogifta mödrar; 33 voro komna ur bondehem; de öfriga grupperna voro mindre betydande. 31 och 41 stycken hade lämnat hemmet vid resp. 10 och 5 år och 187 efter 15 år men ej mindre än 205 hade stannat i hemmet ända till 20. I landsorten voro 392 födda. 207 landsortsbor och 100 Stockholmsflickor hade inledts i prostitutionen i Stockholm och 194 i landsorten. Sista sysslan före prostitutionen hade varit tjänsteplats: 224 hos enskilda, 74 på offentliga ställen, 12 i bod. Fabriksarbeterskor hade 45, sömmerskor 47 och andra arbeterskor 101 bland dem varit.

Det är stor skada att icke alla dessa tjänares och arbeterskors

bostads- och *löneförhållanden* blifvit medtagna i statistiken! Ty det är icke nog att veta att — enligt E. Welander — de flesta, när de bli prostituerade, »äro friska, kraftiga kvinnor i sina bästa år, som mycket väl kunnat arbeta, om de velat». Att människor tröttna att arbeta för svältlöner, är en synpunkt, som icke får utelämnas vid sakens diskussion! Åldern för inskrifningen i prostitutionen har för 196 stycken varit 21—30 år — eller med andra ord den *för äktenskapet rätta åldern;* för 70 stycken 20 år; för 58 stycken 19 år; för 46 stycken 18 år; för 50 stycken 17 år och för 42 stycken endast 16 år!

I samband med svårigheten att kunna ingå äktenskap bör påpekas att när det sidan 113 yttrats: att alla statistiska vittnesbörd utmynna däri att de prostituerades antal växer med minskade äktenskapsmöjligheter, så får man därvid ej endast fästa sig vid de *inskrifna* prostituerade, utan äfven vid det i regeln betydligt större antalet *icke* inskrifna. Vidare vid antalet unga kvinnliga emigranter, som sedan i stor mängd bli »den hvita slafhandelns offer» och slutligen vid utbredningen af könssjukdomarna. För Sverige finnes i detta fall en talande siffra: doktor I. Svenssons förklaring 1896 (se Hälsovännen) att *öfver halfva antalet* akademiska studerande ådrager sig dessa sjukdomar.

Visserligen medverka många andra faktorer än äktenskapssvårigheten till könssjukdomarnas utbredning. Till exempel den nyssnämnda lösaktigheten i betraktandet af könsförhållandet; kvinnornas aftagande benägenhet för äktenskapet men framför allt de unga männens *värneplikt och kasernering.* Öfver den senare fällde den svenska kvinnliga fredsföreningens europeiska enquête det utslaget: att den i hög grad sänker könssedligheten. Och en tysk läkare, M. Alsberg har nyligen — vid tyska läkar- och naturforskarmötet i Kassel — framhållit: att värneplikten föranleder släktets urartande genom att gynna de svages — samt därför underkändes — giftermål, men uppskjuta de lifskraftiges och sålunda hänvisa dessa till prostitutionen, som ger dem de sjukdomar hvilka — jämte alkoholismen — senare orsaka deras barns urartning.

2) Populära broschyrer — sådana som till exempel professor S. Ribbings: *Med hvem får man gifta sig?* E. Svenséns: *Kvinnofrågan;* B. Björnsons: *Engifte och månggifte;* doktor A. Nyströms: *Äktenskapet, pauperismen och prostitutionen* — stöda sig i detta afseende på tidigare vittnesbörd, mot hvilka man dock kan invända att de endast delvis äga tillämplighet på vår tid. Mer vägande bli därför nutida evolutionisters uttalanden i samma riktning. Mig obekanta, men af fackmän framhållna, inlägg i frågan ha skett af samtida vetenskapsmän, såsom: D:r A. Herzen: *Wissenschaft und Sittlichkeit;* dr med. Kornig: *Die Hygiene der Keuschheit;* prof. dr A. Hein: *La vie sexuelle chez l'homme;* Hegar: *Der Geschlechtstrieb;* C. Boeck: *Utugtens følger for legemet.* Vidare uttalanden ha skett af t. ex. professorerna Max Gruber i Wien och Henrik Pontoppidan i Danmark; genom norska

medicinska fakultetens enhälliga förklaring 1888; genom *Tyska sällskapet till könssjukdomars bekämpande* och de så kallade Ethosföreningarna i Tyskland och Schweiz; genom tjugu tyska professorers upprop till den studerande ungdomen; genom Brüsselkonferensens uttalanden 1899 o. s. v.

Den stora, internationella, af Josefine Butler skapade federationsrörelsen omfattar nu de flesta europeiska land. Och vid kongresser för denna fråga hafva — jämte öfverdrifterna — många betydelsefulla inlägg ägt rum. Frågan har framkallat en hel, kvinnlig som manlig, litteratur, hvilken belyser den ur religiös, medicinsk, socialpolitisk och kvinnosakssynpunkt. På allmänmeningen ha äfven böcker som Lenneps *Klaasje Zevenster*, Hugos *Les misérables*, Tolstoys *Uppståndelse* o. a. verkat väckande.

Äfven i Sverige har federationen arbetat under motstånd och åtlöje tills här, som rundt om i världen, läkarne börja vakna för det faktum: att den nuvarande ordningen icke skyddar mänskligheten från den alltjämt växande faran af könssjukdomarnes spridning. Sålunda höll på Svenska läkaresällskapets majsammanträde år 1901 professor Welander föredrag om hur man kan förebygga de veneriska sjukdomarnas spridning, och på novembersammanträdet samma år diskuterades frågan lifligt, ehuru ingen resolution fattades. Frågan kom sedermera åter upp, då striden började om reglementeringen, och sällskapet tillsatte nu en kommitté för att besluta om villkoren för en pristäfling i syfte att få en populär-vetenskaplig folkskrift om könssjukdomarna och deras bekämpande. Att behofvet af en dylik folkskrift blifvit kännbart visar den motion, som väckts i stadsfullmäktige af dr Wretlind om åtgärder för utgifvande af en dylik ströskrift. Riksdagsmännen S. A. Hedin och E. Wavrinsky ha föreslagit en skrifvelse till regeringen med begäran, att genom sakkunniga representanter för hygienen, rätten och moralen utreda, hvilka åtgärder från samhällets sida böra vidtagas för att möta den växande faran af smittosamma könssjukdomars spridning. I Verdandis småskriftserie har den ofvan påpekade broschyren af prof. Welander nyligen utkommit.

I Frisinnade klubben, i Folkets hus o. a. hafva diskussioner i ämnet varit ordnade. Broschyrer utgifvas. Några af de ofvan nämnda medicinska auktoriteterna anföras t. ex. i dr Ellen Sandelins broschyr: *Om ungdomens sedliga uppfostran*. En annan småskrift i ämnet är utgifven af dr K. Fries. Svenska federationen, liksom tidskriften *Hälsovännen* och dr Wretlind *(Sexuella frågor)* har under flera år äfven i tryck gjort inlägg i dessa ämnen.

Samtidigt har man i vårt land, som i grannlanden, i England, Amerika, Tyskland, ifrigt afhandlat frågan om ungdomens upplysning rörande könslifvet. Tidskriftsartiklar och broschyrer i mängd hafva fortsatt den diskussion, Björnson inledde med *Det Flager*. Några öfversättningar till svenskan — broschyrer af A. Gjems-Selmer och ännu andra — ge goda anvisningar om barnens behandling i detta afseende. Betecknande för framsteget är att,

medan för en generation sedan en lärarinna i en flickskola afskedades emedan hon gifvit sin högsta klass insikter i detta ämne, har nu Elin Cederblom kunnat skrifva *Grunddragen af embryologien* — för skolbruk!

Under all denna djupt berättigade sträfvan för könssedlighetens höjande, kan det dock icke nekas att de svenska inlägg i sedlighetssaken, som äro mig bekanta, nästan alla vittna om ensidig syn på frågan. En broschyr sådan som Wikners *Kulturens offerväsen,* talar i detta afseende ett annat språk, hvars allvar ej borde glömmas. Ett enda exempel må här anföras. En ung vetenskapsman — ett geni, som ägde banbrytande betydelse — hade fört ett fullt afhållsamt lif utöfver trettiotalet. Han blef allt svagare och hans arbetskraft aftog så, att han sökte råd hos en läkarvän, hvilken såg dessa frågor lika allvarligt som han själf. Denne sade honom: att han hade valet mellan svagsinne, döden eller ändrade vanor i könsligt afseende. Mannen i fråga blef förtviflad, så mycket mer som han älskade en kvinna, lika fattig som han själf. Han hade ej vågat be henne dela en inkomst af omkring sjuhundra kronor. Men hon, som var en modig, enkel och själf förvärfsduglig kvinna, gifte sig nu med honom. Det var dock för sent: fattigdomens och afhållsamhetens följder hade brutit honom och han dog ej ett år efter deras äktenskap.

Mest vägande äro dock allvarliga mäns vittnesbörd: att mannen visserligen — af etiska, estetiska eller erotiska motiv — kan nå fullkomlig könslig afhållsamhet men att detta ej hindrar honom att — ofrivilligt eller frivilligt — bryta mot renheten, som endast äktenskapet ger honom.

3) M. Beutler: *Gedichte.*

IV. Kärlekens urval.

1) I bilagan till *Barnets århundrade* del I finnes en mängd arbeten — af Darwin, Galton, Haycraft, Ribot, Gjellerup *(Arvelighed og moral)*, m. fl. — angifna öfver ärftlighetsfrågan. Bland lätt tillgängliga äro prof. S. Ribbings broschyr: *Med hvem får man gifta sig?*, liksom en utförligare skrift af den norske läkaren H. Dedicken: *Aegteskabsstiftelsen* och en artikel af densamme i Nordiskt Medicinskt arkiv 1903. I tal som skrift har doktor Dedicken länge varit en förkämpe för *läkarbetyg vid giftermål* och den ofvan nämnda tyske läkaren Alsbergs inlägg vid läkarkongressen i Kassel gick äfven ut på behofvet af en lag om friskbetyg som villkor för äktenskap. Bland exempel på hänsyn till släktet nämner prof. Ribbing huru i byn Tenna i Schweiz alla unga flickor, som där tillhörde de så kallade blödarfamiljerna, ingingo ett förbund att ej gifta sig för att sålunda utrota den fruktansvärda sjukdomen. En hvar torde känna enstaka exempel på ett liknande mod. Ett enda må anföras: en nittonårig flicka fick af den man hon

älskade veta, att han förspillt sitt hopp om en sund afkomma. Hon hade styrka att skiljas från honom, ehuru hennes kärlek var så djup, att den sedan gjort hvarje annan förening omöjlig. Inom den europeiska skönlitteraturen lär — utom Zola — W. Jordan *(Sebald, Die zwei Wiegen)* ha behandlat problemet, likaså André Couvreur i *La Graine* samt en del engelska författarinnor: E. Robin in *The open question;* Mona Cairn: *Morality of marriage*, Linn Lynton o. a.

2) Se *Folke Rehn* af Sigge Almén.

3) Walt Whitman: *Children of Adam*. (Se *Leaves of Grass*).

4) Se artikeln *Ellen Key och vårt nya århundrade* (G. H. S. Tidning 27 juli 1901) och *Ellen Keys tredje rike* af prof. Vitalis Norström.

5) »De medfödda anlagen hos ett barn,» skrifver professor Ehrenfels i ett bref, »äro viktigare för släktet än dess uppfostran. För denna senare — liksom för föräldrarnas egen lycka — är makarnas kärleksharmoni viktig. För *anlagen* däremot betyder det allt, att båda föräldrarna fysiskt och psykiskt äro väl utrustade, ty äfven om de skulle afsky hvarandra, erhåller barnet det oaktadt goda anlag, ehuru naturligtvis uppfostran genom oeniga föräldrar sedan motverkar anlagen. *Kanhända* skall det kunna bevisas som betydelsefullt för anlagen att alstringen äger rum under lidelsens värme. *Troligt* är att den individuella kärleken — som redan visar sig hos djuren — innebär någon ännu ej utredd fördel, efter som den, ehuru den utgör ett hinder för alstringen, dock kunnat såväl uppstå som bibehålla sig under kampen för tillvaron — hvilket ej varit möjligt, om fördelen icke öfvergått nackdelen. Men hvad man redan nu *vet* är: att släktets stegring beror på att de psyko-fysiskt mest sunda, starka och högt begåfvade bli de alstrande, men att däremot de illa utrustade allt mer — genom urval, egen fri vilja och lag — utestängas från alstrandet. Men som procenten af för alstring olämpliga män ännu är — och länge förblir — mycket större än samma procent bland kvinnorna, kräfver såväl släktets förökande i antal som dess *stegring i värde*, att — under en nu i sin varaktighet obestämbar öfvergångsperiod — engiftet *icke* uppehålles som den högsta sedliga form för könsförhållandet. För kvinnans personliga önskningar kommer alltid monogamien att vara idealet, emedan *hon* i denna form helt kan lefva ut sitt lif som könsvarelse. Men detsamma är ej fallet med mannen. Denne är af naturen danad att täfla med sina likar, ej om en enda men om flera kvinnor. Och för släktets stegring är det nödvändigt att kvinnan börjar inse det låga i att under engifte nöja sig med en ur alstringens synpunkt dålig man, liksom det själfviska i att genom engiftet för sig ensam behålla en ur denna synpunkt ypperlig man. I båda fallen beröfvas släktet dess rätt till det bästa blodet. Endast med en medelmåttig man blir monogamien sedlig. Den ypperlige mannen förfelar sin bestämmelse som könsvarelse om han endast gör en kvinna till mor, denna ena kvinna må vara huru god och

skön som helst. En sådan man tillhör många kvinnor, med villkor att han gör dem till mödrar för det kommande släktet. Man skall möjligen en gång bevisa att de makar, som älska hvarandra, alstra bättre barn än de, som ej göra det. Men man skall ej kunna bevisa att de män och kvinnor, som duga för monogamien, därför alstra de bästa barnen! Detta skulle nämligen innebära att endast då vore kärleken mellan en man och en kvinna äkta, när den bestämmer dem för monogami. Men denna sats strider tillsvidare mot all erfarenhet.» För den vidare utvecklingen af denna tankegång se *Politisch-anthropologische Revue*, första årgången (1902) och andra årgången, artiklarna: Zuchtwahl und Monogamie; Die Aufsteigende Entwicklung des Menschen; Entwicklungsmoral; Sexuales Ober- und Unterbewusstsein af prof. dr Christian Ehrenfels. Med hänsyn till det sätt på hvilket diskussionen i dessa ämnen plägar föras, torde böra nämnas: att professor E. ej endast är en känd vetenskapsman utan äfven lyckligt engift och familjefar. Det är således icke personliga erfarenheter, som fått uttryck i hans åsikt!

6) I vår litteratur har Ellen Idström i romanen *Thorild och Louise* behandlat ett liknande problem. Så äfven Helene Böhlau i en novell, *Muttersehnsucht* (Se *Sommerbuch*).

7) Se — utom Darwins arbeten — till exempel Geddes' och Thomsons *Evolution of sex;* Sicard: *l'Evolution sexuelle dans l'espèce humaine;* Bölsche: *Liebesleben in der Natur;* v. Hartmann: *Philosophie des Unbewussten;* Letourneau: *l'Evolution du mariage.* Geddes yttrar bl. a. att kärleksurvalet bland djuren kan visa sig så subtilt, så beslutsamt individuellt att det endast kan falla en pedant in att neka att det här är fråga om kärlek i ordets mänskliga mening.

8) En belysning af ett sådant urval ger t. ex. H. Driesman i *Kulturgeschichte der Rasseninstinkte.* Han betonar att ingen ras varit i stånd att skapa en kultur utan tillsats af främmande blod. Ingen ras kan intränga i en annans lifsåskådning och öfvertaga dess andliga odling annat än genom en verklig blodblandning. Resultatet af en sådan korsning blir beroende på beskaffenheten af blodet hos de olika raser, som på detta sätt träda i förbindelse med hvarandra. Förf. betonar betydelsen af den kvinnliga partens kvalitet, godheten af moderns blod. Äfven Chamberlain medger ju att en ädel ras uppstår genom förutgående korsning af skilda stammar men att korsningen sedan måste följas af sträng, länge fortgående inafvel, stundom uppfriskad genom nytt, men alltid befryndadt, blod. Driesman framhåller att den germanska rasen nu förlorar sin egenart, framför allt på grund af den germanska kvinnans instinktiva förkärlek för den »intressantare» romanska eller slaviska mannen.

Det faktum att en stark lidelse uppstår mellan genom härkomst eller samhällsställning vidt skilda personer, måste emellertid innebära att detta torde gynna stegringen af *släktet*, ehuru ej

rasens — eller engiftets — »renhet». Kärleksurvalets »brottslighet» kan ur denna synpunkt stundom vara omedveten släktförädlingsinstinkt. Driesman berättar att t. ex. under det fransk-tyska kriget många tyska kvinnor ur de högsta kretsarna hängåfvo sig åt de franska soldaterna, och han drager däraf den slutsatsen, att de voro offer för en naturdrift, som var starkare än alla sedliga och fosterländska känslor. Sydamerikanska kvinnor, födda i en förbindelse mellan en hvit och en inföding, visa likaledes en stark åtrå att ingå förbindelse med en hvit, alltså med en man af högre ras. De kunna för detta mål offra ära som förmögenhet, äfven om mannen i fråga är andligt och moraliskt förfallen.

9) Bland de nu otaliga skildringarna af denna konflikt står allt jämt *Et Besøg* af E. Brandes oöfverträffad, genom det på en gång individuella och klart typiska i ämnets behandling.

V. Rätten till moderskap.

1) I den utländska litteraturen är denna företeelse redan uppmärksammad och inom vår egen har Marika Stjernstedt i *Slätten* med mycken verklighetstrohet tecknat en sådan typ. I utlandets litteratur är den nu vanlig. Bland de mest betecknande är romanen *Der Geopferte* af dr Ella Mensch, där den nya kvinnans själftillräcklighet gör mannens olycka, samt Kiplings *Mörker*.

2) Ch. Albert *L'amour libre*.

3) Rosa Mayreder, uppsatser i *Die Zukunft* och *Die Zeit*.

4) Margaretha Beutler: *Gedichte*.

5) Senast har Elisabeth Kuylenstjerna i *Gungfly* skildrat denna nya kvinnotyp, som dock redan förut framträdt i den europeiska litteraturen som i vår egen, t. ex. genom A. Ch. Leffler, A. Agrell *(Ingrid)*, Harold Gotes dramer m. fl.

6) I *Theodora*, ett drama af Johan Bojer, där detta ämne behandlas, har han låtit en representant för kvinnosaken tala så, som en grupp dylika verkligen gjorde inför ett liknande fall i lifvet — något om hvilket Bojer emellertid var ovetande.

7) Se minnestalen vid 100-årsdagen af Fredrika Bremers födelse.

8) Ett betecknande uttryck för denna åskådning gåfvo två artiklar (i Svenska Dagbladet april 1903) om *Kvinnans bestämmelse* af märket Glaukos.

9) Se *Das Recht auf die Mutterschaft* af Ruth Bré. Där anföras en del uttalanden af fackmän. Mig obekanta men af fackmän påpekade skrifter i ämnet äro utgifna af Havelock Ellis, E. Laurent, A. Moll (*Conträre Sexualempfindung*) och ett anonymt arbete — *Der Conträrsexualismus in Bezug auf Ehe und Frauenfrage*, m. fl. *Die Verbrecher der Liebe* af Irma von Troll Borostyanski;

E. Asenjeff: *Tagebuchblätter einer Emancipirten; Halbthier* af Helene Böhlau; *Offener Brief* af Multatuli; *Demies Vierges* af Marcel Prevost må nämnas som några bland de många litterära skildringarna af könslifvets kraf eller förirringar.

I detta samband bör nämnas den nu (som självmördare) döde Otto Weininger. Enligt en artikel i *Die Zeit* har han i sin — af Strindberg nyligen prisade bok *Geschlecht und Charakter* — påstått att det manliga elementet (M.) och det kvinnliga (K.) hos alla individer finnas i ett bestämdt blandningsförhållande och ej endast i individen som helhet: nej, äfven hvarje cell har sin bestämda könsliga betoning. När t. ex. en man har $\frac{3}{4}$ M. och $\frac{1}{4}$ K. måste den kvinna, som för honom blir mest tilldragande, ha $\frac{1}{4}$ M. och $\frac{3}{4}$ K. Homosexuella bli de, som äga $\frac{1}{2}$ M. och $\frac{1}{2}$ K. En sådan naturbestämning kan, menar Weingarten — som flera nutida läkare och kriminalpsykologer — icke bli straffbar: en synpunkt, som justitiemordet på Oscar Wilde bidragit att fastställa. Weininger — som i kvinnan ser ett mycket lågtstående väsen — har ingen förhoppning om den sexuella kampens afslutning: ju mer K. en kvinna har, dess mindre förstår hon mannen och dess mer tjusar hon honom; ju mer han har af M. dess mindre förstår han kvinnan och ju mer tjusar han henne!

10) En del unga danska författarinnor — särskildt Edith Nebelong i *Gold* — hafva skildrat detta tillstånd. Edith Nebelong, Ella Hancke, Agnes Henningsen o. a. teckna i öfrigt än lifsgiriga, än lifsleda kvinnotyper af samma slag, som manliga norska och danska författare redan skildrat i mängd; så till exempel nyligen S. Nielsen i *Bark Franziska* och Nils Collet Vogt i *Harriet Blich.* I Danmark har Svend Leopold *(Den Store Eros)*, Knudsen-Hjortö *(Kraft)* och ännu andra börjat reagera mot den halfhet och tomhet, den låga synvidd och den dådlösa lifströtthet, som röjer sig i det erotiska lifvet och — som en naturlig följd — inom lifvet i öfrigt, hos en viss grupp af ungdom. Gudda Behrend har i *En Synderinde* skildrat den erotiska leken ur ett kvinnligt offers synpunkt. Samma reaktion har äfven börjat i Norge ehuru med den vanliga blindheten för skillnaden mellan nydaning och urartning. I *Staden* har hos oss Anna Branting påpekat huru utelifvet, flärden, nervspänningen medföra den erotiska osedlighetsjargon, som förleder till äfventyren: den jargon, enligt hvilken hvarje drift, hur stora sedliga makter den än kränker, blir »helig». Det är i de stora städerna, som den erotiska ofruktsamheten och den stora nevrosen hos kvinnorna fått sina yttersta följder af alkoholism, morfinism, kleptomani (se Dubuissons arbete om Parisdamerna i detta hänseende), i kvinnliga spelklubbar, »rök-akademier» och dylikt.

11) Laura Marholms skrifter voro i Tyskland i detta afseende banbrytande för en sundare uppfattning. Men sedan hafva andra kvinnor inom romanlitteraturen ofta behandlat samma ämne. Främst bland dessa står alltjämt Gabrielle Reuter med *Aus guter*

Familie m. fl. arbeten. *Sie* af Baronesse A. Falke hör till samma grupp. Bland nyare författare, som behandlat den ogifta moderns rätt äro — utom Sudermann med *Hemmet* — Helene Böhlau med *Das Recht der Mutter* och de redan anförda M. Beutler och (pseudonymen) R. Brée. I varnande riktning gå däremot Adele Gerhards *Pilgerfahrt* och Marie Sillings *Wandlungen*. Bland mig okända arbeten — men som må nämnas som bevis på huru lifligt frågan nu är uppe — äro Anni Lenz: *Mutter* (ett drama); Elsa Plessner: *Die Ehrlosen*; Marie Stahl: *Frauenehre*. En broschyr i ämnet är utgifven af Hugo C. Jüngst: *Die Furcht vor dem Kinde*. I Frankrike har frågan novellistiskt behandlats af Daniel Lesueur och andra, mig obekanta, författarinnor. Den har bland annat framkallat en skrift af Lydia Martial, *La femme intégrale*, där hon påyrkar hvarje sund kvinnas rätt till ett barn; Nina Carnegie Mardon har sammanfört medicinska och statistiska inlägg af Louis Frank, Dr. Keifer och Louis Maingie i skriften *Die Versicherung der Mutterschaft*. Grant Allen's, på svenska öfversatta, tendensnovell *The Woman who did* behandlar äfven den fria kärlekens och moderskapets problem. Men med dessa antydningar är på långt när ej allt uttömdt, som frågan framkallat af inlägg i skönlitterär eller artikel- och broschyrform. Ett sådant inlägg — *Der Schrei nach dem Kinde* — har äfven skett af *Inge Maria*, med stöd af Björnstjerne Björnson, hvilken sedan flera år varit en anhängare af den ogifta kvinnans rätt till barnet. Hennes dikt *Und du sollst fruchtbar sein* är äfven ett rop på denna rätt. Prof. G. Hermans arbete *Genesis* (som i fyra band behandlar *Sexualismus; Erotik und Hygiene; Bakchanalien und Eleusinien; Animismus und Regeneration*, synes — efter hvad det framgår af anmälningar — häfda modersrätten i samband med reinkarnationen.

Hvad Sverige angår, torde man från 1880-talet minnas huru Stella Cleve, tidskriften *Framåt* och A. Ch. Leffler blefvo behandlade, emedan de djärfdes påstå att kvinnan äfven ägde sinnlighet i sin natur, liksom Alfhild Agrell, då hon i *Ensam* visade att en ogift mor kan äga en hög sedlig ståndpunkt. Sedan ha en del af 1890- och 1900-talets författarinnor — såsom Harold Gote, Hilda Sachs, M. Rieck-Müller, Gudrun Wide, Gerda Wall, Gabrielle Ringertz, Ellen Wester, Elsa Lindberg — tagit sig rätten till sanning i detta ämne, liksom de redan nämnda Ellen Idström, Marika Stjernstedt, Elisabeth Kuylenstjerna. Om alla den norska och danska litteraturens inlägg i ämnet blefve här för vidlyftigt att påminna: Amalia Skram står, allt sedan *Constance Ring*, i första ledet såväl i fråga om uppriktighet som psykologisk styrka.

12) Då detta 1896 påpekades i *Missbrukad kvinnokraft*, tolkades det såsom önskan att göra alla unga flickor till — »barnpigor»! Sedan dess har emellertid såväl behofvet af utbildning för barnsköterskans kall som fördelarna af bildade barnavårdarinnor börjat bli insedda, liksom äfven nödvändigheten af en verkligt tidsenlig utbildning för hushållets uppgifter. Men mycket

mer omfattande kan kvinnans praktiska arbete bli och den bild af kvinnans värdeskapande makt, som Johan Bojer danat i *Moder Lea*, behöfver icke förbli ett ouppnåeligt ideal. Icke det i vår tid allt vanskligare stora jordbruket, men *småbruket* — förenadt med trädgårdar, bigårdar, hönsgårdar, mejerier, konservfabriker — kunde i dugliga kvinnors händer erhålla den största betydelse. Och några glädjande ansatser i denna riktning mana till efterföljd. Så väl torp som herregårdar stå nu i mängd tomma och erbjuda möjligheter för sådana företag, liksom för att på landet ordna stillsamma, smakfulla, billiga hvilo- och sommarhem — i motsats till de dyra, stillösa turisthotellen. Bildade kvinnor borde äfven i städerna skapa hotell, liknande de hemtrefliga *Hospizerna* i Berlin, Kristiania o. a. med de där i minsta enskildhet fasta prisen och de afskaffade drickspenningarna. Ett tredje område vore kooperativa och konstnärliga beklädnads- och hemdekorationsaffärer, i förening med arkitektbyrå och rådfrågningstimmar i smakfrågor. Huru betydelsefull redan en sådan landsbygden omfattande verksamhet — *Svensk Hemslöjds* — är, därom kan enhvar öfvertyga sig. Ett fjärde vore upprättandet af behagliga och goda nykterhetsmatställen: i Schweiz hålla kvinnorna på att reformera hela detta område. Vidare organisation af lifsmedelförsäljningen för att undgå mellanhändernas uppdrifvande af lefnadskostnaderna. Inom några andra, nu halft filantropiska områden, borde verksamheten kunna ordnas så, att den ej behöfde stödas af välgörenheten, till exempel arbetarbostäders organisation i städerna och deras utkanter. Sedan komma alla de företag, dem egen förmögenhet eller andras hjälp tills vidare måst bära: läsesalar, barnträdgårdar, slöjdstugor, samkvämsaftnar och dylikt, som behöfvas rundt om i landet, vid stora bruk, byar och järnvägsknutar, lika väl som i städerna.

Där vore just nu intet företag viktigare än att organisera en kvinnlig *hemhjälpskår*, med garanterad utbildning och sammansluten i en fackförening med bestämda lönevillkor, olika per dag- och aftontid; med en praktisk och prydlig arbetsuniform och med hela den organisation i öfrigt som — för arbetsgifvare lika väl som arbeterskor — skulle möjliggöra en god lösning af den nu hvar dag olidligare tjänarinnefrågan.

Öfver hufvud vore det äfven ur moderskapets synpunkt lyckligt om öfverklasskvinnans fackutbildning mera riktades mot olika grenar af det *praktiska* arbetet. Ty det är aftagandet af kroppsarbetet — hvilket ej kan ersättas genom sport — som till stor del framkallat nutidskvinnans ökade lidanden af moderskapet.

13) Genom Fredrika Bremer-förbundets undersökning har det t. ex. för en enda grupp af kvinnliga handelsbiträden i Stockholm visat sig att de flesta voro mellan 24—30 år och att deras löner ställde sig sålunda: att bland de undersökta 11 ha en årslön af mer än 1,500 kr.; 49 mer än 1,000 kr., men under 1,500; 67 hade från 800 till 1,000 kr., 54 hade 400—600, 29 hade 300—400, 13 hade 200—300! Och 33 kvinnor, det vill säga 8,7 procent af dem,

som besvarat frågan, hade en årslön under 200 kr., men dessa ha i regeln aflöning äfven i natura, det vill säga fri bostad eller kost, tvätt och läkarvård eller till och med alla dessa förmåner. Statistiken visade *att en tredjedel* af samtliga undersökta kvinnliga kontors- och handelsbiträden hade 600—800 kr. årlig lön. 83 af dem som svarat, hade 300—600 kr. och af dessa 83 hade endast 4 fri kost och bostad. Deras veckoaflöning blef sålunda lägst 5 kr. 18 öre, högst 11 kr. 35 öre! För fabriksarbeterskorna står saken så, att *flertalet* förtjänar mellan 6—8 kr. i veckan, ehuru andra finnas som tjäna dubbelt och mera.

Men hyror och öfriga lefnadskostnader i Stockholm äro nu sådana, *att hvarje lön, som där understiger 70 kr. i månaden, måste kallas en svältlön!*

VI. Frihet från moderskap.

1) Se Chr. v. Ehrenfels: *Die aufsteigende Entwickelung des Menschen* (i Politische-Anthropologische Revue, april 1903). Tankegången i sin helhet hvilar här på en af Darwins nu omstridda åsikter, som dock erhållit stöd genom den berömde hjärn-anatomen Bechterew (se *Bewusstsein und Hirnlokalisation* 1898). Åsiktens tillämpning på amningen är endast ett mitt eget antagande.

I detta sammanhang böra sådana fakta som att — enligt en uppgift från Wien — af döda dibarn tre fjärdedelar ej hade ammats af sina mödrar ihågkommas. En fransk läkare Lulaing har lämnat statistiska bevis för att dibarn dö i dubbelt större antal, då de ej ammas af sina mödrar. Han har undersökt inte mindre än 13,952 från fattiga hem stammande barn, för hvilka födelsehjälp sökts vid den stora kliniken Baudeloque. För barn, som uppföddes vid modersbröstet, steg dödlighetsprocenten blott till 14,24, medan den för sådana, som fingo di hos amma, uppgick till 31,29 och för »uppflaskade» barn ännu högre! Af de undersökta 13,952 barnen fingo blott 6,409 — inte hälften således — näring af sin mor. Orsaken härtill låg i de sociala förhållandena: mödrarna tvingas att gå i arbete kort tid efter barnets födelse och kunna därför inte ge dem bröst eller ens flaska själfva. Dr L. anser absolut nödvändigt att hvarje mor (som kan det) skall beredas tillfälle att ge sitt barn di i sex månader. För detta ändamål yrkar han att vårdanstalter upprättas.

Den ofvan anförda tyske läkaren Alsberg framhåller — som bevis på den könsliga urartningen — dels den tilltagande nödvändigheten af kirurgisk hjälp vid födelseakten, dels bröstvårtornas förkrympning, hvarigenom amning blir omöjlig. Förkrympningen åter orsakas dels genom kvinnornas eget förvållande, dels som följd af fädernas alkoholism.

2) Se *Missbrukad kvinnokraft* och en del af de mot denna broschyr riktade stridsskrifterna. Såsom några af de viktigaste in-

läggen i den nu pågående striden må nämnas prof. Möbius' lilla skrift *Der physiologische Schwachsinn des Weibes*, som framkallat en mängd motskrifter, nu senast två af dr Johanna Elberskirchen: *Die Sexual-Empfindung bei Mann und Weib* samt *Feminismus und Wissenschaft. Das Weib in seiner geschlechtlichen Eigenart* af medicinalrådet Max Runge — med motskrift af Marie Brühl: *Die Natur der Frau und Herr Prof. Runge;* artiklar af prof. Platter i *Die Zeit* om *Frauenstudium und Rassetüchtigkeit*, närmast föranledda af en långvarig egen erfarenhet vid Zürichs universitet, och meddelanden från Amerika, såsom dr A. Plötz' bok (1895) *Die Tüchtigkeit unserer Rasse und der Schutz der Schwachen* och mr Edsons redogörelse. Som commissioner of health i staten och staden Newyork, lämnade Edson i *North American Review* en dyster bild af hälsotillståndet bland de förmögna klassernas kvinnor i Förenta Staterna. Det viktigaste problemet för de amerikanska läkarna, skrifver han, måste för närvarande vara de bildade kvinnornas hälsotillstånd. Man har hittills inskränkt problemets diskussion till de medicinska fackskrifterna, men däri har man gjort orätt. Tillståndet är redan nu sådant att det allvarligt hotar den nationella utvecklingen. Antalet af i dessa klasser lidande kvinnor utgör redan 60,000; de till sådana lidanden uppväxande flickorna måste beräknas till 65,000. Det är redan ett typiskt fall att en vacker, ung, med rik skolutbildning utrustad flicka, som träder in i äktenskap, efter ett eller två barns födelse, undergår en fullständig förändring. Hennes utseende blir trött och släpande, hennes lynne dåligt och nyckfullt. Hon är sjuk, ej blott för tillfället, utan hon har framför sig långa år af lidande. Ett alltjämt växande procenttal af de amerikanska kvinnorna kan, med ett ord, ej längre fylla moderskapets funktioner. Enligt Edson — liksom enligt prof. Platter m. fl. — är det intellektuellt öfverarbete under uppväxtåren, som grundlägger denna svaghet, hvilken sedan tydligt framträder i äktenskapet. Man spårar också — enligt de amerikanska läkarnas förklaringar — hos de amerikanska kvinnorna en allt mera utbredd fruktan för moderskapet. Hos de bildade klasserna har denna fruktan sin orsak däri, att de känna sin fysiska svaghet och befara att de ej kunna genomgå smärtorna. Den amerikanska öfverklasshustrun tillgriper fosterfördrifning — genom massage — när skyddsmedlen förfelat sin verkan. Till detta kommer att de studerande kvinnor, som ingå äktenskap, göra detta vid en mycket senare ålder, än de, som ej idkat högre studier.

Ett senare inlägg är presidenten Roosevelts, som nyligen varnat sina landsmän för Frankrikes öde, Frankrike, som trots alla varningar icke vill afstå från sitt två-barnsystem. Detta spökar nu äfven för Förenta Staterna, där icke allenast äktenskapens antal gått tillbaka, utan äfven antalet födda barn. Under Franklins tid var medeltalet barn i en familj åtta; för tjugu år sedan var det fyra à fem barn på hvarje gift par, nu har det gått ned till tre. Skulden att äktenskapen gå tillbaka ligger, menar Roosevelt,

hos det kvinnliga släktet. I Europa finns det flera kvinnor än män, hvarför en bråkdel af kvinnorna helt enkelt måste gå ogifta, medan det i Amerika enligt senaste statistik finnas 953 kvinnor på 1,000 män ... — »Den omtalade amerikanska kvinnoemancipationen har», säger en annan författare, »utöfvat ett inflytande, som man för kort tid sedan icke var beredd på. Man har i Amerika gjort allt för att göra kvinnan till en självständigt tänkande och arbetande varelse, som icke behöfver mannens stöd, och resultatet har blifvit glänsande. Den amerikanska kvinnan är nu hemmastadd inom alla yrken, hon är läkare, jurist, köpman, professor. Och nu, sedan man gjort allt för att ställa henne i jämnbredd med mannen, handlar hon i fråga om äktenskapet som om hon icke vore kvinna.» Om man med dessa bilder från Amerika jämför en undersökning, som Lombroso gjorde inom en krets italienska kvinnor, där det däremot visade sig att: 1) äktenskap af kärlek, 2) tidiga äktenskap och 3) barn ansågos som villkoren för deras högsta grad af lycka, så framstår i bjärt belysning huru orimligt allt tal är om kvinnonaturens »oföränderlighet»! Det är i ljuset af dessa fakta — som stödas af statistiskt material — man bör se kvinnosakskvinnornas stolthet öfver »allt hvad kvinnor kunna bli i Amerika». Enligt en offentliggjord statistik fanns det för ett eller annat år sedan i Förenta Staterna 3,405 kvinnliga själasörjare, 1,000 kvinnliga advokater, 7,394 kvinnliga läkare, 787 kvinnliga tandläkare, 2,193 kvinnliga tidningsmän, 1,040 kvinnliga byggmästare och byggnadsritare samt 1,271 kvinnliga bank- och affärsmän. 946 kvinnor äro handelsresande, 324 likbärare, 409 elektriker, 45 lokomotivförare och eldare, 7 konduktörer, 21 stufveriarbetare, 31 bromsare, 10 packmästare, 91 klockare, 5,582 barberare och frisörer, 2 auktionsförrättare, 281 kådsamlare, 51 biskötare, 440 utskänkningsbiträden, 31 rullstolsskjutsare, 167 murare, 1,320 yrkesjägare och trappers, 85 borstare, 5 lotsar, 79 stalldrängar, 6,663 springpojkar och kontorsbud, 190 hyrverksägare, 196 smeder, 8 bleckslagare, 1,805 fiskare, 625 kolgrufvearbetare, 59 arbetare i guld- och silfvergrufvor, 63 stenhuggare, 2 automobilförare. Dessutom finnas kvinnliga kapplöpningsryttare, postiljoner, dödgräfvare, skarprättare, brandsoldater och så vidare! Rättvisan fordrar, att man tillika betonar alla vittnesbörd om huru den unga amerikanskan visar en mycket tidigare andlig mogenhet, ett starkare sinne för lifvets praktiska allvar, större självständighet och ansvarskänsla i sitt arbete, än den europeiska ungmön. Kompensationens lag visar sig äfven här; men det vunna torde dock ej uppväga det förlorade. En fransman, Delpon de Vissu, har i en afhandling nyligen framlagt sina iakttagelser från Amerikas kvinnliga värld. Han har framhållit att studielifvet vid högskolorna danar flickorna för celibat mer än för äktenskap, och genom öfverdrift såväl i studier som sport, skadar deras duglighet för moderskallet. Endast en tredjedel af dem som genomgått högskolorna, gifta sig men dessa äktenskap torde, menar han, i regeln bli varaktigare och lyckligare än andra. Han nämner emellertid ej huru många procent college-damer, som finnes på de 23,000 äktenskapsskils-

mässorna under 1902! Han omtalar vidare alla de självförvärfvande kvinnor, som i regeln gå ogifta eller som gifta allt mer bli barnlösa. Enligt dr Engelmans i Boston beräkningar äro mer än 20 af 100 gifta kvinnor ofruktsamma och detta gäller alla klasser: Lyxbegär och nöjeslust är en af hufvudorsakerna. Men äfven feminismen, som utvecklat klubblif och all slags yttre verksamhet, drar intresset från hemlifvet. Kvinnans urartning i Amerika visar — säger författaren — att den kvinnliga organismen icke kan uthärda manliga mödor och feminismen har därför ödat de krafter, som varit bättre brukade för rasens utbredning.

I samband härmed bör påpekas Cecilia Milow's nyss utkomna reseberättelse *Amerikanska skolor*, där hon betonar den där nu allt mer insedda faran af samskolan för flickorna under åldern 12—18 emedan de under täflan med gossarna öfveranstrângas. Den bot hon anbefaller — att för den åldern afbryta samskolan — torde dock ej vara den rätta. Valfrihet och individualisering af läroplanerna, öppenhet och omvårdnad i fråga om hälsotillståndet, kunde upphäfva farorna och dock bevara fördelarna af samskolan.

En engelsk författare, Mariott Watson, har behandlat den kvinnliga idrotten ur skönhetens synpunkt. Han har påminnt om huru bland de vilda folken, där kvinnan fysiskt belastas, äfven hennes sekundära könskaraktärer lida häraf, så att hon i allt liknar mannen — en erinran, som redan prof. Riehl gjort i *Die Familie*, där han betonat: att civilisationen särskiljer och delar, men råheten nivellerar. Det samma, påstår Watson, har fallet blifvit sedan flickskolorna ej blott ha försetts med gymnastiksalar, utan flickorna också uppmuntrats till cykling, fäktning, skjutning, fotbollspelning m. m. Öfverdriften vid allt detta har haft till följd att under den senaste generationen kvinnans typ märkbart ändrats, hvilket otvifvelaktigt beror på införandet af atletik och kroppsöfningar i det fria, medan den ej blott naturliga, utan också hälsosamma och upplifvande rörelsen, promenerandet, allt mer öfvergifvits. »Den moderna flickan skjuter i höjden, blir stor, plattbröstad och färglös. Hon har ej mer kvinnlighetens vackra kontur och mjuka linjer utan anpassar sig alltmer efter den manliga normen.»

Äfven ur andra synpunkter har man i England som Amerika riktat sig mot kvinnosporten. Sålunda heter det: »Hvarje ledig stund ägnas åt golf, hockey, gymnastikplatsen och klubben. Denna plötsliga förkärlek för atletiska öfningar gör den moderna flickan långsamt men säkert oduglig för det moderna lifvets vackraste sidor. Flickorna få ingen tid öfrig för sin andliga odling. De bli så småningom högljudda och kantiga, kunna ej tala om annat än sin idrott och sina klubbar samt mista allt förstående för andra sidor af det mänskliga lifvet. Detta är den sociala synpunkten, men lika viktigt är att betrakta saken ur den fysiska. En sådan sport som exempelvis fotbollspelet är alldeles olämplig för kvinnan. Rörelserna under detsamma äro för häftiga och förhårdna musklerna, hvilka ju hos en kvinna böra vara mjuka

och smidiga. Och lika stor är faran att vitala organ bli skadade under boxningen...»

För det fall att dessa omdömen komma att tillskrifvas den manliga svagheten för den tidigare kvinnotyp, som männen, litteraturen och konsten ägnat sin »kvinnodyrkan», så borde det amerikanska vittnesbörd ej kunna jäfvas, som framgått under diskussionen i Amerika om en manlig dräkt för kvinnorna. Där har nämligen framhållits att dräktens olikhet måste bevaras, ty redan nu äro gossars och flickors typer så lika, att hvarderas kön utan dräktolikhet svårligen kunde särskiljas!!

Det bör emellertid påpekas att inom den högsta klassen i Amerika vården om den kvinnliga skönheten är högt utvecklad och att resultatet äfven blir beundransvärdt. Där odlas äfven behaget genom en slags attityd- och dansstegsgymnastik, som lär påminna om buddistiska religionsceremoniers värdiga gratie! I denna klass är icke kvinnans förvärfsbegär samhällsfaran. Där blir hon »anarkisk» (se M. Watson *Nine:th Century*) genom ett gränslöst njutnings- och lyxkraf, som männens öfverarbete måste tillfredsställa och för hvilket moderskapet offras.

I norden har man en sporthatare, hvars opartiskhet lika litet torde kunna betviflas som hans auktoritet, nämligen Nansen. Han har angripit ej idrotten men sporten, emedan »rekordtäflingarna egga fåfängan, framkalla hälsofarliga öfverdrifter, ett från allvarliga arbeten afvändt intresse och ett från den verkliga naturglädjen i ensamheten bortvändt sinne» — en varning, som här må upprepas, ehuru jag redan vid olika tillfällen framhållit liknande synpunkter.

I fråga om de engelska kvinnornas olust för äktenskapet har man nyligen fått ett vittnesbörd till många andra i det tal Galton hållit i Londons antropologiska institut och som innebar ett genomarbetadt förslag till släktets höjande. Galton hade, med anledning af sitt förslag, samlat en mängd rön om kvinnors benägenhet för giftermål och funnit dem hågade dels att uppskjuta, dels att helt och hållet afstå från äktenskapet. Föreståndarinnan för en högre flickskola yttrade t. ex. — då hon tillfrågades om sina elevers senare lif — att en tredjedel af dem drog nytta af studierna, en tredjedel hade ringa eller intet utbyte af dem och den sista tredjedelen gjorde helt fiasko. På frågan hvad som blef af dessa förfelade existenser svarade hon kort och godt: »De gifta sig!» Galton framhöll att en ändring måste ske härutinnan. Emedan de bestående förhållandena i många fall äro hinder för äktenskap mellan högt utvecklade individer, är det nödvändigt att uppmuntran lämnas vare sig af staten, rika personer eller af föreningar. Bland de medel, som för detta ändamål böra tillgripas, nämner han särskildt bostadskolonier, där de unga paren kunde finna billigt husrum och dito kost, äfvensom att de borde få sig hemgifter tilldelade och i andra afseenden erhålla understöd.

Såsom svensk motbild till nyssnämnda engelska skolföreståndarinna kan anföras en svensk kvinnosakskvinna och doktor,

som förebrådde en annan dylik, att hon förlofvat sig just som hon slutat sina studier, i stället för att förbli ogift och göra gagn med sin examen. Den förlofvade utbrast slutligen: »Men det måtte dock i alla fall inte kunna kallas ett brott att gifta sig?» — hvarpå kom repliken: »*Jo, nära nog*» (!!).

Bland inläggen äro otaliga tidskriftsartiklar, till exempel Muirhead's (se *Int. Journal of Ethics* 1901) som företrädesvis vänder sig mot Ch. P. Stetson's bok *Women and Economics;* R. Pyke (i *Cosmopolitan* 1900 eller 1901), hvilken liksom Muirhead framhåller de psykologiska skälen för kvinnans aftagande äktenskapslust. I Italien har Ferrero i sin bok om det unga Europa allvarligt behandlat frågan om »det tredje könets» uppstående. (I Tyskland har Ernst v. Wolzogen skrifvit en novell med denna titel och Elsa Asenjeff *Aufruhr des Weibes oder das dritte Geschlecht.*) Ferrero menar att de könlösa arbetsbien bland kvinnorna komma att bli männens konkurrenter och en stark samfundsmakt genom intelligens, lärdom och arbetskraft, men ofruktbara, med förstenade hjärtan och sinnen, endast lefvande med hjärnan, medan de anspråkslösare kvinnorna fortsätta att föröka släktet — en arbetsdelning, som han på goda grunder anser farlig för de enskildas lycka, i lika hög grad som för släktets stegring. Det är på de anglosachsiska kvinnorna han framför allt stöder sina iakttagelser. Om Frankrike behöfde man ej ens tala — ty alla veta att befolkningens begränsning där blifvit en samhällsfara — såvida ej allmänna meningen i detta afseende vore den att kvinnornas frigörelse där intet betydde för frågan. Men då Leroy-Beaulieu — med stöd af Bodio och Nitti i Italien, Porter i Amerika, Marshall i England, Levasseur i Frankrike — för ett par år sedan visade: att i ett stort antal andra land, utom Frankrike, födelseprocenten äfven sjunker, då undantog han ej Frankrikes kvinnor från det inflytande, feminismen börjat utöfva, ett inflytande hvilket han betecknade som »en fruktansvärd fiende till folkökningen».

Och detta icke endast direkt, genom olust för äktenskap och moderskap, utan äfven indirekt, genom gammal-feministernas brist på syn för kvinnofrågans samband med alla andra sociala frågor. Intet visar detta bättre än deras ställning till skyddslagar för de kroppsarbetande kvinnorna. Man öppnar ingen årgång af någon europeisk tidskrift i hithörande ämnen, utan att under de senare åren finna artiklar om fabriksarbetets faror för kvinnorna själfva och för det nya släktet. Men detta har ej hindrat kvinnosakskvinnan af den äldre typen att fanatiskt motsätta sig dessa skyddslagar, hvilket äfven skett från den yttersta vänstern t. ex. *La Fronde* i Paris. Beaktansvärda inlägg här i norden i denna fråga äro nu senast Hedvig Gebhards artiklar (i den finska tidskriften *Nutid* 1903) och Emilia Broomés referat (i *Social Tidskrift* 1903) af det engelska arbetet *The Case for the factory acts.*

I Tyskland äro nu de yngre kvinnosakskvinnorna — dr Käthe Schirmacher, dr Helene Stöcker, Alice Salomon o. a. — ifrigt verk-

samma såväl för skyddslagar för ogifta och gifta kvinnor, som för samhällsskydd åt ogifta och gifta mödrar.

Äfven skönlitterära författare ha ställt horoskopet för det 20:de århundradets kvinnor och särskildt Marcel Prevost har framhållit att för hvarje kvinna, som når ett manligt yrke, måste räknas en urspårad man. I fråga om själfva förhållandet mellan könen torde, menar han, galanteriet allt mer försvinna och kvinnorna komma att dölja sin kärlek — när de känna någon. Enär männen och kvinnorna bli hvarandra allt likare i afseende å vanor och yrken, är det sannolikt att äktenskap skola ingås vid hvilka känslan spelar endast en obetydlig roll; men dessa äktenskap kunna icke förty bli hjärtliga och räcka länge: makarna äro då två kompanjoner, förenade genom en ömsesidig aktning och ett välförstådt intresse. Hustrun skall bli mer omtänksam och egoistisk, ty hon ledes ej längre af lidelse, som ju förutsätter själfförsakelse och blindhet. 20:de seklets kvinna blir en allt mindre öm moder. Detta faktum kan redan iakttagas hos engelsmännen, hvilka säkert stå de kommande sociala förhållandena närmare än den latinska rasen. Den husliga härden blir mindre varm och mindre sluten inom sig. Barnet skall skynda att öfverge den, så snart det utom hus kan förskaffa sig frihet och penningar. Betydelsen af begreppet »ära» skall hos kvinnan småningom ändras. När kvinnorna bli verksamma i offentliga kall, utvecklas hos dem känslan af ansvar och en djupare insikt om hederns verkliga betydelse. De skola börja taga sitt gifna ord på allvar. De skola bli samvetsgranna i penningaffärer. Men samtidigt skall aktsamheten om hvad de nu anse som sin »ära» minskas. Att vara passionerad i kärlek skall anses löjligt: men man torde i stället ursäkta en intelligent och verksam kvinna, om hon tillåter sig en eller annan öfvergående fantasi. Betydelsen af den gåfva, kvinnan ger när hon öfverlämnar sig åt en man, skall bli mindre. Ty till grund för den nuvarande betydelsen af detta ligger den erkända sociala åtskillnaden de båda könen emellan — och det är just denna åtskillnad, kvinnorna nu arbeta på att utplåna. Alltså: vida större intellektuell vakenhet med en lifligare kärlek för oberoende; mindre passion och mindre skamkänsla; ett vaket sinne för personliga intressen, en förnuftig egoism, som likväl ej skall utesluta en varaktig sympati för mannen; mindre tjusande behag och mera själfmedvetenhet; mindre ömhet och mera förnuft...»

Det finnes personer, som mena att allt detta rör Amerika eller Tyskland, Frankrike eller England — bara icke Sverige! Men när samma orsaker hos oss varit nog länge verksamma, då komma de ofelbart att äfven här få samma följder. Det torde således kanske vara skäl att låta varna sig af andras exempel, innan de olyckliga följderna kommit?! Det saknas dessutom ej företeelser, som tyda på att faran närmar sig äfven vårt land. I uppsatsen *Nymalthusianismen* (Statsvetenskaplig tidskrift) framhåller t. ex. prof. Fahlbeck att äfven i Sverige två-barnssystemet, till och med på lands-

bygden (särskildt Gotland) tillämpas. Han påstår att ett lands folkmängd, oberoende af dess storlek, efter 111 år skulle blifva lika med 0, om tvåbarnssystemet började tillämpas i hela dess utsträckning. Sverige har, näst Frankrike, den relativt lägsta födelsesiffra af alla europeiska land. »De två länderna ha dock på olika vägar kommit till denna ståndpunkt, i det man i Frankrike inskränkt fruktsamheten, men i Sverige äktenskapens antal, som här — näst Irland — är det lägsta i Europa, framför allt på grund af ofördelaktiga förhållanden vid vårt lands inträde på världsmarknaden. Skadan är sålunda hos oss icke ohjälplig, i synnerhet som i vårt land fruktsamheten inom äktenskapet är större än Väst-Europas medeltal, äfven om Frankrike frånräknas.»

Men en hvar vet att kvinnans vilja att »för egen del lefva lifvet,» äfven i vårt land allt oftare medför att hon undandrar sig moderskapet. Och därför må här anföras hvad prof. F. i detta sammanhang yttrar: »Det är kvinnan, som bär moderskapets börda och äfven sedan under den första tiden har det största besväret med barnens vård och uppfostran. Så länge hennes ställning i familjen och samhället enligt sed och lag var mera bunden, och mannen äfvenledes enligt tidens åskådningar hänsynslöst pålade henne moderskapets börda, fann hon sig utan knot däri. Men häruti har skett en stor förändring, som likväl ännu långt ifrån är afslutad. Kvinnorna inom de högre klasserna vilja alltmer själfva råda öfver, huru ofta och när de skola blifva mödrar; samtidigt verkar hos männen hänsynen för hustrurnas önskan i detta fall allt starkare. Denna rörelse, ehuru tills vidare inskränkt till de högre klasserna, går som allt dylikt efter hand öfver till hela folket. Detta är framtidens, men icke en aflägsen utan en mycket nära liggande framtids, hämsko på fruktsamheten. Denna kommer i följd häraf att starkt sjunka och faran är endast, att fallet blir för stort. Ty så gick det i gamla Rom. Kvinnorna uti den högre klassen undandrogo sig där till sist alldeles att föda barn. Och till den punkten har man redan hunnit ibland *the upper ten thousands* i Förenta Staterna, hvarest fosterfördrifningen blifvit vanligare än barnsängarna. Kvinnorna äro i allmänhet tvåbarnssystemets ifriga anhängare, sedan detta en gång blifvit kändt.» Samma uppfattning erhöll äfven uttryck under en diskussion om malthusianismen i Statistiska föreningen, där det påpekades: att omkring 1880-talet såväl födsel- som giftermålssiffran sjönk, antagligen i samband med den då låga guldproduktionen. Men medan på 1890-talet såväl guldproduktion som giftermål ökades mycket starkt, hade dock födelseantalet i Europas alla land aftagit starkare än någonsin förut.

Dessa citat äro ej afsedda att utgöra något inlägg för eller emot nymalthusianismens berättigande, utan endast att visa, att feminismens kraf på frihet från moderskapet kan innebära faror, som måste beaktas. Männens nu allmänna klagan öfver hustrurnas sjuklighet borde äfven framkalla en del slutsatser, icke endast i fråga om verkan på kvinnans nervsystem genom deras nutida täflan

med männen vid förbrukning af alkohol och tobak, utan äfven i fråga om den frivilliga barnlösheten. Å andra sidan måste man, hvad Sverige angår, ännu med professor Wicksell betona det för folket farliga i att sätta stora barnaskaror till världen. Det är den stora emigrationen af de män, hvilka icke hemma i Sverige erhålla ett arbete som möjliggör äktenskap, som här vållar äktenskapens ringa antal och därigenom den ekonomiska nödvändigheten för så många kvinnor att till hvad pris som helst förtjäna sitt uppehälle. Och det vore bättre om fem kvinnor erhölle tillfälle att få föda två barn hvar, än att en föder tio men de fyra alldeles måste afstå att föda några! Innan våra näringskällor bättre upparbetats torde folkökningen i vårt land ej behöfva bli mycket större än den är, endast mycket annorlunda fördelad.

3) Den gamla åskådning, som på könsfrågans område stiftat så mycket oreda, att könsskillnaden endast skulle vara lokal, blir mer och mer omstridd. Allt oftare bekräftas den mening, som endast intuitivt uttalades i *Missbrukad kvinnokraft*, en mening, som emellertid blir en nödvändig följd af en monistisk lifssyn. För den, som intresserar sig af en vidare utredning, må påpekas Haveloch Ellis arbeten: *Man and Woman* och *Evolution of sex* samt än mera Geddes och Thomsons *Evolution of sex*. De senare göra gällande att könet bestämmer hela individens fysiologi; att de afvikelser i lefnadssätt, som könsskillnaden medfört, långt ifrån äro tillfälliga utan djupt organiskt begrundade; att könskaraktärerna, i egentlig mening, endast äro en koncentration och illustration af ett *hela individen genomgående tillstånd*. »Kvinnan är ej kvinna endast i en del af sin varelse utan alltigenom», säger en annan författare. Icke mannens förtryck således utan bådas natur har afgjort den arbetsdelning, som därför i det stora hela varit och måste förbli den bestående. En kvinnlig författare (i *Frauenrundschau*) har nyligen visat det ohållbara i Ch. P. Stetsons teori: att nutidsmänniskans sexuella hyperthrophi hos kvinnan uppstått genom behofvet att behaga — eftersom hon måste lefva af sina könsfunktioner som parasit på mannens förvärf — och att hon sedan gifvit sönerna detta stegrade könsbehof i arf! Mot detta framhåller F. R. att hvarken kvinna eller man företer någon allsidig variabilitet; att de visserligen ha egenskaper gemensamma — och äfven kunna utjämna skillnaden mellan sina prestationer — men att de dock i det hela af naturen anvisas till en differentiering i sin verksamhet och att det ej är kvinnans historia, som afgjort hennes organisation, utan omvändt. Den del, själen har i en funktion, äger stor betydelse för funktionens förmåga att modifiera organismen. Och som kvinnan på ett helt annat sätt än mannen tages i anspråk af fortplantningen, har denna funktion således afgjort hennes väsens olikhet med honom. Det blefve en obotlig skada för mänskligheten om kvinnan förlorade finheten i det sympatiska (= vegetativa) nervsystemet... »som nästan besitter en slags tankekraft». Detta dunkla förnimmande är starkast hos kvinnan; det gör henne till somnanbul och ger hennes sympati och antipati dess snabba

säkerhet. Genom detta är kvinnan närmare förbunden med naturen och med släktet. Ty denna snabbare känslighet, denna instinktens större finhet, tjänar naturens stora syfte, lifsskapandet, och får därför icke gå förlorad. Emedan denna starka, undermedvetna, nervösa verksamhet — jämte öfriga, för kvinnan egendomliga, fysiologiska funktioner — taga krafter från hennes hjärna och muskler, måste hon, i genomsnitt, bli mindre intellektuellt och fysiskt uthållig än mannen. Därför skadas hon äfven djupare af fysisk som psykisk öfveransträngning. Hennes förvärfsarbete innebär således i lika hög grad som hennes parasitlif faran att hon skall frambringa ett nervöst, könsligt öfverretadt och obehärskadt släkte» . . .

4) Det typiska — i Europa som Amerika lika uppmärksammade och redan en skola bildande — förslaget i denna riktning har gifvits af amerikanskan Ch. Perkins-Stetson i hennes ofvan bemötta bok *Women and economics*. Tankegången där är den att, när de sexuella relationerna blefvo ekonomiska, krympte kvinnans andliga och kroppsliga kraft och denna kan ej återvinnas förr än hon åter blir självförsörjande. Den moderliga vården om afkomman har dessutom varit ofullkomlig och bör ersättas af statslig vård — såväl för kvinnans egen kraftutvecklings och oberoendes skull som för barnens. Ty dessa böra ej bli individuella utan tidigast möjligt sociala varelser. Mor och far betala hälften hvar till anstalten där fackutbildade sköta barnen, som stundom aflägga besök i hemmen. I en framtidsbild *(Oesterreich 2020)* föreslås att, när de verkliga mödrarna ha ringa moderlighet, barnen lämnas åt så kallade valmödrar, som bli dem i mors ställe, medan de alltjämt skötas i anstalter, där 100 barn, mellan 1—6 år, borde ha 12 vårdarinnor. Inom vårt land har statsuppfostringstanken blifvit antydd i *Det heliga arfvet* af Harold Gote och — som öfverallt — från socialistiskt håll. Så till exempel i en artikelserie af Viktor Larsson i *Hallandsposten* och på ett möte i Folkets Hus i Stockholm, där en ung talare — under en diskussion om äktenskapet och den fria kärleken — yttrade: att väsentliga invändningen mot att upphäfva det förra ju vore att detta skulle skada barnen. Men han ville aflägsna det hindret genom att sända samtliga barn till gemensamma barnhus. »Utvecklingen», menade han, »tyder på att den fria kärleken allt mera vinner insteg, i synnerhet om man ser på arbetarnas klass, där det inte är sällsynt att man och kvinna, förenade i ett dylikt 'Stockholmsäktenskap', ha arbete på hvar sitt håll om dagen och barnet under tiden är öfverlämnadt åt någon gammal kvinna.» Åtskilliga utopiska framtidsbilder af det nya samhället upptaga samma plan.

5) Se i detta afseende vittnesbörden i Adele Gerhards och Helene Simons betydelsefulla arbete *Mutterschaft und Geistige Arbeit*. Det innehåller utsagor från en mängd, på olika andliga områden verkande kvinnor, som nästan alla bekänna att — i djupare mening — konflikten mellan deras andliga produktion och moderskapet visat sig olöslig.

6) Gabor Falk: *Die Frau in der Kunst.*

7) Se *Das Weib und der Intellectualismus.* Oda Olberg är tysk doktor men gift i Italien. Ej blott som maka utan äfven som mor har hon erfarenhetens rätt att bli hörd.

8) Karl Jentsch *(Sexualethik, Sexualjustiz, Sexualpolizei)* och hans meningsfrände Siebert *(Moral und Sexuelle Hygien)* lära sålunda anse att endast i öfverfolkade land — och med villkor att grannarna göra detsamma — kan en inskränkning af fruktbarheten bli gagnande. Doktor S. Stall (hvars bok *Äktenskapets etik och hygien* nu i svensk öfversättning utgifvits af biblioteket *Puritas*) lär vara motståndare till nymalthusianismen. Däremot lär t. ex. den berömde tyske nationalekonomen prof. A. Wagner (*Agrar- und Industristaat*) vara anhängare af tvåbarnssystemet. En annan författare (Hans Ferdy) skrifver om *Beschränkung der Kinderzahl als sittliche Pflicht*, medan doktor W. Hellpach i Heidelberg påstår att kvinnan som mannen skadas af skyddsmedlen, såväl genom deras fysiska som deras psykiska verkningar; att afhållsamhet för ett par sunda makar är lika skadlig och att således — oberoende af såväl etiska som religiösa skäl, dem han alls ej betonar — äfven den inskränkning, som är förenlig med nationens väl, d. v. s. den till fyra barn, icke öfverensstämmer med de enskildas välfärd. Doktor J. Urban's skrift *Die Stimme eines Rufenden in der Wüste* uppställer de strängaste kraf på *äktenskaplig afhållsamhet.* Den i Tyskland kände författaren i sociala ämnen, prof. Werner Sombart, förklarar — med anledning af Lilly Brauns utmärkta arbete *Die Frauenfrage* — att hennes optimistiska syn på kvinnans möjlighet att vara på en gång arbetsmänniska, mor och intagande kvinna strider mot all rimlighet. Ty släktets uppehållande kräfver att alla gifta kvinnor mellan 20—40 få ett barn hvartannnat år; kvinnans intellektuellt aktiva verksamhet skadar dessutom, menar han som Möbius, det känslofullt-passiva tillstånd hos henne, som är släktets bästa jordmån; hennes yrkesarbete slutligen blir för hennes tjusningsmakt lika farligt som moderskapet. Han anser således konflikten olöslig mellan kvinnan som könsvarelse, som mänsklig personlighet och som skönhetsskapelse. Slag i slag komma således skrifter för och mot begränsningen af barnantalet, allt efter olika etiska och nationalekonomiska synpunkter. Medan den ene t. ex. bevisar Frankrikes snara undergång genom tvåbarnssystemet, visar den andre på dess rikedom, arbetskraft och obetydliga emigration såsom detta systems lyckliga följder. Enhvar vet huru djupt denna fråga sysselsätter Frankrike självt och Zolas *Fécondité* är endast en bland de många skrifter denna fråga där framkallat. I annan mening än George Sand tog orden, »har, säger en fransman, äktenskapet blifvit prostitution: nämligen genom att bli ofruktbart som denna.»

9) Haveloch Ellis har sålunda — som resultatet af en undersökning om Storbritanniens andliga stormän — funnit att de flesta af

dessa utgått ur familjer med många barn och att flertalets mödrar varit öfver 40 år, då de födde geniet bland sina barn. Mot detta strider åter prof. Axenfelds undersökning att tre femtedelar af alla genier varit förstfödda. Från Sverige skulle en undersökning i detta fall troligen bekräfta Axenfelds mening. Guyau åter påstår att hälften eller t. o. m. $\frac{3}{4}$ af alla genier äro utgångna ur talrika familjer och att de själfva stundom varit det tionde eller tolfte barnet. Till denna synpunkt lägger han de högre stående rasernas behof af folkökning för att hålla kulturen uppe mot den asiatiska invasion som förestår.

VII. Samhällsmoderligheten.

1) Vid nordiska kvinnosaksmötet i Kristiania (juli 1902) afsjöngs följande kantat af fröken Gina Krog:

Solo:

Ve, Vinternatsmørke og Havbølger sorte
og Stormenes Hvin!
Af Angstens aabnede Porte
det stirrer med Dødningegrin. —

Duett:

Ve! Slægten, som fødtes af Kvindens Skjød,
Den famler i Mørke, i Brøde, i Nød,
Og Hjælpen ei kom fra Mandens Hjerne!
Et Isstraaleblink, en skydækket Stjerne!
Hvert Løfte er dødt,
hvert Haab er forødt,
usalig de Liv, som har Jordslegter født!

Kör:

Bøi Hodet stille — dødsstille og lyt:
Naar Mørkret er fuldbragt, der toner et Bliv.
Naar Angst er fuldkommet, da spirer der Liv.
Da fødes der nyt.
Af Kvindernes Sjel fødes Slegten paany
og døbes af Aanden med Ild og Ord!

Duett:

Hvad Lysglimt af Haab over natlig Jord!
Hvad Løfte om Lyssseklers Nytaarsgry!

Solo:

Livsaligt at lytte til Aandernes Sang,
nu viger Rædslernes sorte Hær.
Hør Orgelbrusen blir Stormens Klang
og Harpestrengstoner Bølgernes Gang!

Kör:

Løft Hodet og se! *Se mod Dagningens Skjær!*
Aanden er evig. Messias er nær.

(Kursiveringen gjord här.)

Om än denna kantat utgör en höjdpunkt i den kvinnliga öfverskattningen af kvinnan, så hör man dock inom gammalfeminismen alltid samma ton ljuda. Fred, frihet, rättvisa, lycka kunna endast komma genom kvinnan — och detta försäkras äfven vid sådana tillfällen, där kvinnor nedtysta obehagliga meningar, täfla om makt och erkännande, intrigera mot afundade meningsfränder och föra en bitter fejd mot sina motståndare!

Ett färskt bevis är det undermineringsarbete, som pågår mot *Nutid*, emedan den *opartiskt* tagit del i det af Rolf Lagerborg i *Euterpe* framkallade meningsutbytet om den fria kärleken.

2) En i detta fall talande siffra är att — medan på slagfälten hundratusenden af Preussens män offrats — ha under åren 1816—1875 ej mindre än 363,624 af dess kvinnor dödt i barnsäng.

3) Bland betecknande bevis i fråga om detta hastiga uppflammande är en statistik, som visar huru antalet af de i Stockholm på stadsfullmäktige röstande kvinnorna från att 1886 ha varit 3,6 proc., 1887 steg till 11,5 proc. — efter agitation af Fredrika Bremerförbundet och Gift kvinnas äganderätt (däribland ett af mig hållet föredrag i Wallinska skolans lokal). Redan året därpå sjönk emellertid siffran till 6,2, och slutligen till 1,5. Så — efter ny agitation — steg den åter till 6,1; sjönk så åter till 1,4 för att, efter ny agitation, 1902 stiga till 10,1, vid hvilken siffra antalet 1903 lär ha förblifvit.

4) Se Torpedo under arken i *Tankebilder*, första delen.

5) Det är i detta afseende ett glädjande tecken att — på förslag af föreståndarinnan i Stockholms nya Samskola, Anna Whitlock — Stockholms flesta flick- och samskolor nu sammanslutit sig om för skolornas åttonde klass och för gymnasieafdelningarna afsedda sociala föreläsningskurser. Äfven Stockholms kvinnliga seminarier — med undantag af obskurantismens sköldborg, det Södra folkskolelärarinneseminariet — ha anslutit sig till saken. Föredragen hållas en timme i veckan och omfatta: Kommunallagstiftning; Fattigvårdslagstiftning (Stockholms stads fattigvård samt under den sorterande inrättningar); Den enskilda välgörenheten (F. V. O., Frälsningsarmén m. m.); De fattigas barn (barnkrubbor, barnbespisning, arbetsstugor, förströelser, skollofskolonier, feriebarn); Barnavård (»Mjölkdroppen», barnhuset, barninspektion, barnsjukhus m. m.); Folkbildningsarbetet; Industrialismen; Egna hems-frågan; Den svenska kvinnorörelsens historia och den svenska kvinnans rättsliga ställning.

I Holland finnes redan en social högskola för kvinnor med ettårig teoretisk och ettårig praktisk kurs. Äfven i England och Amerika undervisas i samhällslära vid kvinnliga läroverk.

6) Denna nödvändighet har bland annat fått uttryck i Ågot Gjems-Selmers *Et Hjem før Mennisker*, där det sålunda yttras: Intet förhållande kan lefvas helt, utan att vi äro helt med i det själfva, med alla våra krafter i utveckling. Men huru äro äktenskapen? Lyser

det af dem? Locka de människorna, alla dessa hermetiska fabriker för nedläggning af kvinnoindividualiteter, dessa industriella fortplantningssällskap för släktets bestånd, där all andlig drifkraft skall besörjas af männen allena?... Dessa hustrukvinnor och gifta damer lefva endast för sin kvinnliga uppgift. Därför ledas såväl ungdomen som männen vid dessa enfärgade, grå hem — de vilja dit där personligheten lyser... Ett hem för människor, där personligheter skola växa raka och lifsglada, *måste slå upp alla fönster mot solsidan:* det individuella lifvet måste där stråla och värma... I sådana andligt vakna människohem, där kvinnorna få lefva sitt lif de också, skola ungdomen och männen vilja vara hellre än på något annat ställe i världen...»

7) Bland litteraturens skildringar af barnlidandet och barnasjälen må främst nämnas Dickens, särskildt med *Dombey et Son* och *Oliver Twist*, samt George Eliot. Bland nyare engelska märkes den anonyma *Autobiography of a child.* Vidare Daudet's *Jack* och m:me Daudet's barnskizzer. Bland nyare tyska Wildenbruchs *Kinderthränen;* Hauptmanns *Hannele;* Lou Salomé: *Ruth* och *Im Zwischenland;* Wassermann: *Moloch;* Emil Strauss: *Freund Hein* — en plågad skolynglings självmordshistoria; Hartwig: *Schnockelchen.* Enastående är Robert Saudek med *Drei Bühnendichtungen der Kinderseele.* Likaså skildringar från deras egen barndom af Jules Vallès: (*L'Enfant,* första delen af hans självbiografi); Strindberg, Tolstoy, George Sand, Daudet, Anatole France m. fl. Inom nordiska litteraturen, Kielland: *Gift;* K. A. Tavaststjerna: *Lille Karl;* G. af Geijerstam: *Boken om Lillebror;* Karin Michaëlis: *Barnet*; Carl Ewald: *Min lille Dreng* m. fl.

8) Ensamt i Preussen hade under 1800-talets sista år i medeltal 57 barn om året tagit lifvet af sig af fruktan eller ånger, skam eller sorg! Vissa kloster- och barnhems- samt lärar- och lärarinnemisshandlingar äga former, som kunna kallas djäfvulska, liksom barnarbetet flerstädes gör barndomen till en för hela lifvet ödeläggande tortyr. Den italienske kriminalisten Ferriani har utgifvit en bok om *I drammi dei Fanciulli*, dramer i hvilka särskildt skolfasan spelar en stor roll. Utom detta arbete har han åt barnens själslif ägnat flera andra verk: såsom *Minorenni deliquenti*, *Nel mondo dell infanzia* och slutligen *Deliquenza precoce e senile*, där han anför flera fall af barns grymhet, som stått i *omedelbart samband* med de råheter och den kroppsaga, man låtit barnen själfva undergå. Annorstädes har han uppvisat hvilken stor procent af grymma och samhällsfientliga individer som utgöras af — i sin egen barndom och ungdom misshandlade — barn, en erfarenhet som nu senast fallet Dippold bekräftat.

I detta samband anbefalles två små skrifter: (*Frauen-Rundschaus* förlag, Leipzig) Adele Schreiber: *Kinderwelt und Prostitution* samt dr jur. Frieda Duensing: *Die Verletzung der elterlichen Fürsorgepflicht.*

Hvad barnarbetet äfven i de land, där man anser sig längst hunnen i arbetets humanisering, ännu kan innebära, detta har bland annat framgått ur en amerikansk uppsats om barnslafveriet i Amerika. Man har räknat ut att i söderns väfverier arbeta minst 20,000 barn i åldern under 14 år. Ensamt i Alabama sysselsättas 12,000 barn eller något öfver 7 procent af samtliga arbetare. I Georgia är antalet barn under 12 år, som arbeta i fabriker, 12 proc. af vuxna arbetare och i Sydcarolina är det öfver 9 proc. Ett flertal af dessa stackare äro endast 5 à 6 år, fastän de gå under rubriken »under 12 år». Således sändas små barn i tusental till söderns fabriker till 12 och 12½ timmars arbete för en lön, som växlar mellan 37 och 45 öre om dagen!

Men rundt om i världen finns liknande och värre sakförhållanden mot hvilka endast *absolut förbud* för allt fabriksarbete af barn under aderton år kan hjälpa.

Den uppfostringsmetod, genom hvilken föräldrar och lärare kunna misshandla barn till döds, kommer ej att upphöra förr än samhället *straffar hvarje af föräldrar som lärare utdelad kroppsaga* mot ett barn öfver tre år. Detta yrkande, som nu kommer att kallas vanvett, är — om ett eller par hundra år — lag, sedan människorna insett att hvarje bruk af fysiskt våld är en moralisk svaghet hos uppfostraren liksom att fruktan, enligt Kants innehållsrika ord, har pathologiska, aldrig moraliska verkningar.

VIII. Fri skilsmässa.

1) För de yngre torde kanske en erinran behöfvas om dessa striders väsentliga moment: Ibsens *Dukkehjem* och *Gengangere;* Ch. Kroghs *Albertine;* Kiellands samhällssatirer; Hans Jaegers *Fra Kristiania-Bohêmen*, Garborgs *Mandfolk* och *Hos Mama* å ena sidan och polemiken om alla dessa å den andra. Björnsons föredrag om *Engifte och månggifte;* på senare tider prästerna F. Klaveness samt Th. Klaveness (*»Mor» af Whist* samt *Drift*, *Förälskelse*, *Kärlek*) samt Christian Collins inlägg i samma riktning som dessa mot den moderna litteraturens — särskildt Gunnar Heibergs — »osedlighet» och för engiftesmoralen. I Danmark ha bland andra G. Brandes å ena, H. Höffding å den andra gjort inlägg i striden som där dock icke haft den skärpa som i Norge. I Sverige och Finland var det särskildt Strindbergs *Giftas* och Gustaf af Geijerstams sedlighetsföredrag samt *Erik Grane;* Tavaststjernas *Barndomsvänner* och Knut Wicksells föredrag om *Prostitutionen* och om *Äktenskapet*, som på 1880-talet uppflammade striden. Den framkallade skrifter af lektor Personne: *Om Strindbergslitteraturen;* af professor S. Ribbing m. fl. mot Wicksell (besvarade i broschyren *De Sexuella frågorna*); af Eva Fryxell och andra.

2) Ett enda exempel talar. En landtpräst bekände sig från sin egen predikstol skyldig till äktenskapsbrott. Men hans hustru

var af en missbildning oförmögen till äktenskap och han hade därför i 12 år lefvat i celibat, innan han bröt sin trohet. Som de i öfrigt voro lyckliga, hade han ej velat bruka sin lagliga rätt att skiljas.

3) Se t. ex. *Aegteskabsstiftelsen* af doktor Henrik Dedicken. Hans slutomdöme som psykiater är att, ur den själsliga sundhetslärans synpunkt, skilsmässa är att föredraga framför de lidanden ett olyckligt äktenskap innebär. En inblick, sådan som denna bok ger, i den psykiska och fysiska misshandling äktenskapet nu möjliggör, bevisar att det alltjämt ej finnes någon öfverdrift i J. S. Mills ord: The law of servitude in marriage is a monstrous contradiction to all the principles of the modern world and to all the experience through which these principles have been slowly and painfully worked out... Marriage is the only actual bondage known to our law: There remain no legal slaves, except the mistress of every house...

Bredvid Dedickens uttalande kan ställas Björnsons, som om äldre tiders äktenskap yttrat: att de sällan förde till »skilsmässa men till hugg och slag, ofta till mord, mycket ofta till otrohet, dryckenskap, trälsinne, hyckleri och dåligt föredöme för barnen.»

4) Äfven i den svenska — och svenskspråkiga finska litteraturen — har mannens nya vilja till ett högre slag af erotisk trygghet än äganderättens erhållit uttryck; t. ex. i några af K. A. Tavaststjernas noveller, i Mikael Lybecks *Den Starkare*, i A. Lundegårds *Känslans rätt* och hos några af de yngre manliga författarna.

5) H. Ch. Nielsen (Tilskueren 1901 i en anmälan af ett drama af Helge Rode).

6) Se i detta afseende särskildt Th. Klaveness' förut nämnda broschyrer liksom J. von Müllers bok om *Kvinnans bestämmelse*. Men äfven F. Klaveness o. a. hafva i detta fall en ohållbar ståndpunkt.

7) Se Anna Branting: *Staden*.

8) Se Grete Misel-Hess: *Fanny Roth* — som utmynnar i krafvet att kvinnan skall ha försökt äktenskapet innan hon bindes i det.

9) Det finnes flera beröringspunkter mellan Karl Larsens bok och den tyska författarinnan Emma Egidy's med rätta berömda *Maria Elisa*. I den senare finnas lika litet yttre konflikter eller fel: endast, som det synes, en lika afgjord oförenlighet mellan makarna. Men där har den unga hustrun, hvad hon i Karl Larsens bok saknar, geni för kärleken och den med geniet följande skaparkraften; där är hon hvad mannen i Karl Larsens bok hoppades att hans brud skulle vara: den nya kvinnan, kvinnan hos hvilken kulturen fördjupat och förfinat tankelif, hjärtelif, sinnelif, utan att ha försvagat dem. Och därför se vi i *Maria Elisa* att de ungas gestalter, som först tecknas mot en mulen vårmorgons gråhet, till slut stå omflutna af en solig sommarmorgons ljus, medan trista novemberdimmor insvepa det redan åldrande paret i Karl Larsens bok.

10) *Lykke* af Margarethe Vullum, som utkom under sedlighetsstriden 1887. Kristiania, Huseby et Co.

11) Edward Carpenter: *Love's Coming of age.*

12) Ett af litteraturens starkaste uttryck af denna erfarenhet är *Hemkomsten* i M. Conrads *Fredlösa Historier.*

13) Det är betecknande att det är Frankrike, som i Europa går i spetsen för krafvet på den fria skilsmässan. Den internationella radikala kvinnokongressen i Paris 1900 hade antagit en resolution, att äktenskapsskillnad skulle beviljas äfven på blott den ena partens begäran, ifall densamma upprätthölls under tre år. De två franska skriftställarna, bröderna Victor och Paul Margueritte, ha i år eller i fjol upptagit denna resolution och i en roman — *Les deux vies* — en broschyr och en petition till kammaren framställt samma fordran. De säga i den sistnämnda: Efter tvåårigt studium äro vi öfvertygade om reformens nödvändighet. Nu beviljas äktenskapsskillnad på grund af bevisadt äktenskapsbrott, ådömande af vanärande straff, förlöpningar, brutalitet och dylikt. I alla dessa fall beror den på domstolens stämning för tillfället. Utslagen äro hvarandra motsägande. Obotliga eller vidriga sjukdomar, olika religiös åskådning, oöfvervinnlig motvilja gälla icke som skillnadsgrund. Vi begära äktenskapsskillnad såväl när båda makarna som en af dem önska det. Man skall icke frukta att kvinnorna härvid komma att dra det kortaste strået. Det är nämligen hittills just kvinnorna, som uttagit flertalet stämningar i och för äktenskapsskillnad.» I broschyren *L'élargissement du divorce* begära författarna civiläktenskapsskillnad, hvarvid en magistratsperson och en representant för hvardera maken skulle fungera. Ingen offentlig förhandling, intet utbredande af äktenskapets inre historia inför rätten. Endast ordnandet af förmögenhetsförhållandena må bli föremål för rättslig behandling och hela skillnadsmålet bör behandlas med försynthet och raskhet.» Det är af intresse att bredvid dessa kraf ställa Ernest Legouvé's uttalanden i hans *Kvinnans Historia*, skrifven under andra kejsardömet: »Hvad vållar bland folket så många verkliga tvegiften? Oupplösligheten. Hvad vållar att bland ett antal af åtta arbetare man alltid träffar minst två, som ha två hushåll? Oupplösligheten. Hvad vållar att antalet oäkta barn mångdubblas? Oupplösligheten. Hvad ökar antalet af barn inom familjen, födda af hustruns äktenskapsbrott? Oupplösligheten. Hvad föder hat makar emellan? Oupplösligheten. Hvad vållar de skändliga upptäckter inför domstol, som så ofta komma inför allmänheten? Oupplösligheten. Hvad inger tanke på och vållar mord, ofta på flere personer? Oupplösligheten . . .» — En annan fransk författare, Emile de Girardin, har redan långt före bröderna Margueritte talat frihetens sak inom äktenskapet, i *La liberté dans le mariage* liksom *L'homme et la femme*, utgifven tillsammans med den — mot Alexander Dumas den yngre's skrift *L'homme-femme* riktade — afhandlingen *L'homme suzerain, la femme vasalle.* I Europas stora

kulturland som i Amerika har frågan under det 19:de århundradet framkallat många inlägg, särskildt från det socialistiska och anarkistiska hållet, där äfven »kärlekens frihet» i några försökssamhällen varit pröfvad — med de dåliga följder, som under sådana förhållanden naturnödvändigt inträda. Ett af de tidigaste kvinnliga inläggen för skilsmässan torde vara Mary Wolstoncraft Godwins sista (oafslutade) novell, på svenska öfversatt under titeln *Olyckan att vara kvinna.* Ett af de inflytelserikaste är Tschernischeffskys roman *Hvad är att göra?* Bland äldre arbeten lär *Love, marriage, divorce* af Stephan P. Andrews vara ett af de betydligare.

Inom den filosofiska och statsvetenskapliga litteraturen har allt sedan Bonald försvaren för äktenskapen omväxlat med anfallen på detta. Hos oss har senast under kyrkomötet 1903 uttalanden ägt rum, som visa huru den kristna lifsåskådningen — då den är följdriktig — alltjämt bedömer skilsmässan och framför allt omgiftet.

IX. En ny äktenskapslag.

1) Se *Könssedlighetens utvecklingslinje* sid. 1—4.

2) Denna synpunkt har af mig flere gånger blifvit behandlad dels i de af Föreningen för gift kvinnas äganderätt utgifna skriftserierna, dels i den lilla broschyren *Äganderätt och myndighet* (Helsingfors 1888).

3) Se J. S. Mill: *Subjection of Women.* Den under tryckningen af dessa noter utkomna småskriften *Förbannelsen i äktenskapet* af D. A. G. bevisar ur svenska förhållanden dessa satsers sanning.

4) Professor Liszt — en af samtidens främste på straffrättens område (äfven anförd här ofvan sid. 243) yttrar, i fråga om tillväxten af brott bland ungdomen: Vår tid har icke fler födda förbrytare eller genom yttre inflytanden tankeförsvagade människor. Men de beklagansvärda offren för ingen eller dålig uppfostran ökas. Ty den dag i dag som städse förut *är ungdomens brottslighet väsentligen en produkt af den härskande samhällsordningen och föräldrarnas sociala förvärfsförhållanden.»*

5) Den kända socialistiska författarinnan Lilly Braun har i en liten skrift *Frauenarbeit und Frauenwirtschaft* utvecklat en plan i denna riktning. Ett försök att förverkliga den äfven inom medelklassen är påtänkt i Berlins närhet: 12—15 villor enligt ägarnes olika smak och hvar sin trädgård; en stor gemensam leksal inne och lekplats ute samt en gemensam tillsyn för barnen; gemensamhetskök, från hvilket maten hämtas till de olika bostäderna; ett litet gaskök i hvardera för extra ändamål. Köpenhamn har redan fått sitt första gemensamhetshus med 25, sins emellan skilda, våningar, dit måltiderna uppsändas med hissar. Maten lagas i ett gemensamt kök och denna liksom en del andra bestämda sysslor utföras af husets folk.

6) Ett arbete, som i detta afseende anbefalles af sakkunniga, är Helen Campbell: *Household Economics* 2 v.

7) För en kortfattad framställning af detta se n:o 40 af Verdandis Småskrifter *Industrien och Kvinnofrågan* af S. A. Andrée.

8) Denna mening är redan uttalad ej endast af kvinnor — såsom Elna Tenow i *Öppet bref till August Strindberg* och Anna Bugge-Wicksell i *Hustruns retslige Stilling* (med förord af Björnstjerne Björnson) — utan äfven af en så utmärkt juridisk auktoritet som professor Goos (se tidskriften *Det 19:de århundrade* 1876).

9) De som läst Troels Lunds utmärkta *Liv i Norden* minnas säkert hans skildring af reformationstidens väldiga himmelbäddar, som inneslöto far, mor och alla barnen — af hvilka ofta de minsta sålunda lågos ihjäl! Det oaktadt menade nog den tidens människor att denna anordning uttryckte familjens innerliga samhörighet och de konservativa torde ansett det oroande, när barnen småningom aflägsnades och föräldrarna hade dubbelsängen ensamma. På 1860-talet började denna delas i två skilda bäddar; på 1880-talet blifva två sängar regeln; på 1890-talet börja två sofrum bli vanliga och öfvergången till skilda bostäder torde bli lika gradvis.

10) Se i detta afseende *Könssedlighetens utveckling.*

11) I de faktiska förhållandena komme denna höjda ålder ej att omedelbart göra någon mycket djupt ingripande ändring. Statistiken från åren 1891—95 visar t. ex. att för hvart tusental ogifta svenska kvinnor äktenskapsåldern ställde sig sålunda:

Ålder.	Vigda.	Ålder.	Vigda.
17	6	29	85
18	13	30	80
19	27	31	73
20	43	32	66
21	59	33	58
22	72	34	53
23	81	35	47
24	90	36	44
25	93	37	40
26	94	38	35
27	92	39	32
28	88	40	29

Endast 6 flickor af tusen, som fylla 17 år, bli således gifta innan de fylla 18. Men i nästa åldersår är utsikten redan dubbelt större och i åldern 19 år ytterligare dubbelt. Så ökas giftermålen alltjämt ända upp till 26 års ålder: *det året bli 94 flickor af tusen gifta eller nära nog hvar tionde.* Sedan går det utför igen, dock mindre hastigt än man vanligen föreställer sig. Lagens medelbara betydelse är att seden — såsom det redan skett — än ytterligare höjer äktenskapsåldern och att rättsbegreppet mer och mer utesluter sexuella förbindelser före denna ålder. Såväl i fråga om ålders-

gränsen uppåt som nedåt måste — liksom nu — dispens kunna sökas och på goda grunder beviljas. Men lagen bör dock uttrycka samhällets fordran att det nya släktet hvarken erhåller för gamla eller för unga föräldrar. Och behofvet att söka dispens skall i båda fallen bli en väsentlig hämning af den nu obegränsade friheten i det ena, och den för litet begränsade i det andra fallet.

12) Med afseende å den prästerliga inblandningen kom — under tryckningen af denna bok — följande betecknande inlägg i frågan: I »Engelholms Tidning» var under oktober infördt följande tillkännagifvande:

»Husägare i Engelholm ombedjas vänligen att icke medgifva inflyttning i deras ägande hus af personer, som lefva i s. k. lösa förbindelser, utan i sitt eget och i samhällets intresse tillhålla dem att ofördröjligen låta sina förbindelser legaliseras.
Engelholm 2 okt. 1903.

H. B. Hammar,
kyrkoherde.»

Kyrkoherden erhöll genast stöd genom följande instämmande:

»Handlande i Engelholm ombedjas vänligen att icke försälja varor till personer, som lefva i s. k. lösa förbindelser, utan i sitt eget och i samhällets intresse tillhålla dem att ofördröjligen låta sina förbindelser legaliseras.
Engelholm 17 okt. 1903.

Samhällsmedlemmar.»

När prästerna befrias från de borgerliga förrättningarna, följer däraf ett motsvarande afdrag i deras löner, så att utgiften för den nye ämbetsmannen endast delvis blef en tillökning för kommunerna som dessutom, när de äro små och gränsande till hvarandra, kunna slå sig samman om en gemensam äktenskapsförrättare.

Med afseende å civiläktenskapet — som ännu af en del bland 1903 års kyrkomötes medlemmar ansågs innebära hedendom och äktenskapets upplösning — må hänvisas till docenten Elsa Eschelsons skrift: *Om civiläktenskapets framträdande i svensk och utländsk rätt.* Ur denna framgår att den nyare lagstiftningen allt mer bestämmes af tanken att äktenskapet är en borgerlig handling, som bör ingås borgerligt.

13) I Tyskland finnas bestämmelser, som kunna medföra fängelsestraff för den, som med sin vetskap smittar en annan. I Danmark är den sjuke pliktig att underkasta sig läkarebehandling, liksom lagen genom straff kan framtvinga att den sjuke ej undandrager sig den nödvändiga läkareuppsikten, så länge återfall af sjukdomen i smittosam form kan befaras. Äfven för barnens skydd mot smitta vid digifning finnas bestämmelser. Och till slut stadgar lagen fängelse eller straffarbete »när någon, som är medveten om

eller har anledning förmoda sig vara behäftad med venerisk smitta, öfvar otukt med en annan».

14) Det finns en annan synpunkt än den allmänna säkerheten, som kan kräfva dessa personers afspärrning, nämligen faran att de i friheten alstra nya, olyckliga varelser. I utlandet har man till förebyggande af detta föreslagit en operation, som ej medför könlöshet men oförmåga till fortplantning, hvarigenom de ur nämnda synpunkt samhällsfarliga således ej behöfde bli lifstidsfångar.

Betecknande för okunnigheten om det pathologiska i dessa slags brott är att, då Norge för några år sedan upprördes öfver ett sådant våldsdåd, en framstående kvinnosakskvinna förordade — prygelstraff! Doktor H. Dedicken är äfven i detta fall målsman för den nya synpunkt enligt hvilken nutidens behandling af dessa slags sjuka, blir lika orimlig som forna tiders behandling af dårarna.

15) Så har till exempel redan skett af några par, som af samvetsskäl ej kunnat underkasta sig den gällande lagen. Ett sådant par är professor Knut Wicksell och hans hustru. Det mellan dem ingångna kontraktet finnes inryckt i hans bok *Om Äktenskapet* (Stockholm, Kungsholms bokhandel i distribution 1890) där han uttalar åsikter, som i vissa afseenden strida mot men i de flesta öfverensstämma med de här uttalade. Den i Stockholm bekante fritänkaren och socialistiske diktaren Ernst Hellborg har ingått sitt äktenskap enligt ett liknande kontrakt. Redaktör Mauritz Hellberg i Karlstad och hans hustru hafva däremot valt den utvägen att i fyra vittnens närvaro trolofva sig enligt följande formulär:

> Undertecknade ingå härigenom laga trolofning med hvarandra.
> Ort, datum.
> Kontrahenternas underskrifter.
>
> Att N. N. och N. N., hvilka vi personligen känna, denna dag vid sundt och fullt förstånd och af fri vilja förklarat sig ingå trolofning med hvarandra och i omedelbart samband därmed egenhändigt undertecknat förestående handling, det varder af oss på en gång närvarande och för trolofningens bevittnande särskildt tillkallade vittnen intygadt.
> Ort, datum.
> Fyra vittnens underskrifter.

Därefter insattes i några tidningar följande annons:

> Härmed tillkännagifves, att vi undertecknade denna dag ingått laglig trolofning för att därigenom grunda äktenskap under den enda rent borgerliga form, som svensk lag möjliggör för oss såsom medlemmar af svenska statskyrkan.
> Underskrifter.

Men denna handlings makt att lagligt göra parterna till äkta makar är juridiskt omstridd. Vill man vara lagligt viss, trolofvar

man sig men omtalar *icke* att man ej ämnar viga sig. När så ett barn kommit till, anmäla sig fader och »fästekvinna» som dess föräldrar och de anses då lefva i »ofullbordadt äktenskap», hvilket medför barnens äkthet och makarnas bundenhet vid hvarandra som genom vigsel, men ej egendomsgemenskap och ej rätt för hustrun att bära mannens namn. En del personer — såsom riksdagsmännen Hjalmar Branting och David Bergström — hafva endast kunnat erhålla civiläktenskap genom i förra fallet mannens, i senare hustruns låtsade öfvergång till annat religionssamfund.

14) Från svensk synpunkt torde det här gjorda förslaget synas omstörta all ordning. Det är således af intresse att meddela, huru än friare seder på ett förträffligt sätt fylla sitt ändamål i Birma. »När en birmansk kvinna ingår äktenskap, *behåller hon sitt flicknamn,* ingår och uppgår således icke i sin nya ställning, så att hennes personlighet liksom försvinner eller hon göres *omyndig.* Hon behåller *sin egendom för sig* — detta så mycket mer som det är hon, som i de allra flesta fall försörjer familjen. Äkta mannen kan icke tillägna sig egendomsrätten till hvad hon *medför i äktenskapet* och får *ingen rätt öfver hvad hon förtjänar eller ärfver. Gemensam egendom blir endast det, som genom arbete förvärfvas.* Det likställda förhållandet mellan man och hustru får också sitt betecknande uttryck därigenom att *bådas namn nämnas,* när det blir fråga om någon försäljning af hus, trädgård eller liknande. Dokument, kontrakt och andra öfverenskommelser underskrifves också af såväl man som hustru såsom varande *likställda och likrådande.* I korthet sagdt, kvinnan är allena rådande öfver allt hvad hon äger. Detta till trots är dock mannen i regeln familjens öfverhufvud — men icke på grund af lagen, utan det är en sak som faller af sig själf. En birmansk kvinna känner sig fullkomligt fri och gifver efter endast i sådana fall, där mannen förutsättes äga större förmåga och kunskaper. Med hänsyn till äktenskapets *upplösning* är den birmanska *lagen icke omständlig;* härtill kräfves icke många ceremonier. *Man delgifver stadens äldste skilsmässan, uppsätter en skrifvelse och en förklaring, hvarefter båda parter äro fria. En hvar behåller sin egendom;* hvad som förvärfvats under *äktenskapet delas.* Rätten till huset förloras dock af den, som har begärt skilsmässan. *Religionen har lika litet med skilsmässan som med äktenskapet att skaffa.* Båda betraktas i Birma *som rent världsliga angelägenheter.* Man skulle — efter den lätthet, hvarmed man i Birma kan komma från äktenskapet — tro, *att skilsmässor där vore vanliga, men de förekomma högst sällan.* Det förefaller som om det lätta sättet för upphäfvande af äktenskapet, tvärt emot hvad man skulle ha väntat, har föranledt och fört till större hänsynsfullhet äkta makar emellan. Denna hänsynsfullhet förklaras däraf, att äktenskapet *under dessa fria former icke längre är någon boja och icke kännes som en sådan; det kännes såsom och beror på en fri öfverenskommelse mellan fria människor.* Grundidén i det birmanska äktenskapet

är att birmanerna *vilja ha ömsesidig böjelse och kärlek in i den äktenskapliga förbindelsen. Där kärlek och böjelse icke finnes, där är allt förbi; ett oupplösligt äktenskap står för birmanernas tanke som en boja, något som alstrar hat och mötes med hat.* Birmanerna äro ett folk, som älskar friheten; de betacka sig för hvarje boja och böja sig icke för någon dogm. Det har alltid varit religionen, som af äktenskapet gjort en boja; men hos birmanerna har religionen aldrig haft något med äktenskapet att göra.» — — Vår landsmanninna, författarinnan Jane Gernandt-Claine, som i öfver två år vistats i Birma och skildrat sederna där, bland annat i sin själfulla och intresserika roman »*I pagodernas land*», bekräftar alla dessa utsagor, hvilka återfinnas i en artikel af dr A. Pfunges i »Das Freie Wort».

Hvad som i Birma är verklighet öfverensstämmer i allt väsentligt med Almqvists, redan under förra århundradets halfdel uttalade förslag om äktenskapet. Sedan den våldsamma striden om *Det går an* torde allmänmeningen i dessa frågor något ha mognat. Almqvist var i allt före sin tid, ja, ända in i en sådan enskildhet som i fråga om det här (sid. 345—346) omtalade och nu först vaknade behofvet af skilda bostäder. I *Det går an* liksom i *Europeiska missnöjets grunder* förordar han nämligen redan detta! *Europeiska missnöjets grunder* finnes nu i del V af hans Valda Skrifter liksom *Det går an* i del III och båda böra bli kända af en hvar, som tänker öfver äktenskapsfrågan.

Den belgiske sociologen J. Mesnil har i sin för ett par år sedan utgifna lilla skrift *Le libre Mariage* samma syn på frågan som Almqvist.

Under tryckningen af denna bok har från Tyskland kommit meddelandet om en *början* till det modersskydd, som här (sid. 328—329) är föreslaget i en större utsträckning. Det är socialdemokratien i Tyskland och det radikala af dess två kvinnoförbund, som samverkat för att begära *moderskapsskydd* af lagstiftningen i denna form:

att mödrarna i allmänhet förbjudas arbeta under minst 8 veckor efter nedkomsten samt i för dem särskildt farliga industrier äfven en viss tid före barnets födelse;

att, på det denna tid af arbetshvila helt må kunna ägnas egen och barnets skötsel, en moderskapsförsäkring införes, hvilken tillförsäkrar obemedlade mödrar full ersättning för löneförlusten under arbetsförbudstiden;

att kommunerna i högre grad än hittills sörja för hjälp och skydd åt unga mödrar och barn genom anordnandet af förlossningsanstalter, barnkrubbor o. s. v.;

att moderskapsförsäkringen öfvertages af staten, som bidrag med ett visst bestämdt belopp för hvarje förlossning, medan i öfrigt behofvet fylles genom premiebetalning af samtliga statsborgare, manliga och kvinnliga, i åldern 20—50 år.

Dessa fordringar stödas redan af allmänmeningen särskildt i städerna, där den stora barndödligheten samt kvinnosjukdomarna inom de fattigare klasserna till stor del orsakas af vanskötsel under tiden närmast före och efter barnets födelse, en vanskötsel som oftast orsakas af nödvändigheten för modern att äfven under denna tid underkasta sig tungt arbete.

Såsom ett märkligt tidstecken må nämnas att just som detta sista ark sändes till pressen, erhöll jag en broschyr *Mädchenrecht und Ehereform*, där en tysk författare, Bodo Uthard, ur *kristligt-religiös* synpunkt förordar kärlekens och skilsmässans frihet men med barnet såsom kärleksföreningens sedligt förpliktande moment. Med bibeln i hand har han i flera fall kommit till åsikter, liknande de här uttalade! Den lilla skriften — som för 1 mark erhålles på P. Wætzels förlag (Freiburg i Breisgau) anbefalles särskildt de unga Uppsala-teologer, som under prof. Danells ledning en af de närmast föregående terminerna studerade »Ellen Keys äktenskapslära enligt *Barnets århundrade*»!

Med anledning af uttalandet sid. 134—135 om möjligheten att ett äktenskapsbrott ur släktförädlingens synpunkt kan komma att anses etiskt, vill jag påpeka att detta uttalande måste sammanställas med det å sid. 256, där det påpekas att sådana fall måste förbli *undantag*, medan *utvecklingslinjen* är att *skilsmässan blir fri*. Det (i not 5 till *Kärlekens urval*) anförda brefvet af professor Ehrenfels var riktadt mot mig, *såsom en allt för hänsynslös förkunnare af enheten i kärleken*. Och för att fullständiga hvad min egen synpunkt torde äga af ensidighet, har jag påpekat det relativa berättigandet i denna evolutionistiska syn på frågan.

RÄTTELSER:

Sid.	2	rad	17	uppifrån	*står:*	psysiska	*läs:*	psykiska
„	2	„	20	„	„	fortfar	„	fortfara
„	5	„	4	nedifrån	„	olikheternas	„	olikheterna
„	5	„	1	„	„	kan ej	„	ej kan
„	6	„	13	uppifrån	„	några tusen	„	tusen
„	6	„	1	nedifrån	„	engiftets	„	engiftet
„	7	„	18	uppifrån	„	medför dess	„	medför sålunda dess
„	8	„	12	nedifrån	„	drar man	„	drog man
„	9	„	11	„	„	denna fasthet	„	dess fasthet
„	15	„	9	uppifrån	„	alla andras	„	alla andra
„	15	„	7	nedifrån	„	äktenskps	„	äktenskaps
„	17	„	13	„	„	skall	„	skola
„	17	„	4	„	„	äkterskap	„	äktenskap
„	17	„	8	„	„	äktenskpet	„	äktenskapet
„	19	„	4	uppifrån	„	Visheten fordrar att	„	kan fordra att
„	22	„	8	„	„	samhällshägnande	„	samhällshägnade
„	27	„	10	nedifrån	„	förneding	„	förnedring
„	29	„	7	uppifrån	„	naturen köper	„	naturen uppnår
„	31	„	15	nedifrån	„	safven stiga	„	känner safven stiga
„	48	„	5	uppifrån	„	*fine Vine*	„	*edle Vine*
„	51	„	14	nedifrån	„	klosterlifvet	„	klosterlifvets
„	53	„	11	„	„	dokument var	„	dokument vore
„	61	„	18	uppifrån	„	detta under	„	detta under i
„	68	„	5	„	„	*Vierges fortes* bland annat i	„	bland annat i *Vierges fortes*
„	71	„	10	„	„	Ett högre	„	Ett lägre
„	75	„	15	„	„	än dessa.	„	än dessa tiders kvinnor.
„	91	„	8	„	„	Tusenden med Ella van der Weiden fråga sig	„	Tusenden fråga sig med *Ella van der Weiden*
„	138	„	7	nedifrån	„	kunna	„	kunnat
„	139	„	9	uppifrån	„	Det	„	Den
„	146	„	12	„	„	hemmen	„	gemmen
„	151	„	7	nedifrån	„	minskad	„	ökad
„	156	„	1	„	„	öka	„	ökat
„	159	„	10	uppifrån	„	Mensch	„	Menschen
„	187	„	11	nedifrån	„	åtskilda	„	åt skilda
„	200	„	15	uppifrån	„	blir	„	bli
„	208	„	13	nedifrån	„	attavistisk	„	atavistisk

Sid. 210	rad	16	uppifrån	*står:*	utsträckas	*läs:*	utsträckes
„ 217	„	3	nedifrån	„	de vilja	„	den vill
„ 218	„	10	nedifrån	„	dess rätt	„	hennes rätt
„ 237	„	12	„	„	komme man	„	kommer man
„ 247	„	13	uppifrån	„	å sidan	„	å ena sidan
„ 269	„	2	nedifrån	„	mindre	„	mera
„ 282	„	2	uppifrån	„	nottecknet 8 bortfaller		
„ 287	„	1	„	„	brukar	„	bjuder
„ 287	„	13	„	„	blickar riktade	„	blickar äro riktade
„ 311	„	12	„	„	att den	„	att detta
„ 313	„	9	nedifrån	„	anses det	„	anses som det
„ 315	„	7	„	„	att hvarken	„	att man hvarken bör
„ 316	„	8	uppifrån	„	det bli sant	„	det ej bli sant
„ 368	„	15	nedifrån	„	dans	„	danas

En del tryckfel i fråga om skiljetecknen torde läsaren själf lätt rätta. Min frånvaro från tryckorten har medfört att korrekturläsning endast kunnat ske å de två första, men ej å det tredje korrekturet och sålunda ha tyvärr dessa felaktigheter insmugit sig.

